

Letní přemítání
srpen 1991

Když se poprvé objevil nápad, že bych měl kandidovat na funkci prezidenta, považoval jsem to jen za absurdní žert: já, který byl po celý život v konfrontaci s mocí, který jsem nikdy ani na okamžik nechtěl zastávat žádnou politickou funkci, který jsem si vždycky zakládal na své naprosté nezávislosti a který nemám zálibu v čemkoli příliš vážném, příliš slavnostním, příliš oficiálním, se mám stát náhle státním funkcionářem, a navíc tím nejvyšším!

Necelý měsíc poté, co byl tento pro mne tak šokující návrh poprvé vysloven, jsem už byl jednomyslně zvoleným prezidentem své země. Stal jsem se jím tedy věru rychle, věru nečekaně, dalo by se říct, že ze dne na den. Měl jsem proto i pramálo času na přípravu a na rozmyšlenou. (Vzpomínám si, že ještě několik hodin před velkou manifestací, na které Jiří Bartoška ohlásil jménem Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí mou kandidaturu, jsem nebyl rozhodnut; přátelé, jejichž argumenty mne nakonec přesvědčily, nebudu raději jmenovat.)

Lze říct, že mne do čela státu vynesla revoluce.

Když o tom všem dnes přemýšlím s chladnou hlavou a s odstupem času, musím se trochu divit, že jsem se tomu tak divil. Vždyť já vlastně od vždycky, kdykoli jsem se (obvykle s důkladností sobě vlastní) v něčem angažoval, záhy jsem tomu stanul v čele, stal se toho hlavní postavou, nebo dokonce předsedou – nikoli snad proto, že bych byl chytřejší nebo ambicióznější než ostatní, ale zřejmě díky tomu, že jsem uměl vycházet se všemi dobře, smířovat a sjednocovat lidi, působit jako určitý tmel. Bylo tedy jen v řádu věcí, že – ač jsem formálně neměl v Občanském fóru žádnou funkci – byl jsem i v něm vnímán jako ústřední postava, a když se komunistická moc tak rychle zhroutila a na naši výzvu odstoupil i prezident republiky, byl jsem ke kandidatuře vyzván já.

Ačkoli v jiných věcech dost předvídavý, projevil jsem tedy až překvapivou nepředvídavost, když šlo o mne samého.

Nicméně neváhal jsem příliš dlouho – a to nejen proto, že na váhání nebyl čas, ale i proto, že jsem ten úkol tehdy bral jen jako pokračování toho, co jsem dělal předtím, tedy jako přirozené pokračování svého předchozího občanského angažmá a svého působení v revolučních dějích roku 1989. Zdálo se mi prostě, že když tak dlouho říkám A, nemohu náhle neříct B: nebylo by příliš solidní a odpovědné celý život kritizovat komunistický režim a poté, co konečně – za mého přispění – padl, odmítnout účast na budování něčeho lepšího.

Své první prezidentské období, krátké, od 29. prosince 1989 do 5. července 1990, jsem skutečně chápal jako veskrze dočasnou službu naší věci, příliš jsem se netrápil otázkou, zda se na takovou funkci hodím či nikoli, zda mne její výkon těší či netěší; byl jsem prostě – v atmosféře obecného nadšení z rychle a elegantně získané svobody – „tažen bytím“: bez rozpaků, trémy a váhání jsem stíhal vše, co bylo třeba, byl schopen mluvit spatra (já, který nikdy nevystupoval na veřejnosti!) na několika přeplněných náměstích denně, jednat bez ostychu s šéfy velmocí, oslovovat cizí parlamenty atd. atd., zkrátka počínat si tak suverénně, jako kdybych se byl na prezidentství celý život školil a připravoval. Nebylo tomu tak proto, že by historická příležitost ve mně náhle byla objevila jakousi zvláštní vlohu právě pro výkon tohoto úřadu, ale proto, že jsem se stal jen „nástrojem doby“; ta zvláštní doba mne prostě strhla do svého divokého víru a donutila mne, abych – nemaje na nějaké sebezkontroly příliš času – dělal to, co bylo nutné a co bylo třeba dělat. (Podobně tomu bylo u mé ženy: byl jsem mile překvapen, s jakou samozřejmostí ona, která dlouho byla odpůrkyní mé kandidatury, přijala své nové postavení a všechny povinnosti z něj vyplývající, našla si svou vlastní veřejnou identitu a práci a nenechala se tím jakkoli neblaze poznamenat.) Byť třeba jiným způsobem, dělali by jiní na mém místě totéž; nebylo volby, a tak dějiny – lze-li to tak říct – se řítily dopředu i skrze mne a režírovaly mé počínání.

Mému druhému zvolení rovněž mnoho rozpaků a dohadů nepředcházelo; byl jsem jediným kandidátem; navrhly mne síly, které na celé čáře vyhrály volby (opozice se s nimi v této věci dokonce ztotožnila); já sám nevyvinul žádné úsilí k tomu, abych byl zvolen, ale zároveň jsem nic nepodnikal proti tomu; odmítnutí této mé druhé kandidatury by tehdy bývalo obecně vnímáno jako nepochopitelný útěk z bojiště, ne-li přímo jako zrada na čerstvě načatém díle. Takže mé druhé prezidentství bylo zase jen určitým prodloužením toho prvního, jeho zákonitým pokračováním, plněním téhož úkolu, který jsem přijal už předtím: pomoci této zemi přejít od totality k demokracii, od satelitního postavení k nezávislosti, od centrálně řízeného hospodářství k ekonomice tržní.

Dnes – necelé dva roky po mém prvním zvolení a několik měsíců před další volbou prezidenta (tentokrát už na normální několikaleté období) – je však situace už radikálně jiná. Éra nadšení, jednoty, všeobecného vzájemného porozumění a vůle k obětem za společnou věc je dávno za námi a já se už dávno necítím být jen vesele překvapeným objektem dějin, kterého „táhne bytí“ a který se může plně spoléhat na to, že je tažen týměž směrem, kterým jsou taženi všichni, že všem jde o totéž, oč jemu, že mu tudíž všichni automaticky rozumějí, a on proto nemusí sám o sobě a o svém programu příliš přemýšlet, neboť je „všechno jasné“.

Doba se změnila, nebe se zatáhlo mraky, jasnost a obecná shoda vymizely a naši zemi čekají nemalé zkoušky.

Nastal čas tvrdé každodenní práce, obnažených rozporů a obnažené různosti zájmů, čas vystřízlivění, čas, kdy musí všichni – a politici především – znovu a jasně dát najevo, oč jim jde.

A tak i já najednou cítím, že cosi svým spoluobčanům dlužím: totiž jasné, souvislé a stručné slovo o tom, kde stojím, co vlastně chci a co zamýšlím. Pravda, měl jsem už stovky veřejných projevů, každý týden oslovuji veřejnost v rozhlase, nicméně zdá se mi nutné, abych své úvahy, názory a záměry – právě proto, že dosud byly takto roztroušené (kdo má v dnešním chvatu možnost všechno sledovat a registrovat?) – shrnul do jednoho souvislejšího celku.

Tato knížka není žádným souborem esejů, a tím méně politologickým dílem. Je to jen série spontánně psaných poznámek o tom, jak vidím tuto zemi a její problémy dnes, jak vidím její budoucnost a za jaké věci se chci zasazovat.

[1]

Naše tři parlamenty byly v roce 1990 zvoleny na dva roky, jejich funkční období tedy za několik měsíců skončí a spolu s ním pochopitelně i působnost našich tří dnešních vlád. Na tytéž dva roky jsem byl zvolen i já prezidentem republiky.

Mnoho západních politiků se diví, že jsme se rozhodli pro tak krátkou dobu mezi dvojitými volbami, a tvrdí, že během dvou let lze sice leccos dobrého začít, ale téměř nic nelze dodělat.

Přiznám se, že jsem byl jedním z hlavních bojovníků za tento šibeniční termín. Vycházel jsem přitom z této úvahy: ocitáme se ve veskrze přechodném období, kdy se vlastně všechno teprve rodí, státoprávním uspořádáním a ústavním a právním systémem počínaje a pluralitním politickým spektrem konče. Vše má charakter provizoria, mnohé má charakter improvizace a hledání. V takovéto situaci je třeba pracovat velmi rychle, jakékoli prodlužování nevyjasněné a provizorní situace by mohlo mít jen a jen neblahé důsledky.

Hlavním úkolem našich dnešních parlamentů je přijmout nové ústavy. Jsem přesvědčen, že dvouletý termín je nutí k rychlé práci a že základní kámen našeho demokratického státu má takto šanci být vytesán a položen během dvou let; kdyby na to měl parlament čtyři roky, trvala by mu tatáž práce zcela určitě čtyři roky (aniž by delší čas byl zárukou kvalitnějšího výsledku, ba obávám se, že by tomu bylo spíš naopak), čímž by se stav provizoria protáhl na neúnosně dlouhou dobu. V nejasnu nelze prostě žít dlouho, společnost by to těžko unesla (volání po předčasných volbách, ať už motivované čímkoli, by bylo ostatně stále častější). Navíc naše minulé volby nebyly ještě volbami v pravém a tradičním slova smyslu; bylo to spíš lidové referendum, v němž sice zvítězila na celé čáře idea demokracie, ale které ještě skutečnou demokracii nenaplnilo: nemohlo ukázat skutečné politické rozvrstvení společnosti, protože toto rozvrstvení se teprve rodilo a protože v té době u nás ještě neexistovalo a ani nemohlo existovat aspoň trochu rozlišené, srozumitelné a stabilní spektrum politických stran. Bylo jasné, že teprve během dalších zhruba dvou let se začne toto spektrum vytvářet a krystalizovat (což se skutečně děje) a že asi tak do dvou let bude situace aspoň do té míry vyjasněná a zralá, aby umožnila volby v pravém slova smyslu tak, jak se jim rozumí ve vyspělých demokraciích: občané by v nich mohli volit už jaksi „načisto“, totiž podle nové ústavy, do nově a lépe strukturovaných zastupitelských sborů, majíce přitom už – po dvouleté přechodné a „poznávací“ fázi – lepší povědomí o tom, kdo je kdo, co vlastně konkrétně která strana chce, jakými osobnostmi disponuje (příčemž mnohé z těchto osobností by vůbec měly čas vyrůst). Zatímco minulé volby byly do značné míry ještě dozníváním či vrcholením naší revoluce a nesly v sobě nutně mnoho revolučních rysů (jednou jsem je dokonce nazval „generálkou“ na skutečné volby), volby budoucí by už mohly být začátkem klidnější a stabilnější éry, opřené o nový, rozumnější a vpravdě demokratický ústavní a politický systém. Zdálo se mi, že příliš prodlužovat „revoluční fázi“, příliš protahovat různé improvizace (včetně trochu absurdního ověřování komunistické ústavy novými a novými ústavními dodatky) a příliš odkládat okamžik, kdy je pod střechou aspoň tak základní věc, jakou je ústava, by mohlo být pro naši rodící se demokracii osudné: příliš dlouhé období nejistoty a zmatku by mohlo vyústit do stavu obecné anarchie, frustrace a permanentní společenské krize.

Mimo jiné: pakliže jsem zatím ve svém úřadu dosáhl nějakého zřetelného úspěchu, tak vždycky proto, že jsem kul železo, dokud bylo žhavé; mnoha různých neúspěchů a krizí jsme naopak mohli být ušetřeni, kdybychom méně váhali a některé věci zbytečně neodsouvali na později. (Mohl bych jmenovat zcela konkrétní příklady, kdy jsem podlehl

tlaku druhých, ustoupil od původně vyžadovaného „šibeničního“ termínu a nepřímým způsobem umožnil krizi; příklad za všechny: nemuseli jsme vůbec absolvovat vleklé tahanice kolem názvu státu, kdybychom bývali jen lehounce porušili parlamentní zvyklosti, vymohli si vypuštění slova „socialistická“ z názvu republiky též den, kdy jsem to v parlamentu navrhl, a nenechali se zmást vysvětlováním, že „to chce čas“. V ostatních postkomunistických zemích s tím byli hotovi během jedné hodiny!)

Zkrátka: není zatím ještě vůbec jisté, že se nám podaří vyjasnit naše budoucí státoprávní uspořádání a přijmout novou ústavu do voleb (kdyby se to nepovedlo, byl by to ovšem veliký neúspěch všech, kdo byli zvoleni do našich parlamentů a slíbili dát našim národům do dvou let ústavu!), nicméně je tu aspoň naděje, že se to pod tlakem onoho „šibeničního termínu“ přece jen podaří. Když si vybavuji desítky a desítky hodin, které jsem v posledním roce strávil jednáním o ústavě, pak představa, že by tato jednání nebyla termínována volbami v roce 1992, ale řekněme v roce 1994, mi věru nahání hrůzu. Čtyři roky dohadů o budoucí podobě našeho státu by v našem konkrétním případě mohly také znamenat, že bychom v jejich závěru už téměř žádný stát neměli, a neměli tudíž ani čemu dávat novou ústavní podobu.

Dodnes tedy nelituji, že jsme si dali na některé základní úkoly pouze dva roky; myslím si, že to bylo rozhodnutí správné. (Jen mimochodem: někteří navrhovali, aby aspoň prezident – jako určitý garant kontinuity – byl zvolen na dobu delší; i proti tomu jsem vehementně byl a prosadil nakonec svou. Měl jsem k tomu důvodů několik, především to, že stát s jinou ústavou a možná docela jinak definovaným i voleným prezidentem nemůže jen tak automaticky zdědit prezidenta z éry předchozí, zvoleného ještě podle ústavy staré, a rovněž to, že přispěje k úspěchu prováděných změn, budou-li všichni ústavní činitelé bez výjimky svázáni spolu touž stejně termínovanou odpovědností.)

Téměř ve všech postkomunistických zemích byly volby dřív, než se původně plánovalo, nebo častěji, než je ve stabilizovaných demokraciích obvyklé. Souvisí to nepochybně s dynamikou změn, rychlostí politického vývoje a vůbec rychleji letícím časem v této části světa. A rozhodně je lepší naplánovat si raději volby na bližší dobu než se pak nechat dramatickým proudem událostí donutit k volbám předčasným.

Leckomu se možná zdá, že přisuzuji tvorbě a přijetí nové ústavy nepřiměřeně velký význam. Zcela takové podivení chápu: po desetiletí bylo přece úplně jedno, co je v naší ústavě napsáno, každodenního života občanů se to nikterak netýkalo a ústava neměla žádnou souvislost s tím, jak se žilo, například zda komunisté vládli zrovna tvrdším způsobem, anebo zda byla doba tání. Všechno beztak dirigovala komunistická strana a nebylo pro ni žádným problémem zařídit věci tak, aby její diktatura byla vždy v souladu s ústavou. Chápu, že na pozadí této mnohaleté zkušenosti si dost lidí i dnes může myslet, že ústava je cosi navýsost teoretického, odtazitého, abstraktního, co zajímá snad politiky, ale co se valně nedotýká každodenního života občanů; důležitější je pro ně pochopitelně to, zda je draho či nikoliv, zda jim hrozí ztráta zaměstnání či nikoliv, zda jejich podnik má rozumné vedení a prosperuje či zda v něm vládne nějaká mafie, která se zajímá jen o vlastní prospěch.

Chápu takové pocity, zároveň ale vím, že jsou falešné. Dnes a denně se naopak přesvědčuji, že v naší situaci záleží na rodícím se ústavním systému – nebo s ním aspoň tak či onak souvisí – téměř vše: zda budeme jedním státem či státy dvěma, kdo bude o čem rozhodovat, jak bude probíhat ekonomická reforma, jací lidé budou řídit náš stát a jaké budou mít pravomoci, jaký vliv na jejich vládnutí budou mít občané. Vezměme si třeba jen rozložení kompetencí, ať už mezi federací a republikami, místní správou či podniky a ministerstvy, různými složkami výkonné moci: není ve sféře občanova každodennosti jediná věc, která by s kompetencemi nějak nesouvisela; vždyť i to, zda

jezdí vlaky a jak jezdí a kolik stojí jízdenka, závisí ve značné míře na tom, které ředitelství či ministerstvo je řídí nebo které instituce se o jejich řízení přetahují!

Nic naplat: začíná opět vláda zákona, a proto opět začíná záležet na tom, jaké zákony máme. A mezi nimi záleží především na ústavě, od níž se ostatně všechny další zákony odvíjejí. Troufal bych si dokonce říct, že každodenní život každého z nás závisí na ústavě přesně do té míry, do jaké závisí na tom, v jakém státě žijeme; vždyť dnes to začíná být opět ústava, co náš stát de facto definuje!

Proto jsem si poměrně brzy poté, co jsem byl zvolen podruhé prezidentem, stanovil jako jednu ze svých priorit, ne-li jako prioritu vůbec nejdůležitější, péči o přípravu nové federální ústavy. (Vyvolal jsem například dlouhou sérii politických jednání k tomuto tématu zaměřených, která prozatím vyvrcholila velkým setkáním v Kroměříži.)

A proto jsem také už počátkem tohoto roku zveřejnil vlastní (arciže jen předběžný a pracovní) návrh federální ústavy a začal ho při různých příležitostech vysvětlovat.

Základní otázka, kolem které se dnes příprava federální ústavy točí a na které také hlavně vážne, je naše státoprávní uspořádání, respektive vztah našich dvou národů a dvou republik, tvořících federaci.

Vše nasvědčuje tomu, že většina Čechů si vůbec neuvědomovala, jak silná je touha Slováků po svébytnosti a po jejím státoprávním výrazu, a byla víc než zaskočena tím, jak brzy a jak silně po naší demokratické revoluci se začala tato touha probouzet k životu.

Když uvažuji o tomto fenoménu, který se dnes mnoha Čechům jeví už jako ryze iracionální, a který mnozí dokonce chápou jako zradu českého národa a československého státu, uvědomuji si, že jedné jeho dimenzi rozumím velmi dobře (a zvláště dobře jí rozumím vždy, když pobývám na Slovensku): je to celkem srozumitelný odpor Slováků k tomu, aby se jim vládlo odjinud. V jejich historii se jim vlastně (až na neslavnou výjimku doby Slovenského státu) vždycky vládlo odjinud. A jak si postupně začali uvědomovat svou národní identitu, začínalo jim to stále víc vadit. Po celou dobu dosavadní existence československého státu se jim de facto vládlo z Prahy – a to si uvědomují silněji než co jiného. Pro mnohé z nich je méně důležité, zda se jim vládne dobře nebo špatně, s jejich účastí či bez ní, s ohledem na jejich zájmy či bez ohledu na ně, než holý fakt, že to je odjinud. Jaký potom div, že kdykoli se poměry u nás jen trochu dají do pohybu, vždy znovu se začínají Slováci nějakým způsobem (době přiměřeným a době odpovídajícím) od Prahy odpoutávat, přičemž toto odpoutávání samo o sobě jako by bylo pro ně důležitější než jeho politický kontext: mám v živé paměti, jak v roce 1968 někteří slovenští intelektuálové razili heslo „nejdřív federalizace, potom demokratizace“, aniž chápali, že bez demokracie nemůže žádná skutečná federace existovat. A opravdu: následovala federalizovaná totalita. (Paradoxem je, že totéž, co bylo v roce 1968 na Slovensku heslem dne a cílem všech, totiž federace, je tam dnes částí politické reprezentace a novinářů traktováno jako synonymum „pražského centralismu“; podivné slovo „federál“ tam znamená totéž co utlačovatel; federace je vnímána téměř jako český vynález a český trik, určený k omezení slovenské svéprávnosti.)

Slovenský národ je menší; neměl – na rozdíl od českého – po staletí vlastní stát; slovenská společnost byla dlouho ve srovnání s českou méně vrstevnatá a rozvinutá; má jiné historické zkušenosti, vlastní modely sociálního chování i vlastní – Čechy často nepřilíš vnímaný – způsob života; to všechno způsobuje, že se Slováci od vzniku společného státu cítili být vždycky (bez ohledu na konkrétní politické poměry a konkrétní politiku „centra“) poněkud přehlíženým a opomíjeným menším a slabším bratrem, odsouzeným žít ve stínu bratra většího a silnějšího. Do jaké míry byly v té které době tyto pocity věcně oprávněné či nikoli, není z hlediska sociologického či politického důležité, důležité je, že prostě existovaly a existují. Ostatně různé snahy centrální moci –

ať takzvaně československy unitární, nebo posléze federální – přispět k rychlejšímu rozvoji Slovenska (tím spíš, že leckteré z nich, především ty z éry komunismu, byly velmi sporné) se ve slovenském cítění nutně obrátily proti Čechům; kdo to nechápe, nechť si přečte Fulbrightovu Pýchu moci: autor vysvětluje, proč jsou Američané nenáviděni v zemích, jimž se snažili pomáhat; je to četba velmi poučná nejen pro Slováky, ale ještě víc snad pro Čechy.

I když se to tak někdy projevuje, nejde na Slovensku v podstatě o odpor k Čechům jako takovým, ale o odpor k tomu, že centrum moci nad Slovenskem je kdesi mimo jeho území – a to na území jeho silnějšího či většího či staršího či bohatšího bratra. Tento pocit je přitom zřejmě tak hluboký a silný, že ho stěží lze vyvracet fakty a věcnými argumenty: centrální úřady v Praze mohou být například plně Slováků a nic se tím nezmění. Slovák působící v Praze je často vnímán trochu jako odrodilec, či některými dokonce jako zaprodanec, rozhodně jako Slovák „méně autentický“, a to dokonce navzdory tomu, že se předtím třeba i velmi vehementně jménem slovenských zájmů bojovalo o jeho pražské křeslo.

Tento slovenský pocit, který by byl zřejmě ve své podstatě stejný, ať už by sídlem centrální moci byla Praha, Budapešť, Varšava nebo Brusel, je mi plně srozumitelný a je mi jasné, že i když se udrží československá federace, i když bude vskutku spravedlivá a i když si časem získá důvěru Slováků, ponese na Slovensku ještě velmi dlouho velmi těžce, že jejím hlavním městem je Praha, a že tudíž základní rozhodnutí se dělají jinde. Obávám se dokonce, že tato hluboce zakořeněná trpkost by nepominula ani tehdy, kdyby se část federálních institucí přestěhovala do Bratislavy: bylo by to nejspíš vnímáno jen jako pražské gesto a úlitba Slovákům, neměnicí v jádře nic na dominantním postavení Prahy.

Slováci nechtějí vládnout Čechům. Cítí se být prostě jen svéprávnou komunitou, která si chce o svých věcech rozhodovat doma – a taková vůle je přirozeně zcela legitimní, na čemž nic nemění ani primitivní, xenofobní a ve svých důsledcích sebevražedný nacionalismus, jímž bývá provázena. Všechny národy musely projít fází svého národního sebeuvědomění a s ním spojenou fází boje za vlastní státnost a musely zakusit, zažít a strávit svou národní suverenitu, než mohly dozrát k tomu, aby pochopily, že účast v nadnárodních celcích, založených na občanském principu, nejen jejich národní identitu a suverenitu nepotlačuje, ale naopak ji v jistém smyslu prodlužuje, posiluje a kultivuje. Češi jsou v tomto ohledu, zdá se, dál než Slováci, nikoli proto, že by byli od přírody jakýmsi vyspělejší druhem, ale jen a jen díky trochu odlišné historii, k níž patří – mimo jiné – i to, že Československo vždycky vnímali – daleko víc než Slováci – jako stát opravdu svůj; vnímali ho dokonce jako svůj nejednou způsobem natolik sobeckým, prezíravým a necitlivým, že tím Slováky přímo hnali k tomu, aby ho jako svůj stát nevnímali. (Proto také idea české státnosti, o níž se dnes začíná pod vlivem slovenského vývoje stále častěji mluvit, nemá v Čechách zatím velkou rezonanci, ba mnohým nedává vůbec smysl: natolik jim česká státnost už splynula v mysli se státností československou.)

Myslím, že slovenská emancipační vůle je jen integrální součástí dnešní historické chvíle ve střední a východní Evropě: zdejší národy měly ve své novodobé historii – na rozdíl od národů západoevropských – pramálo příležitostí k tomu, aby si plně vychutnaly vlastní státnost jako naplnění své svébytnosti; vždycky byly někým vlastně podmaněny, naposled jejich svébytnost potlačovala uniformující kazajka komunismu a sovětské hegemonie. Dohánějí tedy jen své historické zpoždění a je třeba dělat vše pro to, aby touto fází, kdy je tak přebujele zdůrazňováno vše národní, prošly pokud možno rychle a kulturně a aby co nejdřív – v zájmu svém i obecném – dohnaly země se

šťastnějším historickým osudem.

Asi by bylo vhodné, abych se na tomto místě stručně zmínil o svém pojetí takzvaného „národního principu“.

K tomu, co moderní filozofové nazývají „přirozeným světem“, patří i kategorie domova (Patočka ji analyzoval už před válkou). Pro každého člověka je domov jednou ze základních existenciálních zkušeností. To, co vnímá člověk jako svůj domov (ve filozofickém slova smyslu), lze přirovnat k souboru soustředných kruhů, v jejichž centru se ocitá naše „já“. Mým domovem je místnost, v níž nějaký čas žiji, na kterou jsem si zvykl a kterou jsem tak říkajíc potáhl svým neviditelným povlakem (vzpomínám si například, že i vězeňská cela mi byla svého druhu domovem a vždycky jsem zakoušel jako velkou újmu, když jsem se musel náhle přestěhovat do jiné: byla sice naprosto stejná jako ta předchozí, ba mohla být i lepší, nicméně já ji zakoušel jako něco cizího a nepřátelského, cítil jsem se v ní zprvu vykořeněn a obklopen cizotou a vyžádalo si určitý čas, než jsem se v ní zabydlil, zdomácněl, zvykl si na ni a zbavil se svého stesku po cele předchozí). Mým domovem je dům, v němž žiji, obec či město, v nichž jsem se narodil nebo v nichž pobývám, mým domovem je má rodina, svět mých přátel, společenské a duchovní prostředí, v němž žiji, mé povolání, podnik či pracoviště. Mým domovem je samozřejmě i země, v níž žiji, jazyk, jímž mluvím, duchovní klima, které má moje země a které zpřítomňuje jazyk, jímž se v ní mluví. Čeština, český druh vnímání světa, česká historická zkušenost, český druh odvahy i zbabělosti, český humor – to všechno je neodmyslitelnou součástí této vrstvy mého domova. Mým domovem je mi tedy i mé češství, to znamená má národní příslušnost, a necítím sebemenší důvod, proč bych se k této vrstvě svého domova neměl hlásit, vždyť je mi stejnou bytostnou samozřejmostí jako například ta vrstva mého domova, kterou bych označil za své mužství. Mým domovem ovšem není jen mé češství, je jím i mé českoslovenství, tedy má státní příslušnost. Mým domovem je posléze i Evropa a mé evropanství i – nakonec – tato planeta a její současná civilizace a pochopitelně i celý tento svět. Ale ani to není vše: mým domovem je mi samozřejmě i mé vzdělání, má výchova, mé návyky, sociální prostředí, v němž žiji a k němuž se hlásím; kdybych byl v nějaké politické straně, byla by mi nepochybně domovem i ona.

Myslím, že každé z těchto vrstev lidského domova je třeba přiznat to, co její jest, žádnou z nich nemá smysl jménem jiné popírat či násilně vylučovat ze hry, interpretovat jako méně důležitou či méně hodnotnou, všechny patří do našeho přirozeného světa a dobrá společenská organizace musí všechny v míře jim přiměřené respektovat a všem dávat přiměřenou příležitost k naplnění. Jen tak lze otevřít prostor ke svobodné seberealizaci člověka jako člověka, k uskutečnění jeho identity, neboť všechny vrstvy našeho domova, stejně jako celý náš přirozený svět, jsou neodmyslitelnou součástí nás samých a neodmyslitelným prostředím naší lidské sebeidentifikace; člověk zcela zbavený všech vrstev svého domova by byl zcela zbaven sám sebe, svého lidství.

Jsem pro takový politický systém, který je založen na občanovi a na všech jeho základních občanských a lidských právech v jejich univerzální platnosti, tedy i v jejich obecné rovnosti (díků čemuž nesmí být příslušník té či oné rasy, toho či onoho národa, pohlaví či náboženského vyznání vybaven jinými základními právy než kdokoliv jiný), jsem tedy pro to, čemu se říká občanská společnost.

Tento občanský princip bývá dnes občas kladen do protikladu k principu národnímu, čímž vzniká dojem, jako by přehlížel či potlačoval tu vrstvu našeho domova, která je tvořena naší národní příslušností. Myslím, že to je jeho hrubé nepochopení. Já jsem pro občanský princip naopak proto, že nejlépe umožňuje člověku, aby se realizoval či identifikoval sám se sebou ve všech vrstvách své domovské příslušnosti, aby se mohl

těšit ze všeho, co patří k jeho přirozenému světu, nejen z něčeho. Založit stát na jiném principu než občanském, například na principu ideologickém, národním či náboženském, znamená povýšit určitou vrstvu našeho domova nad jiné, a oklestit nás tedy jako lidi, oklestit náš přirozený svět. A to obvykle nevede k ničemu dobrému; například většina válek či revolucí vznikla právě z takto jednodimenzionální koncepce státu. Stát založený naopak na občanství a respektující člověka a jeho přirozený svět v celé jejich šíři a vrstevnatosti je ze samé své podstaty státem mírumilovným a lidským.

Rozhodně tedy nechci jakkoli potlačovat národní determinantu člověka nebo ji popírat nebo jí nepřiznávat její legitimitu a právo na plné sebeuskutečnění; odmítám pouze takové politické koncepce, které by chtěly jménem této determinanty a v jejím zájmu potlačovat jiné vrstvy lidského domova, jiné vrstvy lidství a jiná lidská práva, než je právě jen právo na vlastní národnost. A zdá se mi, že občanská společnost, jak se k ní moderní demokratické státy postupně dopracovávají, je přesně tím, co dává prostor člověku v celém spektru jeho determinant a v celé mnohvrstevnosti jeho přirozeného světa, a tím i jeho sebeidentifikačních rovin.

Občanská společnost, založená na univerzalitě lidských práv, nám totiž nejlépe umožňuje, abychom se uskutečňovali jako všechno, čím jsme, tedy nejen jako příslušníci svého národa, ale i jako příslušníci své rodiny, své obce, svého regionu, své církve, svého profesního sdružení, své politické strany, svého státu, svého nadstátního společenství – a to všechno proto, že nás pojímá především jako příslušníky lidského rodu, tedy jako lidi, jako konkrétní lidské bytosti, jejichž individuální bytí nalézá svůj primární, nejpřirozenější a zároveň nejuniverzálnější výraz v jejich statutu občanů, v jejich občanství v nejširším a nejhlubším slova smyslu.

Suverenita obce, regionu, národa, státu, jakákoliv vyšší suverenita, má smysl jedině tehdy, je-li odvozena od jediné vskutku originální suverenity, totiž od suverenity lidské, nalézající svůj politický výraz v suverenitě občanské.

Avšak zpátky ke Slovensku.

Nemyslím si, že by plná státní suverenita přinesla Slovensku něco dobrého; stav historické euforie z nabyté samostatnosti a pýchy na vlastní stát by nevydržel dlouho; velmi brzy by byl vystřídán – v důsledku tvrdých realit, které by samostatnost přinesla – velkým vystřízlivěním.

Přesto si myslím, že je výhradně věci Slováků, pro co se rozhodnou; jsem poslední, kdo by chtěl upírat národům jejich právo na sebeurčení; právo národa na to, aby si vládl sám a s nikým se o moc nad svými věcmi nedělil, je nezadatelné a musí být respektováno. Proto jsem už v prosinci loňského roku navrhl Federálnímu shromáždění, aby přijalo ústavní zákon o referendu, který by umožnil Čechům i Slovákům se rozhodnout, zda chtějí či nechtějí žít i nadále ve společném státě. Domnívám se totiž, že o tak vážné věci nemůže rozhodnout pouze zastupitelský sbor, byť byl zvolen sebedemokratičtěji, ale pouze lid sám. Proto jsem se zaradoval, když v červenci tohoto roku Federální shromáždění konečně tento zákon přijalo, a proto plně podporuji snahu, aby celostátní referendum bylo vyhlášeno co nejdříve.

Necht' je tato věc jasná. Necht' je ústavní a demokratickou cestou brzy a jednoznačně rozhodnuta. I zde platí, že nelze žít dlouho v nejistotě, nejasnu a provizoriu. Náš stát si nemůže ve své dnešní neradostné situaci dovolit luxus jakési trvalé agonie či donekonečna prodlužované nejistoty o své vlastní existenci či o jejím druhu. Chápu jako svou povinnost k občanům zasadit se o to, aby do konce mého – a našeho společného – funkčního období, tedy do voleb, bylo v této základní věci jasno.

Nevím, jak referendum dopadne, ať však dopadne jakkoli, bylo by velmi nepoctivé nechat těm, kteří přijdou k moci po volbách, tento problém nevyřešen a současně tím

nesplnit základní úkol, který na sebe vzali vítězové voleb předchozích. Nepoctivé by to ostatně bylo především k našim občanům: mají právo žádat od těch, kteří z jejich vůle řídí náš stát, aby jim zprostředkovali základní jistotu o tom, v jakém státě budou žít.

Jinými slovy: kdokoli mne na Slovensku líčí jako nepřítele slovenského národa a jeho nového podmanitele, který ho chce opět připravit – ať už násilím, nebo nějakými mazanými politickými triky – o jeho svobodu, klame svůj vlastní národ a jen mu tím škodí. Složil jsem slib, v němž se praví, že budu chránit ústavu našeho společného státu. Neznamená to pro mne, že budu vnucovat federaci národu, který v ní žít nechce. Znamená to pro mne pouze, že budu chránit právnost a ústavnost.

Zákon o referendu je zákonem ústavním, je tudíž integrální součástí naší ústavy. Výsledek referenda bude mít – jak se v tomto zákoně výslovně uvádí – rovněž závaznost ústavního zákona. Budu ho ctít nikoli navzdory tomu, že jsem skládal slib na naši ústavu, ale právě proto.

Jiná věc ovšem je, co si já sám myslím, pro co já sám jsem, co já sám považuji za správné a dobré.

I zde musím říct jasné slovo: jsem jednoznačně pro federaci a považoval bych její eventuální rozpad za velké neštěstí pro všechny československé občany.

Naše národy jsou si odnepaměti blízké, jsou spolu svázány tisícerými historickými, kulturními, civilizačními i osobními pouty, naši předkové se rozhodli svobodně pro společný stát a věděli dobře, proč to dělají. Rozchod by byl popřením vůle celých generací, popřením společného díla našich slovenských i českých předků a popřením ideálů, které stály u zrodu našeho společného státu. Na tom nic nemění fakt, že tento stát se v různých fázích svého vývoje z různých důvodů těmto ideálům a dohodám, které předcházely jeho vzniku, zpronevřoval.

Odpovědnost, kterou neseme, přesahuje tuto chvíli. Není to jen odpovědnost k našim současníkům, ale i k těm, kdo byli před námi, a především k těm, kdo přijdou po nás. Jsem hluboce přesvědčen, že kdybychom se dnes rozešli, budoucí generace by to vnímaly jako osudovou chybu a neodpustily by nám to.

Rozpad Československa by měl ostatně velmi osudové následky především pro nás samé. Stačí si uvědomit – jen namátkově a velmi všeobecně – některé z nich.

Především: stát je státem, je-li subjektem mezinárodního práva, to znamená, je-li jako samostatný stát uznán světovým společenstvím. Československo je takovým subjektem od roku 1918 (nepočítáme-li válečné intermezzo) a jeho existence, včetně jeho platných hranic, je zaručována řadou různých mezinárodních smluv. Celá tato složitá a po desíletí pracně budovaná síť by se rozdělením státu rázem zpřetrhala a trvalo by zřejmě velmi dlouho, než by byla nahrazena něčím novým. Zánik tohoto smluvního systému by měl přirozeně velmi vážné ekonomické následky, protože by se de facto zhroutily i všechny hospodářské mezistátní smlouvy a dohody a všechny vztahy na ně navazující či z nich vyplývající, a naše už tak dost nejisté místo ve světovém ekonomickém prostředí by se tím ještě dál zproblematizovalo (zájem o půjčky, úvěry, investice, obchod, dodávky našeho zboží atd. by zřejmě rapidně klesl, protože bychom se pro všechny nutně stali nejasným a za svou vlastní identitu neručícím partnerem, přinejmenším po celou bolestivou dobu dělení státních aktiv a pasiv, pohledávek a závazků a vůbec odpovědnosti za „československou pozůstalost“). V důsledku neobyčejně hluboké provázanosti našich dvou ekonomik (budovaných od počátku státu jako ekonomika jediná) by vzniklo ohromné množství problémů se vzájemnými dodávkami surovin i zboží, vzájemnými platbami, rozdělením měny, cly atd. atd.; odbytová krize, kterou dnes naše podniky prožívají, by se zřejmě jen dál prohloubila, a tím by nutně dál hluboce klesla výroba a vzrostla nezaměstnanost. Že by to zcela

zbrzdilo naši reformu, nemusím jistě připomínat; její „zamrznutí“ by přitom bylo vůbec tím nejhorším, co by nás mohlo potkat: bylo by to totéž jako přerušit velkou operaci uprostřed a na neurčitou dobu; co může taková věc znamenat pro „pacienta“, je víc než zřejmé.

Rozpad státu by dále znamenal faktickou ztrátu obranyschopnosti obou republik (okolnost obzvlášť povážlivá v situaci zpochybněných státních hranic). Z hlediska bezpečnosti by to tedy byl čin vsutku hazardní.

Zánik Československa by přirozeně destabilizoval situaci v celém našem regionu (zkušenost s naším geopolitickým postavením nás dostatečně učí, že leccos, co projde jižní Evropě, střední Evropě už projít nemusí); pohyby, k nimž by to vedlo v našem okolí a na celém kontinentu, lze jen stěží předvídat a jen stěží lze předvídat, jak by se k takovému ohnisku napětí ve své bezprostřední blízkosti postavili naši mocní sousedé Sovětský svaz a Spolková republika Německo. Naše účast na evropských integračních procesech a vůbec jakákoli pomoc rozvinutého světa by se nepochybně na dlouhou dobu zastavily.

Velmi pravděpodobné je, že oddělení našich národů – i kdyby probíhalo sebeklidněji – by jejich vzájemný vztah zchladilo na bod mrazu, což by se opět velmi neblaze promítlo do života všech našich občanů, kteří by se tak stali obětí nekonečné série vzájemných politických a hospodářských truců svých politiků. Těsnou spoluprací našich dvou zemí, nebo dokonce jejich nějaký pozdější volný svazek by to evidentně psychologicky znemožnilo, navzdory tomu, že bez této spolupráce si lze jakoukoli politiku i ekonomiku dvou nástupnických států jen těžko představit.

Veskrze nestabilní vnitropolitická situace, kterou by rozpad společného státu vyvolal, zvlášť v kombinaci se sociálním neklidem, k němuž by hospodářský úpadek vedl, by zřejmě otevřela v obou republikách dveře nejružnějším nedemokratickým silám, od stalinistů až po fašisty, které by shodně chtěly vzniklou situaci řešit „vládou pevné ruky“.

Jako zdroj neklidu, a dokonce i ohrožení (připusťme si i možnost velké vlny emigrace z našich zemí) bychom zcela určitě ztratili i tu míru mezinárodní prestiže a autority, kterou jsme si po pádu komunismu vydobyli, a zřejmě jen velmi dlouho a těžce by naše dvě ve zmatku se zmítající zemičky hledaly aspoň malý odlesk toho postavení, které dnes mají na mezinárodní scéně jakožto členové naší federace.

Nechci nikoho strašit apokalyptickými vizemi a „katastrofickými scénáři“ (já sám, pokud bychom se rozešli, bych udělal vše, co by bylo v mých silách, aby to pro oba partnery mělo co nejméně bolestné následky), nicméně považoval jsem za svou povinnost aspoň takto všeobecně naznačit, že rozdělení státu není v našem případě nic lehkého, a vysvětlit tím zároveň, proč si to nepřeji. Rozhodně by šlo o velice bolestný krok s dlouhodobě tragickými důsledky pro obě republiky a svých iluzí by se měli v tomto směru zbavit jak ti Slováci, kteří periodicky apelují na Slovenskou národní radu, aby už konečně vyhlásila nezávislost, tak ti Češi, kteří v hospodách nad pivem žoviálně opakují větu „Tak ať jdou!“.

Nevím, zda bude referendum. Doufám, že bude. Nevím, jak dopadne. Doufám, že ve prospěch federace.

Co to ale je federace? Co to je „fungující federace“? Vzhledem k různým velmi nereálným státoprávním vizím, s nimiž jsme dnes stále častěji konfrontováni, je třeba si to říct.

Bez ohledu na vnitřní členění je to zcela jednoznačně jeden společný stát jako subjekt mezinárodního práva, který má jedinou armádu s jednotným velením, jednu společnou zahraniční politiku, jednu měnu a jedinou měnovou politiku, společné federální orgány (parlament, vládu, hlavu státu), federální zákonodárství (nadřazené zákonodárství jeho

členů), jednotný systém daní, cel a důchodů, v základních věcech i jednotnou hospodářskou politiku. Většina federací má jednotně řízené sítě (dopravní, telekomunikační, spojové) a základní energetické systémy; to však už není podmínkou: pravidla mohou být jednotná a správa rozdělena.

Kdo ani toto minimum nechce uznat a různě je problematizuje, ten není pro federaci, byť by to stokrát tvrdil.

Volba, před níž stojíme, je přitom zřejmá: buď demokratickou federaci, nebo dva samostatné státy. Třetí alternativa reálně neexistuje, a pokud ji někdo svým voličům nabízí, pak je klame.

Nelze napůl být společným státem a napůl jím nebýt. Různé konfederace a unie existovaly vždy jen krátce jako veskrze přechodné útvary; v našem případě je navíc téměř jisté, že Česká republika by nabídku tohoto druhu nepřijala, neboť v českém politickém vědomí je daleko silněji chápána neperspektivnost takového volného spojení; něco podobného by bylo v Čechách – a podle mého mínění oprávněně – vnímáno jen jako zcela zbytečné prodlužování, odkládání a prodražování rozchodu.

Pakliže mám, jak jsem řekl, hluboké porozumění pro historické, sociálně psychologické, mravní a mentální motivy slovenských národních aspirací, zdaleka už nemám tak velké porozumění pro způsoby, jakými někteří (zdůrazňuji: někteří!) slovenští politikové na tyto aspirace reagují, jakými je posilují, jakými z nich těží a jakými je promítají do své politické praxe.

Ve slovenské politice se totiž v této věci periodicky objevují a vracejí některé velmi zneklidňující prvky.

Například rychlé a někdy až vystrašeně konjunkturální změny postojů: nejednou jsem pozoroval, jak práce na mnoha různých věcech, včetně ústavy, je komplikována tím, že se není čeho zachytit, protože to, co platilo včera, dnes už neplatí a nikdo neví, zda to, co platí dnes, se do zítřka nezmění. A tak se nejednou stává, že různé návrhy a požadavky, které se zprvu jeví jako okrajové, a byly dokonce hodnoceny jako nesmyslné, začínají být najednou brány vážně a obhajovány i těmi, kteří je ještě nedávno odsuzovali a kteří si je dnes osvojují bohužel nikoli z přesvědčení, ale z obavy, aby se nejevili jako příliš vlažní zastánci národních zájmů.

Tyto změny postojů mívají jeden společný směr: stále větší „rozvolňování“ federace. Ti, kteří chtějí od začátku plnou samostatnost, nemusí toho mnoho na svých názorech měnit. Mnozí ostatní, a těch je stále většina, jako by se k nim nenápadně, ale soustavně přibližovali; málokdo se sice deklarativně vzdává ideje společného státu, mnozí však fakticky tuto ideu zvolna opouštějí. A tak nemine téměř den, aby nepřišlo nějaké překvapení tvářící se „nevinně“, to jest „federálně“, ale svou podstatou se federálnosti velmi vzdalující. Jsou to takové zvláště matoucí, řekl bych „boční“ úkroky; neprozrazují jen strach ze separatistických slovenských politiků a snahu vyjít jim vstříc, ale jako by zároveň svou dvojsmyslností prozrazovaly i strach z Čechů či z federalistů! (Přiznám se, že mne to trochu uráží: mne se nikdo bát nemusí a nepříjemná pravda je mi stokrát milejší než pokus mne uchlácholit dvojsmyslnou formulací.) A tak je zcela běžné, že z odpůrců státní smlouvy se náhle stávají její obhájci, že zapřisáhlého federalisty je ze dne na den stoupenec konfederace, že pracně vyjednané a k republikám velmi štedré rozdělení kompetencí, nedávno vyhlašované za maximum, nad něž se nepůjde, je dnes najednou traktováno jako minimum, nebo dokonce jen jako „kosmetická úprava“ totalitní federálnosti, že i ti, kteří dobře vědí, jaké to může mít důsledky, podporují najednou rychlé přijetí takzvané „čisté ústavy“, to znamená ústavy samostatného státu. (Argument, že po jejím přijetí bude část pravomocí delegována federaci, je příkladem oné zmíněné dvojsmyslnosti: každému musí být přece jasné, že jednou přijatá ústava

bude reálně platit tak, jak byla přijata, a to dokonce ode dne, kdy byla přijata, a nikoli ode dne, kdy má formálně vstoupit v platnost, a že jejím přijetím vznikne de facto stav dvojprávnosti.) A to nemluvím o nejrůznějších „drobnostech“ a dílčích nápadech. (Typický příklad: objeví se idea slovenské domobrany. Každý ví, co to znamená: zárodek samostatné armády. Nikdo to však nahlas neřekne a mluví se o boji proti kriminalitě – jako by tu od toho nebyla policie!)

Za nejhorší ovšem považuji jakési organizované „samovzněcování“ slovenské veřejnosti polopravdami nebo výslovnými nepravdami: čím méně pravomocí má federální vláda, tím víc je obviňována z centralismu (centralisticky si počínat nemůže, i kdyby chtěla, nemajíc k tomu už potřebné nástroje); z Federálního shromáždění se dělá málem utlačovatel slovenského národa – a to přesto, že několik nacionálně laděných slovenských poslanců v něm může blokovat (a občas i blokuje) kterýkoli zákon; drží se ochranná ruka nad projevy fašismu a antisemitismu, a ten, kdo na ně poukáže, je vyhlašován za pomlouvače Slovenska; systematicky je obrácen lidový hněv proti federálním institucím jako údajnému strůjci veškeré bídy života a zamlčuje se jejich smysluplná práce ve prospěch všech občanů. Je přece tak snadné a zároveň tak neodpovědné zvolat někde na náměstí, že Slovensko je okrádáno federací, a sklidit za to aplaus! Kdybych zvolal na českém náměstí, že federace okrádá Čechy, asi bych také sklidil potlesk. Jaký smysl má ale takové volání, když jeho autor dobře ví, že všechny příjmy a výdaje federace jsou pod veřejnou kontrolou a byly schváleny Federálním shromážděním? Žádný jiný než kalit vody, získávat si popularitu mezi lidmi, a zahrávat si tak s jejich osudem.

Vím, že co jsem tu právě napsal, může u leckoho na Slovensku vyvolat nelibost. Ale já už víckrát řekl, že slovenský národ je pro mne národem dospělým, tak jako každý jiný národ, a odmítám s ním – koneckonců i v jeho zájmu – jednat jako s nedospělým děckem, před nímž se musí stále něco tajit a jehož zvláštní urážlivá a vztahovačná citlivost vyžaduje zvláště opatrný přístup. Velmi slovenskému národu škodí ti, kteří ho neustále do postavení takového děčka zahánějí tím, že se co chvíli jeho jménem kvůli něčemu urážejí a trvale reklamují pro slovenskou duši právo na „zvláštní přístup“.

To, co jsem tu kritizoval, jsem kritizoval proto, že je to zcela zbytečná hra s ohněm. Hra, která provokuje české politiky k tomu, aby si i oni hráli s ohněm, a tím zase provokovali Slováky. Vzniká tak začarovaný kruh, roztáčený víc prestiží a trucem než zájmem o pravdu, kdy už začíná být jedno, kdo si začal první: s osudem občanů si zahrávají všichni zúčastnění bez rozdílu.

Nemýlím-li se, byl jsem to já, kdo svého času poprvé užil pojmu „autentická federace“. Neměl bych se k tomu moc hlásit; ten pojem totiž dnes nemá příliš dobrý zvuk: v českém prostředí je spojován s představou rozpadající se federace a s ustupováním české politiky stupňujícím se slovenským požadavkům, na Slovensku je naopak vnímán jako vzletné označení pro novou verzi českého centralismu či unitarismu.

Když jsem ten pojem kdysi použil, nemyslel jsem tím ovšem nic jiného než prostě federaci skutečnou, demokratickou, spravedlivou, ze svobodné vůle obou národů vyrůstající a jejich svébytnost respektující; bylo to tedy jen jakési opozitum k federalizované totalitě, kterou jsme měli předtím a která byla veskrze formální (neautentická).

K takové představě federace se ovšem hlásím pořád. Mám tím na mysli federaci, kterou republiky nechápou jako cosi cizího a nepřátelského, co je omezuje a spoutává v jejich rozletu, jako nutné (případně zbytečné) zlo, jako něco, co se vznáší nad republikami jen proto, aby to omezovalo jejich suverenitu. Taková federace – totiž federace jako utlačovatel a čteník – by vskutku žádný smysl neměla. Demokratickou

federaci chápu právě opačně: jako výraz společné vůle a svobodného rozhodnutí, jako společné dílo, společný úkol, jako výtvar, který je tu proto, aby republikám pomáhal, jejich suverenitu a jejich možnosti posiloval, jako spojení existující proto, že je výhodné pro oba jeho členy. Snaha trvale oslabovat všechno federální a posilovat všechno republikové (i tam, kde to je evidentně nevýhodné, ba přímo nesmyslné) vychází z apriorního předpokladu, že vše federální je špatné, nepřátelské, omezující a spoutávající, a že je proto nutné omezit federální působnost na minimum. Pokud ale chápou republiky federaci jako něco, co tu je či co tu může být k jejich prospěchu, jako něco vskutku svého, čeho se ve vlastním zájmu účastní, pak nemají důvod federaci oslabovat, ale spíš naopak posilovat: vždyť posilujíce federaci, posilují sebe samy!

Jsem-li stoupencem federace, pak nikoli federace jakékoliv, federace stůj co stůj, federace, kterou republiky nevnímají jako své společné dílo, ale jako cosi třetího a cizího, co se nad nimi vznáší jen jako byrokratická entita bez území a obyvatelstva. Kdyby někdo chtěl takovou federaci, byl bych proti ní.

Jsem zkrátka pro federaci, proti které republiky nebojují, ale kterou v plném a nejlepším slova smyslu tvoří. Jsem přesvědčen, že taková federace je v našem případě možná. Jsem přesvědčen, že většina občanů si takovou federaci přeje. A zdá se mi, že dnes záleží především na nás, kteří se ocitáme v centru politického dění, zda se nám podaří či nepodaří takto federaci pojmout, takto ji občanům nabídnout a takto ji posléze vybudovat. Není to jen úkol legislativní. Je to velký úkol politický. A tudíž i psychologický a mravní. Je to úkol, který vyžaduje od politiků prozíravost, odpovědnost, schopnost dívat se do budoucnosti a odvahu dát přednost obecnému zájmu občanů před pokušením získávat si jejich okamžitou přízeň konstrukcí nepřítelů, který údajně může za všechno neštěstí světa.

Když počátkem tohoto roku vystoupil na první z našich porad o nové federální ústavě Ján Čarnogurský s myšlenkou státní smlouvy, která by se měla uzavřít mezi Českou republikou a Slovenskou republikou, nepřidal se k němu žádný z přítomných Slováků a přítomní Češi byli touto ideou doslova šokováni: smlouva mezi dvěma státy, tedy vlastně mezinárodní smlouva, co to je jiného než demonstrace samostatnosti obou republik a pokus založit jejich soužití na bázi pouze smluvní, tedy nikoli federativní!

Pak následovalo půlroční velmi složité jednání, během něhož myšlenka smlouvy postupně získávala podporu ostatních slovenských politických sil a přestávala tak šokovat i Čechy: jako by se začínali zvolna jaksi vcitovat do slovenského stanoviska a chápat důvody, které slovenskou stranu vedou k volání po smlouvě. Soužití Čechů a Slováků bylo v historii už několikrát založeno na určitých psaných či aspoň ústních dohodách politických reprezentací – a tyto dohody byly vždy znovu porušeny či nedodrženy českou stranou. Češi si toho příliš nevšimli, zapomněli na to a dnes si to uvědomuje v českém prostředí nanejvýš několik historiků. Na Slovensku je naopak historie těchto nedodržených dohod stále v živém povědomí; odtud ta potřeba dohody nové, tentokrát ale vskutku závazné, totiž smlouvy jako regulérního právního aktu. Česká strana, která původně nechtěla o žádné smlouvě ani slyšet, jak si postupně uvědomovala motivy, které k této ideji vedou, začínala si na ni zvykat a nakonec ji – samozřejmě určitým způsobem modifikovanou – na posledním (kroměřížském) jednání přijala; aspoň na úrovni představitelů politických stran.

Jako stoupenec federace si nemyslím, že náš společný stát může být založen pouze na smlouvě dvou republik; skutečnou federaci může zakládat jedině řádná federální ústava. Přesto nevidím důvod, proč by federální ústavě nemohla předcházet určitá smlouva, v níž se zastupitelské sbory obou republik shodnou na zásadách společného státu, to jest na zásadách federální ústavy, kterou pak v duchu těchto zásad vypracuje a přijme

Federální shromáždění a která se na tuto smlouvu odvolá jako na svůj zdroj a původ své legitimacy. Taková smlouva nemůže být pochopitelně smlouvou ve smyslu mezinárodního práva (k tomu postrádají dnešní republiky příslušnou právní způsobilost), nicméně co není zakázáno, je dovoleno, a neexistuje zákon, který by zakazoval národním radám, aby jménem republiky přijaly – jako vnitrostátní politický a právní dokument – smlouvu o státoprávním uspořádání společného státu.

Taková smlouva – jako vsutku zásadní a vsutku svobodný výraz republikové vůle – by byla samozřejmě velmi jasným stvrzením a uskutečněním suverenity republik: oba partneři by jejím uzavřením viditelně demonstrovali svou subjektivitu a naplnili by tím často (hlavně na Slovensku) zdůrazňovaný princip „federace tvořené zdola“. Svým způsobem by to bylo silnější a produktivnější vyjádření svéprávnosti republik než pouhé jednostranné deklarování jejich nezávislosti, neodpovídající na otázku, jaké má důsledky pro existující společný stát. Existence dnešního federativního státu by tím nebyla přitom nijak zproblematizována. Smlouva by naopak stvrdila takovou koncepci demokratické federace, o níž jsem mluvil: jejím uzavřením by bylo jasně vyjádřeno, že federativní stát existuje ze svobodného rozhodnutí a svobodné domluvy obou svých členů a že je jejich společným výtvozem, s nímž se ztotožňují, který berou za svůj a který tvoří spolu ke svému prospěchu. Takže by tu nešlo zdaleka jen o manifestaci politické a právní suverenity republik, ale zároveň o vsutku věrohodné a závazné potvrzení legitimacy a suverenity federace.

Princip smlouvy – nyní už, zdá se, obecně přijatý – mi tedy v žádném případě těžkou hlavu nedělá.

Problém bude v něčem jiném: v konkrétním obsahu této smlouvy. Totiž v tom, zda se podaří dosáhnout společné představy o vlastní podobě společného státu, o jeho vnitřní struktuře, o rozsahu pravomocí na něj delegovaných a o způsobu jejich uskutečnění. V této věci je zatím stále mnoho sporů a mnoho nejasností.

Ale i v tom by mohlo pomoci referendum: dopadne-li ve prospěch federace, bude z toho vyplývat pro obě národní rady poměrně jasná směrnice a jasný závazek.

Postup by tedy mohl být tento: nejprve, pokud možno co nejdřív, celostátní referendum. Zvítězí-li v obou republikách vůle k federaci, měla by ihned následovat smlouva mezi národními radami. A tím by byla otevřena cesta k dopracování a přijetí obou republikových ústav i ústavy federální. Nebo skromněji: byly by aspoň odstraněny hlavní překážky, které tomu zatím brání.

Existuje celkem obecná shoda v tom, že dnešní struktura našich zastupitelských sborů a jejich vzájemných vztahů není dobrá. Proto jsem se pokusil v návrhu federální ústavy, který jsem zveřejnil, tuto strukturu na federální úrovni zjednodušit, zracionalizovat a zároveň přizpůsobit svému pojetí demokratické federace jako společného díla dvou republik, které ji tvoří.

Federální shromáždění jako parlament společného státu by podle tohoto návrhu mělo být jednokomorové, o dvou stech poslancích, zvolených na celém československém území. Odpovídalo by tedy zhruba dnešní Sněmovně lidu. Významný rozdíl by byl ovšem v tom, že zákaz majorizace by se vztahoval na všechna jeho usnesení, to znamená, že i když by v něm – díky většímu počtu obyvatel v České republice – bylo více poslanců z českých zemí, při každém hlasování by hlasovali poslanci z obou republik odděleně a každé rozhodnutí by se mohlo stát platným jen tehdy, kdyby bylo přijato nadpoloviční většinou poslanců v obou částech sněmovny. Hlasovalo by se tedy podobně jako v dnešní Sněmovně národů, což by byla první pojistka proti nebezpečí, že poslanci větší republiky přehlasují poslance republiky menší.

Jako úplně nový orgán, stojící zcela mimo Federální shromáždění, navrhuji zřídit

takzvanou Federální radu. Byl by to útvar poměrně malý, totiž třicetičlenný, a proto podstatně operativnější. Členství v něm by bylo odvozeno od funkcí v zastupitelských sborech republik tak, že by v něm byli automaticky předsedové republikových parlamentů (kteří by Federální radě střídavě předsedali) a dále po čtrnácti členech jejich předsednictev, které by do něj delegovaly přímo tyto parlamenty (kdyby měl některý z nich menší předsednictvo, doplnil by zbytek poslanci ze svého pléna). Ve Federální radě by tedy byly republiky zastoupeny paritně.

Federální rada by měla právo vracet zákony Federálnímu shromáždění, které by je pak muselo podruhé přijímat už kvalifikovanější většinou, spolurozhodovala by o některých základních otázkách státu (vyhlášení války, stav ohrožení), navrhovala by členy Ústavního soudu federace, spolu s Federálním shromážděním by volila prezidenta a měla by některé další pravomoci.

Zřízením Federální rady by byla odstraněna dnešní nepraktická dvojkolejnost, kdy republikové parlamenty jsou odděleny od zástupců republik ve Federálním shromáždění (členů dnešní Sněmovny národů), kteří jsou pak v republikách vnímáni jako jejich ne zcela plnohodnotní reprezentanti; těmi jsou přece poslanci republikových parlamentů. Zde by naopak nejvyšší volení činitelé republik, považovaní v nich za jejich „nejautentičtější“ představitele, bezprostředně a dohromady tvořili zároveň orgán federální. Tím by byla výrazně zesílena a zviditelněna účast republik na federálním rozhodování; myšlenka federace jako spojení republik a jejich společný produkt by tak byla bezprostředně zhmotněna.

Federální rada by tedy byla orgánem vyvažujícím jednokomorové Federální shromáždění a svým postavením by byla srovnatelná se senátem či spolkovou radou. Představuji si ji jako nejvyšší „radu moudrých“, dohlížející v zastoupení republik na federaci a kontrolující, že se federace nevymyká republikové vůli. Mohlo by odpadnout těžkopádné posuzování federálních zákonů národními radami – ty by měly prostřednictvím Federální rady nad nimi přímou kontrolu. Členové Federální rady, profesionálně působící v republikových parlamentech, by samozřejmě působili trvale tam, kde jsou tyto parlamenty; jako členové Federální rady by se sjížděli jen občas, když by to uznali za potřebné (v návrhu ústavy je samozřejmě stanoveno, kdo a jak Federální radu svolává, jak se v ní hlasuje atd.). Za důležitý prvek považuji i to, že v mém návrhu je úzká ústavní vazba mezi prezidentem a Federální radou (prezident ji může svolat, může ji požádat o vyjádření k zákonu, o němž má sám pochybnosti, může se účastnit jejich schůzí a hlasovat v ní, může jí předsedat, schází-li se z jeho podnětu). Má-li prezident – jako hlava společného státu – hrát v našem ústavním systému určitou integrující roli, pak je jen logické, aby byl svázán právě s tímto orgánem, tedy s onou „radou moudrých“, která je protiváhou parlamentu.

(Nedávno se VPN vyslovila pro zřízení senátu, do něhož by bylo zvoleno po stu poslancích z každé republiky a který by sídlil v Bratislavě. Z hlediska ústavněprávního je to řešení asi čistší, ale náš reálný problém bohužel neřeší: byla by to jen jiná podoba dnešní Sněmovny národů a onen nedobrý příkop mezi republikovou – „autentičtější“ – reprezentací republiky a její reprezentací federální – „méně autentickou“ – by tím překlenut nebyl. Jinak jsem ale pro to, aby tento orgán, ať už bude jakýkoli, sídlil v Bratislavě.)

Svůj návrh ústavy jsem zveřejnil v době, kdy se ještě většina českých i slovenských politiků přikláněla k myšlence, že ústavě nemusí předcházet žádná smlouva mezi republikami, ale že stačí určitá deklarace o soužití ve společném státě, na kterou se pak federální ústava odvolá; v návrhu se tedy předvídá takováto deklarace. Nicméně se mi zdá, že právě myšlenka Federální rady neobyčejně harmonuje s ideou smlouvy, která se

mezitím prosadila: bude-li naše federace, definovaná svou ústavou, vycházet ze smluvního vztahu dvou republik, pak lze Federální radu – jakožto nástroj „republikové kontroly“ federace – chápat i jako nástroj kontroly, zda jsou smluvní zásady respektovány.

Naše dnešní ústava, i když z ní je už dávno vypuštěn článek o vedoucí úloze komunistické strany, tuto vedoucí úlohu vlastně stále ještě předpokládá: nepředvídá vůbec možnost různých vládních či ústavních krizí (ani těch drobnějších, v každé demokracii obvyklých, ani nějakých mimořádných), protože „podvědomě“ předvídá, že všechno beztak zavčas zmanipuluje strana. A tak si lze při troše fantazie představit, že za současného ústavního systému naše země nemusí mít ani vládu, ani parlament, ani prezidenta. Skutečně: parlament může velice snadno sesadit prezidenta a vyslovit nedůvěru vládě a zároveň se dostat do situace umožňující jeho regulérní rozpuštění. Vůbec není počítáno s tím, že se prezidentovi nemusí podařit sestavit vládu, která by dostala důvěru parlamentu: kontinuita moci tedy není ústavně zajištěna, a tím méně je zajištěno operativní fungování státu v případě jeho mimořádného ohrožení.

Ve svém návrhu ústavy jsem se pokusil s těmi, kdo se mnou na něm spolupracovali, vymyslet takový systém různých ústavních pojistek, který by nám zaručoval, že nemůže nastat politická, vládní či ústavní krize, na kterou by náš ústavní systém neznal odpověď, a že tedy nehrozí nebezpečí faktického rozkladu státní moci. Ale nejen to: pokusili jsme se nalézt našim poměrům nejpřiměřenější systém vah a protivah, který by chránil náš stát proti nadměrné moci kteréhokoli jeho orgánu a proti jejímu případnému zneužití. Nalézt optimální vztahy mezi mocí zákonodárnou a výkonnou, mezi prezidentem, parlamentem, vládou a ovšem i Ústavním soudem – to považuji v naší nestabilní situaci za obzvlášť důležité.

Nebudu čtenáře unavovat výkladem svého návrhu; zmíním se však stručně aspoň o jedné věci, která, jak jsem si všiml, budí značný zájem. Totiž o postavení a pravomocech prezidenta republiky.

Když jsem nastoupil do své funkce, měl jsem intenzivní pocit, že prezident je v naší zemi obtěžkán zcela nepřiměřeným množstvím pravomocí. Jen jsem se divil, co všechno mohu. Vysvětloval jsem si to tím, že v dobách, kdy vládla strana, bylo úplně jedno, jaké má prezident pravomoci – a jen proto jich má víc, než by měl mít. Tento pocit, jak jsem časem pochopil, byl dost klamný a vznikl zřejmě z toho, že jsem v prvních porevolučních týdnech měl na všechno veliký vliv a neuměl jsem vždy dobře oddělit to, co vyplývalo z mého osobního vlivu, od toho, co vyplývalo z mých pravomocí. Navíc byla doba relativní obecné shody a harmonie, takže nebylo dostatečně patrné, jak mohou různé politické spory paralyzovat výkon státních funkcí, včetně funkce prezidentské. Teprve po čase jsem pochopil, že prezident vlastně u nás nijak velké pravomoci nemá, zvlášť pokud jde o možnost řešit politické a ústavní krize. Tuto bezmoc jsem si začínal uvědomovat až tváří v tvář hrozbě takových krizí.

Demokracie ve všech posttotalitních či postkomunistických zemích je neobyčejně křehká, nestabilní, nezkušená. Tyto země se potýkají přitom s bezpočtem velkých problémů, které stabilní západní demokracie vůbec neznají (od těch, které souvisejí s probouzením národů, přes ty, které vyplývají z úkolu přejít k tržní ekonomice, až po ty, které souvisejí s hledáním nového mezinárodního postavení těchto zemí jakožto zemí nezávislých, vymanivších se ze svého dosavadního satelitního statutu). Hrozba chaosu přitom v těchto zemích nutně probouzí k životu nebezpečnou ideu takzvané „vlády pevné ruky“. To vede k přirozené snaze rychle zpevnit rodící se demokratické instituce a posílit jejich autoritu. Včetně posílení autority hlavy státu. Není náhoda, že jak Polsko, tak Rusko se rozhodly pro přímou volbu prezidenta. To sice nemusí ještě automaticky

znamenat některou z variant takzvaného prezidentského systému, k určitému posílení autority a pravomocí hlavy státu to však nepochybně vždycky vede.

Nemyslím si, že Československo by mělo přijmout princip přímé volby prezidenta. Pro určité posílení jeho pravomocí bych však přece jen byl. Stačilo by vrátit se k postavení, které měl prezident za první republiky, tedy podle ústavy z roku 1920. Mělo by to smysl nejen s ohledem na křehkost naší rodící se demokracie, zvýšenou míru rizik a ohrožení, která její zrod provázejí, a zvýšené nebezpečí oněch ústavních krizí, o nichž jsem mluvil a proti nimž je třeba hledat pojistky (a jednou z hlavních – ze samé podstaty věci – jsou právě pravomoci prezidenta). Mělo by to smysl ještě z jednoho důvodu: podaří-li se nám udržet federaci, pak zcela určitě budou mít republiky (tak jak tomu ostatně dnes už do jisté míry je) podstatně více kompetencí, než donedávna měly. O to důležitější bude vyvážit je něčím integrujícím – a jedním z takových tmelících prvků by v našem ústavním a politickém systému měl být zřejmě právě prezident.

Proto jsem i v návrhu ústavy – nikoli příliš, ale přece – postavení prezidenta posílil. Prezident by především asi neměl být odvolatelný parlamentem. Nebylo to v ústavě z roku 1920 a není to obvyklé ani v jiných zemích, kde je prezident volen parlamentem. (Za výkon prezidentské funkce bývá v takovém případě parlamentu odpovědná vláda, proto také musí různá prezidentova rozhodnutí spolupodpisovat příslušný člen vlády.) Tento princip je jednou z pojistek určité stability a kontinuity státní moci (v případě opakovaného pádu vlády či eventuálního rozpuštění parlamentu tu musí zůstat někdo, kdo bude tuto kontinuitu zajišťovat a kdo nebude závislý na jiné instituci). Dnes prezident musí automaticky podepsat každý zákon, který parlament přijme. Ve svém návrhu sice neumožňuji prezidentovi přímo vracet zákony parlamentu k novému projednání, dávám mu však aspoň možnost obrátit se v případě pochybností k Federální radě a iniciovat přezkoumání zákona, případně jeho vrácení parlamentu touto radou. Dále navrhuji, aby prezident nebyl povinen odvolat jednotlivého ministra, vysloví-li mu parlament nedůvěru, ale aby měl tuto povinnost jen v případě vyslovení nedůvěry celé vládě (tento motiv sleduje jediný cíl: posílení odpovědnosti ministrů k vládě a vlády za ministry; ministr by věděl, že riskuje-li konflikt s parlamentem, ohrožuje celou vládu). Posléze navrhuji, aby v případě, že parlament třikrát za sebou vysloví nedůvěru vládě, mohl prezident jmenovat vládu úřednickou, rozpustit parlament a do doby, než bude zvolen nový, vydávat zákony formou dekretů (které by samozřejmě podléhaly dodatečnému schválení; jde o to, aby nebyl na tři měsíce zastaven legislativní proces; vlastně je to náhrada dnešního poněkud sporného principu „zákonných opatření“ předsednictva Federálního shromáždění). Určitě zesílené, byť opět parlamentem omezené pravomoci by měl mít prezident i v případě stavu ohrožení státu (tento institut bychom v dnešní neklidné situaci v našem regionu rozhodně měli v ústavě mít).

Tyto návrhy vycházejí z mých zkušeností a poznatků; nejde vůbec o pravomoci naddimenzované či neobvyklé; nebezpečí jejich zneužití je velmi malé. Úplně vyloučeno pochopitelně není, ale úplně takové nebezpečí vyloučit nelze nikdy. V každém případě je třeba si uvědomit, že pravomoci ústavních činitelů a institucí musí být vymyšleny a vyváženy tak, aby na jedné straně zajišťovaly hladký chod státu a na straně druhé znemožňovaly kterémukoli orgánu stržení nepřiměřené moci na sebe – a takové nebezpečí hrozí teoreticky nejen u prezidenta, ale i u vlády, a dokonce i u parlamentu. Komentář právníků, kteří připravovali ústavu v roce 1920, výslovně na toto upozorňuje a v prezidentské funkci spatřuje určitou záruku proti možné kolektivní zvůli parlamentu, podobně jako parlament je zárukou proti možné zvůli vlády či prezidenta.

Politickými stranami bývám občas považován za odpůrce politických stran. To je samozřejmě nesmysl: sdružování občanů v nejrůznějších organizacích, hnutích, spolicích,

odborech je neodmyslitelnou součástí a bytostnou podmínkou každé strukturovanější civilizované společnosti; čím je společnost svobodnější a kulturnější, tím bývá síť nejrůznějších organizací složitější, pestřejší, bohatší, různotvárnější, ba troufám si říct nepřehlednější. Jakýmsi vyvrcholením tohoto sdružování – a zároveň neodmyslitelnou součástí moderní demokracie a výrazem názorové plurality – je pak sdružování v politických stranách. Bez nich si lze fungující demokratickou společnost věru těžko představit.

Nejsem pochopitelně proti stranám; kdybych byl proti nim, byl bych proti demokracii samé.

Jsem pouze proti diktatuře stranictví. Totiž proti nepřiměřeně silnému mocenskému vlivu stran. Nikde, kde je politický systém – a tudíž sám stát – přespříliš podřízen stranám či na nich závislý, to nedělá dobrotu. Myslím si to dávno a nyní, kdy mám příležitost mluvit s množstvím demokratických politiků, se mi to jen a jen znovu potvrzuje: všichni mne před tím varují a všichni mne nabádají, abychom si na tuto věc dali pozor a vyvarovali se nejrůznějších hrůz, k nimž nepřiměřená váha stranictví vede. Máme v tomto směru ostatně dostatek vlastních zkušeností: stačí číst Peroutkovo Budování státu, abychom pochopili, že „diktatura stranictví“ byla neštěstím našeho politického systému od samého vzniku Československa (jen pro ilustraci: počet ministrů v naší první vládě nebyl dán praktickou potřebou, ale vyplýval z počtu tehdy existujících stran a z množství křesel, na něž si kladly nároky). Přílišný důraz na politické strany vede k mnoha nedobrým věcem. Například: o politických kariérách více než vůle voličů a schopnosti politiků rozhoduje loajalita k stranickému vedení, nebo dokonce k stranickému aparátu. Stranické struktury tak vytvářejí vlastně jakýsi stínový stát ve státě. Volební aspirace či předvolební manévry se stávají důležitějšími než věcně zjištělý zájem společnosti. Otevírá se až příliš velký prostor mocichtivým lidem, kterým může za jistých okolností jejich stranická příslušnost, servilita k stranickým vůdcům, umožňující jim rychlý vnitrostranický vzestup, a šikovné ukrytí za stranickým praporem získat postavení a vliv, jež vůbec neodpovídají jejich kvalitám. Snadno se může stát, že voličům vládnou posléze lidé, které si vůbec nezvolili: stačí, že je populární strana či strana s populárním programem napsala na svou kandidátku odměnou nikoli za jejich kvality, ale za jejich tak říkajíc specifické služby. Společnost posléze žije de facto jen od voleb k volbám; veškeré politické rozhodování je zcela ve vleku stranicko-volebních manévrů a kalkulací; nikdo nemyslí dál a na něco jiného než na umístění své strany v nejbližších volbách. Jak nebezpečné může být takové chování v poměrech, kdy se zásadně přebudovávají všechny vlastnické vztahy (jak často se něco takového děje?), kdy se vytváří nový právní i ekonomický řád, kdy se hledá vlastně na desetiletí nové mezinárodní postavení země, si lze jen stěží představit.

Ostatně stačí se rozhlédnout v tuto chvíli kolem sebe: volby budou sice až za tři čtvrtě roku, ale už dnes jsou přítomny ve všem; polovina zpravodajství či komentářů v novinách se týká různých předpokládaných koalic, volebních spojení, stranického hašteření, přetahování, handlování; všude spekulace o tom, kdo s kým půjde proti komu, co komu ve volbách pomůže či uškodí, kdo by se mohl eventuálně přichýlit ke komu, kdo se o koho opřít, kdo na koho narazit. Politici aby se pomalu věnovali víc svým stranám než svým úřadům; není jediného zákona, který je v parlamentu přijímán, aby se při jeho posuzování nebralo v úvahu především to, jak ten či onen postoj pomůže či uškodí popularitě strany; není téměř líbivého nesmyslu, kterého by se někdo někde nechtyl jen proto, aby se zavděčil tomu, komu se z volebních důvodů právě potřebuje zavděčit. Strany, které vznikly jen proto, že někdo chtěl být důležitější, než by byl, kdyby žádnou stranu nezaložil, bojují o své minuty v televizi a kují různé nelogické koalice, jejichž

smyslem není dohoda o společném programu pro tuto zemi, ale pouhé vytváření iluze množství a váhy. Většina politických či „politologických“ debat se točí jen kolem toho, kdo se chystá jak koho vyšachovat. To všechno samo o sobě by mi tak nevadilo, takové vření k demokracii patří a je jejím průvodním znakem a koloritem, vadí mi, že to všechno – v situaci pro tuto zemi víc než vážné – může zcela vytěsnit skutečně odpovědný zájem o prospěch obce.

Jak tomu čelit? Jak umožnit společnosti, aby politicky zrála, krystalizovala a vytvářela si – jak jinak než skrze strany – své přirozené politické spektrum, a zároveň zabránit tomu, aby vládu lidu nahradila vláda stranických šmejdlů?

Je mnoho více či méně komplikovaných způsobů, jak tomu čelit. Jeden způsob mi však připadá obzvlášť jednoduchý. Totiž volební zákon. Je pozoruhodné, že se jím tak málo lidí trápí či vůbec zabývá; vždyť ani Federální shromáždění ho do konce roku nemá v plánu práce! Zřejmě se mlčky předpokládá, že budeme volit podle téhož zákona, podle jakého jsme volili minule. Podle mého názoru by to nebylo dobré. Považuji za jednu z chyb, jichž jsem se ve svém úřadě dopustil, že jsem před posledními volbami nebyl daleko vytrvalejší ve svém zápase o jiný volební zákon. Bojovalo nás o to víc, Pithart, Vavroušek a další. Všichni posléze odpadli, já také, byť mezi posledními.

Zjednodušeně by se dalo říct, že jde o spor mezi poměrným a většinovým volebním systémem. Dávám jednoznačně přednost systému většinovému. Ale byl bych vděčný i za systém kombinovaný.

Co to konkrétně znamená?

V podstatě to, že by voliči měli volit konkrétní osoby. Prostě ty, které znají, ať už z televize nebo z uliční schůze, a k nimž mají důvěru. Napříč politickými stranami – bez ohledu na ně – anebo podle stranické příslušnosti: to už je jejich věc. Ale aby nebyli odsouzeni volit jen podle stranické příslušnosti. Zároveň to znamená, že zvolení poslanci budou odpovědní svým voličům a nikoli stranám, které je daly na svou kandidátku.

U minulých voleb dostal každý volič velké množství kandidátek. Každá strana měla svou a na ní byli lidé, které tam strana napsala. Mohli jsme dát do urny kteroukoli z těchto kandidátek, a tím zvolit sobě milou stranu. Nemohli jsme si však vybrat konkrétní lidi, ať už z té či oné strany, případně z obou. Jediné, co jsme mohli, bylo zakroužkovat na té kandidátce, pro kterou jsme se rozhodli, osoby nám milejší, a tím zvýšit jejich naději, že budou v parlamentu. Na kandidátkách byly stovky většinou nám neznámých jmen. Lze si představit, že jsme mezi nimi našli dva lidi, které známe, které považujeme za schopné a jimž věříme. Pokud byli na téže kandidátce, nebyl to velký problém: vhodili jsme do urny tu kandidátku, na níž byli, případně jsme je ještě navíc zakroužkovali. Běda však, když byl každý z nich na jiné kandidátce! Pak jsme měli jedinou možnost: rozhodnout se pouze pro jednoho z nich a druhého obětovat; s tím prvním však zároveň zvolit mnoho dalších lidí, o nichž nevíme nic, nebo kteří nám jsou dokonce protivní. I tito lidé jsou dnes v parlamentu a my se jen díváme, koho jsme si to zvolili.

V minulých volbách toto všechno napáchalo sice dost škod, ale příliš tragické to nebylo. Politické spektrum ještě zdaleka nebylo tak diferencované, jak je dnes, takže se dalo podstatně snadněji volit strany. Většina voličů by asi zvolila víceméně tytéž lidi, které zvolila, ať by byl systém jakýkoli.

Představme si ale, jak tomu bude příště. Představme si například, že v nějakém českém volebním okrsku bude na jedné kandidátce Václav Klaus, na druhé Jiří Dienstbier, na třetí Vladimír Dlouhý a na čtvrté Josef Lux. My bychom rádi viděli v parlamentu všechny tyto čtyři pány. Ale budeme stát před osudovým rozhodnutím, kterého z nich zvolit: budeme totiž moci zvolit pouze jediného. Ale zároveň s ním několik lidí, na které nemáme žádný názor, anebo kteří dokonce nebudí naši důvěru. Čili:

budeme odsouzeni rozhodnout se pro stranu, nikoli pro osobu. Mnoha voličům to bude vyhovovat a rozhodně nemá smysl jim tu možnost brát. Co ale s těmi, kterým to prostě nevyhovuje a kteří se necítí být stoupenci té či oné strany a přiči se jim ji volit jen proto, že je na její kandidátce někdo, kdo se těší jejich důvěře?

Považoval bych za nejlepší takovýto systém: volební okrsky by byly tak velké, aby připadal jeden okrsek na dva, případně tři poslance. Každý volič by dostal brožurku či sešitek, v němž by bylo v abecedním pořadí anebo v pořadí daném losem řekněme šedesát až sto jmen. Byli by to buď kandidáti, které navrhly různé strany, anebo nezávislí kandidáti, kteří získali určité předepsané množství podpisů na podporu své kandidatury. U každého kandidáta by byla za jeho jménem uvedena v závorce strana, která ho navrhla (pokud by šlo o kandidáta nezávislého, nebylo by za jeho jménem nic). A každý volič by měl jednoduchý úkol: zaškrtnout některé osoby, řekněme nejméně jednu a nejvíc deset. Kdo by chtěl volit stranu, zaškrtnl by ty a pouze ty, kteří mají za svým jménem dotýčnou stranu. Kdo by si chtěl vybrat konkrétní osoby, zaškrtnl by konkrétní osoby bez ohledu na to, která strana je navrhla. Ti dva (případně tři), kteří by získali v daném okrsku nejvíc hlasů, by se stali poslanci. Nejsem odborník na volební právo (které je ostatně dost tajemnou věcí), zatím však mne nikdo nepřesvědčil o tom, že takový systém by nebyl možný. Nanejvýš jsem se setkal s dvěma námitkami.

První: musela by být obzvlášť šťastná náhoda, aby se někde dostal mezi vítěze zástupce nějaké malé, nicméně z toho či onoho důvodu zajímavé či důležité strany, protože strany větší a známější by určitě měly na kandidátce někoho, kdo by svou popularitou kandidáta malé strany musel zcela zastínit, a tudíž nad ním i zvítězit. V důsledku toho by různá menšinová stanoviska či zájmy (například strana na ochranu zvířat) nebyly v parlamentu vůbec přítomny, což není dobré: demokracie se pozná mimo jiné i podle toho, do jaké míry dává slovo menšinám.

Tuto námitku respektuji, je to ostatně hlavní argument proti většinovému volebnímu principu. Proto připouštím i systém kombinovaný (jsou země, kde existuje, třeba Německo). Například takový, že dvě třetiny parlamentu by byly zvoleny způsobem, který navrhuji, nebo jiným způsobem většinovým, a zbývající třetina by byla zvolena podle principu poměrného: tato část poslanců by byla v parlamentu na základě procent, která dostala jejich strana. Druhá námitka: kdyby byla takto velkoryse umožněna lidem volba konkrétní osoby, pak by hrozilo nebezpečí, že mnoho velmi sporných osob si získá v tom či onom okrsku různými podbízivými řečmi takovou oblibu, že budou nakonec zvoleny. Strany jsou prý zárukou, že se to nestane, protože své lidi znají a nikoho sporného na kandidátku nedají.

Tuto námitku neuznávám, protože podceňuje voliče. Proč by sekretariát nějaké strany musel mít automaticky víc rozumu než tisíce voličů? Je to navíc argument za vlasy přitažený: eventualita, že nějaká velmi sporná osoba omámí celý volební okrsek, je dost nepravděpodobná; nevylučuji, že se to v jednom či několika případech může stát, rozhodně to ale nemůže být úkaz všeobecný. Ale nejen to: cožpak nebezpečí, že voliče zmate strana, není daleko větší než nebezpečí, že ho zmate jednotlivec? Jen si to představme: nějaká tak či onak pozoruhodná osobnost si získá popularitu v televizi, založí stranu se snadno zapamatovatelným názvem i programem a lehce pro tuto stranu – v poměrném systému – získá určité procento hlasů. Přitom v té straně mimo jejího vůdce už nemusí být jediný jen trochu zajímavý člověk. Nicméně celá skupina těchto nezajímavých lidí se díky procentům, která jejich strana dostane, může ocitnout v parlamentu, aniž je kdokoli znal, natož jako takové volil.

Leckoho možná překvapí, že jsem tu věnoval tak velkou pozornost jedinému zákonu z mnoha desítek, které naše parlamenty přijímají nebo musí přijmout a z nichž je jeden

důležitější než druhý. Měl jsem k tomu jediný důvod: kvalita všech zákonů, které náš budoucí parlament přijme, závisí na tom, jaký tento parlament bude – tedy na tom, kdo a jakým způsobem do něj bude zvolen. Ale nejde jen o příští parlament. Jde i o tento: na budoucím volebním zákonu závisí, jak si bude počínat do voleb parlament dnešní, zda se soustředí na věcné posuzování všech zákonů, které ještě musí přijmout, anebo zda se promění v pouhé předvolební kolbiště.

[2]

Po celý svůj dospělý život jsem byl oficiálními činiteli označován za „exponenta pravice“, který chce vrátit do naší země kapitalismus. Dnes – na stará kolena – jsem leckým podezírán z levicovosti, ne-li přímo ze socialistických spádů.

Jak to tedy vlastně se mnou je?

Především a hlavně: nikdy v životě jsem se neidentifikoval s žádnou ideologií, věroukou či doktrínou, ať už pravou, levou či jakoukoli jinou, totiž s nějakým hotovým a uzavřeným systémem pouček o světě. Vždycky jsem se naopak snažil uvažovat o všem vlastním rozumem, nepředpojatě, a vždycky jsem se tvrdě bránil jakémukoli zařazení do toho či onoho šuplíku i každému pokušení usnadnit si život přijetím nějakého hotového souboru názorů, který sestavil někdo přede mnou. Cítil jsem se do té míry otevřen všemu, co je schopno mne zaujmout či přesvědčit, že mi nečinilo nikdy obtíže osvojit si tu či onu myšlenku jiného a zakomponovat ji do svého obrazu světa – to však bylo možné právě jen proto, že jsem si hlídal svou vnitřní svobodu a odmítal ji omezovat jakoukoli intelektuální předpojatostí.

Netvrdím, že jsem měl vždycky pravdu, anebo že ji vždycky mám. Pokud se ale mýlím, je to jen a jen důsledek omezené pronikavosti mého ducha, nepozornosti, nedostatku vzdělání nebo celkové nedostačivosti, nikdy ideologické zaslepenosti či fanatismu. Proto mi také nečiní potíže změnit názor, kdykoli zjistím, že se mýlím.

Odmítám a vždycky jsem odmítal sám sebe řadit k pravici či levici; stojím mimo tyto politicko-ideologické fronty a jsem na nich nezávislý; hlídám si svou svobodu natolik, abych mohl mít bez obtíží na všechno vždycky ten názor, k němuž se sám dopracuji, a nebyl v tom svazován svým předchozím sebezařazením. Umím si představit, že jeden můj názor se může zdát levicový a jiný naopak pravicový, umím si dokonce představit, že tentýž můj názor se může někomu jevit jako pravicový a někomu jinému jako levicový – a je mi to, popravdě řečeno, úplně jedno. A ze všeho nejvíc se mi přičí vyhlásit o sobě, že stojím „ve středu“. Takto topograficky se definovat mi připadá už zcela absurdní (tím spíš, že pomyslné středové postavení je beze zbytku závislé na úhlu pohledu, z něhož je nazíráno).

Takový postoj není dnes příliš populární. Nutnost politické sebereflexe společnosti a její rychlé politické krystalizace vede dnes naopak k tomu, že se kdekdo snaží sám sebe „topograficky“ situovat: každý den můžeme číst v novinách, že ten či onen politik nebo ta či ona strana se cítí napravo nebo nalevo, nalevo od středu či napravo od něj, nalevo odprava, napravo odleva či na levém středu pravice. Já ale vskutku necítím – ani dnes – potřebu takto sám sebe lokalizovat; zdá se mi, že jakýkoli takový pokus by byl jen ústupkem dobové módě, který by apriorně omezoval mou svobodu, k něčemu či k někomu mne připoutával, aniž by o mých názorech něco určitějšího vypovídal.

Kdysi jsem o sobě říkal, že se cítím být socialistou. Neidentifikoval jsem se tím s nějakou konkrétní ekonomickou teorií či koncepcí (a tím méně s představou, že všechno má být státní a plánované), chtěl jsem tím pouze říct, že mé srdce je tak říkajíc nalevo. Spíš než o nějaké konkrétní přesvědčení šlo tedy o mentální ladění, jakýsi nonkonformní stav ducha, antiestablishmentovou orientaci, odpor k pad'ourům a zájem o „uražené a ponížené“. Už dávno o sobě neříkám, že jsem socialista; ne proto, že by mé srdce mezitím změnilo své místo, ale proto, že to slovo – speciálně v našem jazykovém kontextu – spíš mate, než něco přesného vyjadřuje, a pokud dnes začíná přece jen opět něco vyjadřovat, tedy rozhodně ne to, co by podle dnešního stavu mého poznání mohlo nabízet nějaké smysluplné východisko.

Nikdy jsem ovšem zároveň neřekl ani nenapsal, že jsem pro kapitalismus nebo že ho

chci u nás zavést. Důvod, proč se tomu slovu vyhýbám, je podobný jako u slova socialismus: kapitalismus je marxisty rozšířená a zprofanovaná ideologická kategorie a já nevím, proč bych ji měl od nich přejímat. Tím spíš, že je dnes v poměrně širokém povědomí, které si vždycky rádo zjednodušuje život přejímáním podobných ideologických termínů, spojována s četnými nebezpečnými civilizačními úkazy soudobého světa, jež rozhodně ve svém programu nemám.

Jakkoli bylo mé srdce odvědycky nalevo od středu mé hrudi, vždycky jsem věděl, že jediná fungující a vůbec možná ekonomika je ekonomika tržní. To znamená ekonomika, v níž všechno někomu konkrétnímu patří, a za všechno je tudíž někdo odpovědný, v níž existuje – v rámci právního řádu – naprostá samostatnost a pluralita hospodářských subjektů a jejíž chod je řízen především zákony trhu. Jedině taková ekonomika je přirozená, má smysl a může vést k prosperitě, protože jediné ona odpovídá povaze života: život je ze samé své podstaty nekonečně a tajemně mnohotvárný, a tudíž žádným centrálním mozkiem ve své plnosti a proměnlivosti neobsáhnutelný a nenaplánovatelný. Pokus sjednotit všechny hospodářské subjekty pod panstvím státu jako jediného monstrózního vlastníka a podřídit celý hospodářský život jedinému centrálnímu Rozumu, který si myslí, že je chytřejší než život sám, je namířen ve svých důsledcích proti samé podstatě života. Je to krajní projev pýchy novověkého člověka, domnívajícího se o sobě, že zcela pochopil svět, sám je jeho vrcholem, a je tudíž také oprávněn a schopen svět kompletně řídit; člověka, který tvrdí o svém mozku, že to je nejvyšší forma organizace hmoty, a který si nevšiml, že tu existuje struktura nekonečně složitější, jíž je on sám jen nepatrnou součástí, totiž příroda, vesmír, řád bytí. Na počátku komunistické ekonomiky byla utopie sebevědomého rozumu, který sám sebe povýšil nade vše. Cokoli se tomuto rozumu vymykalo či jeho projekt přesahovalo a narušovalo, začala praktikovaná utopie likvidovat. Cenzura, teror a koncentrační tábory jsou důsledky téhož historického fenoménu, jehož důsledkem je i chátrající centralizované hospodářství, jak jsme je zdědili po komunismu. Vlastně to jsou dvě dimenze téhož scestí, které začalo touž ideologickou iluzí, touž pseudovědeckou utopií, touž ztrátou smyslu pro nevyzpytatelnost života a pokory před tajemným řádem bytí, touž rezignací na mravní imperativ „shůry“, a tím i na lidské svědomí.

Občas lze zaslechnout, že prý naše revoluce a síly, které pak zvítězily ve volbách, podvedly veřejnost, protože jí utajily, že má být u nás obnoven kapitalismus.

Skutečně: slovo kapitalismus jsme nepoužívali a já – vysvětlil jsem proč – ho nepoužívám dodnes. Vždycky jsme ale zdůrazňovali – nejen v době revoluce a před volbami, ale mnozí z nás dávno předtím –, že chceme normální tržní ekonomiku. Program rozbití totalitního systému a obnovy demokracie by ztrácel smysl i naději na úspěch, kdyby odmítal rozbít i základní pilíř tohoto systému, jeho hlavní mocenskou oporu a zároveň hlavní příčinu materiální devastace, k níž vedl, totiž centralizovanou ekonomiku.

Mé svědomí je tedy v této věci čisté. Víím stejně dobře jako ta nejpravější pravice, že jedinou cestou k hospodářské záchraně této země a k jejímu postupnému vzpamatování a posléze skutečnému hospodářskému rozvoji je co možná nejrychlejší obnova tržní ekonomiky.

Touto cestou jsme se vydali a říkáme jí (nepříliš přesně) „ekonomická reforma“. Zásady této reformy jsou formulovány ve vládním scénáři, který schválil parlament. Tento scénář, obsahující nástin a časovou souslednost kroků zaměřených k splnění tohoto bezprecedentního úkolu, je výsledkem dlouhých a komplikovaných diskusí různých ekonomů. Mnoho prvků do tohoto scénáře vnesl a svou nekompromisností ho velmi pozitivně ovlivnil ministr Klaus. To ale neznamena, že naše reforma je jen nějakým

jeho osobním nápadem, či dokonce rozmarem. Je to výsledek obecné shody a především je to výraz nutnosti. Je to jediná smysluplná alternativa pro tuto zemi.

Po desíletí bylo obyvatelstvo podpláceno penězi, které by v normálních ekonomických poměrech musely být investovány do nových technologií, rozvoje, energetických úspor, prohlubování efektivity výroby a kvality a konkurenceschopnosti výrobců. Žili jsme tedy, jak se často právem zdůrazňuje, na úkor budoucnosti.

Ted' přichází účet v podobě takzvaných obětí. Jsou velké a ještě větší nás čekají. Jsou a budou tak velké, jak velký úvěr jsme my všichni vyčerpali z konta naší budoucnosti. Velikost tohoto úvěru je přímo úměrná hloubce mlčení, s nímž jsme komunistické vykořisťování budoucnosti přijímali.

Je v našem společném zájmu, aby naše reforma byla zásadní a rychlá. Čím polovičatější by byla a čím déle by se táhla, tím by ony oběti byly větší, tím déle by je bylo nutné přinášet a tím víc by se k těm nutným přidávaly i ty zbytečné.

Jsme teprve na začátku, to je třeba si uvědomit. Základním kamenem naší reformy je privatizace – a většina podniků je zatím stále ještě státní. Malá privatizace bude snad do konce roku uzavřena. Velká privatizace však teprve začíná a bude zřejmě trvat několik let.

Myslel jsem si, že tento proces bude probíhat rychleji. Naivně jsem se například domníval, že už v době voleb budou ulice rozkvetlé soukromými obchůdky, hospůdkami a bistry a že se změní aspoň tato viditelná tvář naší země. Začíná se měnit – ale až teď, o rok později. Netušil jsem, jak velké problémy budou s privatizací spojeny a jak silný proti ní bude setrvačný odpor podnikové sféry, především mamutích monopolních organizací. Velkoobchod, zpracovatelský průmysl v potravinářství, ale i mnohé ryze výrobní podniky se brání. Rovněž jsem nepředvídal, jak velká bude odbytová krize podniků (za tu ovšem nemůžeme jen my sami, souvisí s rozpadem celého umělého trhu, jak byl v sovětském bloku po desíletí budován).

Nejsem tedy rozhodně pro takzvané „změkčování“ či zpomalování reformy. Spíš jsem naopak nervózní z toho, že reforma postupuje pomalu.

Vadí-li mi něco a považuji-li to za nebezpečné, pak to je pouze ideologizace naší reformy a netolerantní dogmatismus, ba přímo fanatismus, které ji občas provázejí.

Tržní ekonomika je pro mne cosi samozřejmého jako vzduch; vždyť to je jen staletími (co staletími – tisíciletími!) vyzkoušený a ověřený způsob ekonomické činnosti člověka, který nejlépe odpovídá lidské přirozenosti. Právě pro tuto samozřejmost to ale pro mne není a nemůže být žádný názor na svět, filozofie nebo ideologie. A tím méně smysl života. Připadá mi dost směšné a zároveň dost nebezpečné, když se pro mnohé lidi (a leckdy paradoxně právě pro ty, kteří po léta nedokázali zvolat jediné protestní slovo proti komunistickému hospodaření) stává tržní ekonomika najednou předmětem kultu, souborem nesmiřitelně obhajovaných dogmat, nadřazovaných i tomu, čemu by tato ekonomika měla sloužit, totiž životu samému.

Samozřejmě: různé politické strany a proudy se liší a vždycky asi budou lišit především v důzrech na různé ekonomické či sociální jevy, v přístupech k nim i v jejich výkladu a v názorech na optimální způsob organizace hospodářského života, včetně – v našem případě – metodiky jejího budování. To je naprosto v pořádku. Ale tím to také končí.

Pravicový dogmatismus s jeho zapšklou netolerancí a fanatickou vírou v obecné poučky mi vadí stejně jako levicové předsudky, bludy a utopie. Dnes se bohužel dost často můžeme setkat s tím, že věcnou analýzu konkrétních problémů a jejich klidné, nepředpojaté zvažování vytlačuje z veřejných debat cosi jako „tržní běsnění“. Kult „systémové čistoty“ tržní ekonomiky může být ovšem stejně nebezpečný jako

marxistická ideologie, protože vychází z téhož mentálního postoje: totiž z jistoty, že teorie je ze zásady chytřejší než život a že všechno, co odporuje teoretickým poučkám, co se jim vymyká či je přesahuje, je z principu zavrženíhodné. Jako by byla důležitější všeobecná poučka než to, co velí – v konfrontaci s tím či oním komplikovaným životním jevem – lidské poznání, nepředpojatá a doktrínami nesvazovaná soudnost, cit pro míru a v neposlední řadě i porozumění konkrétnímu člověku a z něj vyrůstající mravní a sociální cítění.

Nikde se nedá aplikovat a nikde se také prakticky nenaplnuje chemicky čistá teorie. Život je totiž – a asi vždycky bude – čímsi víc než jen ilustrací vědeckých poznatků o životě. A tak nikde také neexistuje žádný „čistý systém“; společenský život není stroj, zkonstruovaný podle nám známého výkresu. Vždyť ostatně právě proto mohou teorie vůbec znovu a znovu vznikat: vždy překvapující a vždy nás zaskakující proud života je zároveň jedinou permanentní výzvou lidskému duchu k novým výkonům.

Mimo jiné: je velkým omylem myslet si, že trh a morálka se vylučují. Právě naopak: trh může fungovat jen tehdy, má-li svou morálku. Ta bývá zakotvena v zákonech, předpisech, tradici, ve zkušenosti, v obyčejích. Prostě v pravidlech hry. Bez pravidel se přece nedá hrát žádná hra. (Nikoli náhodou doplňují mnohé prastaré náboženské knihy mravní kodex i čímsi jako „obchodním zákoníkem“.)

Je samozřejmě nevyhnutelné promítat vědecké poznatky do konkrétního rozhodování, včetně ekonomického a politického. Je třeba si ale přitom trvale uvědomovat dvě věci: za prvé, že vědecké poznatky mohou sloužit životu, ale rozhodně tu není život jen proto, aby někomu potvrdil jeho vědecké poznatky a sloužil tak vědě. A za druhé: věda je sice obdivuhodný plod a nástroj lidského ducha, ale to ještě neznamená, že sama o sobě cokoli lidského automaticky zaručuje. Známý příklad: věda může lidi přivést k objevu atomové energie, nemůže ale už zaručit, že se lidé navzájem nevyhubí atomovou bombou.

Nemohu si pomoci: bez účasti mocností tak málo vědeckých, jako jsou zdravý lidský rozum a lidské svědomí, se zřejmě neobejde nic.

Tedy ani ekonomická reforma.

Pokusím se své vývody ilustrovat na jedné příhodě.

Před rokem byla společná schůze našich tří vlád, která měla rozhodnout o předložení zákona o malé privatizaci. Byl jsem na této schůzi přítomen a spolu s jinými jsem tam zastával názor, že by zaměstnanci provozoven, které půjdou do aukcí, měli být určitým způsobem zvýhodněni, ať už formou předkupního práva či nároku na výhodnější úvěr. Vycházel jsem přitom z obavy, že atraktivní objekty skoupí různí podezřelí boháči (komunistická nomenklatura, veksláci a podobně) a ty méně atraktivní zůstanou na krku státu. Šlo mi o to, aby malá privatizace probíhala co nejrychleji, aby nevedla k dalšímu posílení ekonomické (a tudíž i politické) moci zlodějů a aby – jakožto plocha vůbec prvního styku veřejnosti s ekonomickou reformou – nebyla zakoušena jako sociální nespravedlnost srovnatelná s tou, kterou znamenalo před čtyřiceti lety znárodnování živností: kdyby totiž malá privatizace vedla k tomu, že legálně podnikat bude umožněno především těm, kteří dříve podnikali nelegálně (totiž kradli), pak by to bylo nejen principiálně nemorální, ale i politicky nebezpečné, protože by to mohlo obrátit veřejné mínění proti reformě vůbec.

Na podporu tohoto stanoviska se sneslo mnoho argumentů, včetně toho, že si na samém začátku reformy, v tomto veskrze přechodném období, kdy žádné tržní mechanismy ještě nefungují, ale kdy se revolučně rozbíjí celý dosavadní systém vlastnických vztahů, nelze dovolit luxus „čistě tržního“ řešení. Mnoho argumentů bylo naopak sneseno ve prospěch takové verze zákona, podle které by si byli všichni zájemci

rovni, tak jako si jsou rovny jejich peníze, nikdo by tedy nebyl zvýhodněn jen proto, že tam či onde po určitou dobu pracuje. (Musím říct, že jedna z námitek proti našemu návrhu byla poměrně sugestivní, a dokonce ji – do jisté míry – pozdější vývoj potvrdil: poukazovala na to, že to byli začasté právě zaměstnanci – a především vedoucí – nejruznějších obchodů a provozoven, hlavně potravinářských a pohostinských, kteří se dokázali vydatně obohatit na úkor zákazníků, mimo jiné i díky svému „mafíánskému“ propojení se svými protějšky v zásobovacích sítích, a že by tudíž bylo dost absurdní je za to ještě zvýhodňovat.) Argumenty obou stran byly tedy velmi přesvědčivé, byl to však jen souboj dohadů o tom, co bude; fakta rozhodnout nemohla, protože nebyly (a zřejmě ani nemohly být) k dispozici žádné aspoň přibližné údaje o tom, jaký bude o provozovny zájem, jaké vrstvy se aukcí především účastní, kolik peněz které kategorie potenciálních zájemců mají a kolik jich budou chtít investovat. Vůbec už nebyly k mání jakékoli odborné odhady či prognózy průběhu a různých ekonomických, sociálních a politických důsledků malé privatizace.

Nikdo tedy nemohl nikoho přesvědčit fakty; stály tehdy vlastně jen pocity proti pocitům, názory proti názorům, spekulace proti spekulacím. A tak se nakonec hlasovalo a názor, který jsem zastával i já, byl těsnou většinou přehlasován.

Dodnes nevím, zda bylo dobře, že to dopadlo takto (byl bych samozřejmě raději, aby to bylo dobře). Aukce zdařile probíhají; žádné vzpoury proti tomu, že by snad kladly hned do základů našeho nového ekonomického systému prvek nějaké sociální křivdy či nemorálnosti, se nekonají; mnohé provozovny si koupili jejich zaměstnanci. Na druhé straně dost často v různých místech naší republiky slýchám povzdech, že se „všechna moc vrací komunistům“, protože všelijaká nomenklaturní bratrstva a mafie – pomocí nastrčených osob – všechno prý skupují, a aukce se tak stávají údajně začátkem procesu nové „akumulace kapitálu“ v rukách vítězů z února 1948 či jejich nástupců.

Nevím tedy. Pochybuji, že je to tak zlé, jak někteří sýčkové tvrdí.

Proč ale o té příhodě vůbec mluvím: návrh, který jsem tehdy podporoval, byl samozřejmě z hlediska tržní ekonomiky „systémově nečistý“ (tak jako je mimo jiné systémově „nečisté“, že se cizinci smějí účastnit až druhého kola aukcí). Jako takový byl tehdy v tisku kritizován, zatímco vítězné stanovisko bylo naopak za svou systémovou čistotu chváleno.

Přitom to ale byla typická situace, kdy je třeba konkrétně zvažovat všechny aspekty možných řešení a jejich komplexní důsledky a kdy prostě nelze jen vystačit s aplikací učebnicové poučky. Mne aspoň argument o „systémové nečistotě“ našeho návrhu, nepodložen rozborem všech konkrétních aspektů a prognózou jeho důsledků, sám o sobě nikterak nepřesvědčoval. Vím totiž, že pouhá „systémová čistota“ vůbec nic ještě nezaručuje a že vláda musí chtít nechtít denně přijímat různá „systémově nečistá“, ale správná, ne-li dokonce v dané situaci jedině možná rozhodnutí; takový je prostě život! (Ostatně i sama velká privatizace, tento hlavní most k tržní ekonomice, se v našich podmínkách neobejde bez prvků systémově velmi „nečistých“, jako je například princip investičních kuponů: jejich prostřednictvím se totiž bude dnešní státní vlastnictví nabízet obyvatelstvu v podstatě zadarmo, tedy bez ohledu na jeho tržní cenu. Přitom je jasné, že máme-li se skutečně privatizace velkých podniků vůbec dožít, nemůžeme se takovým opatřením vyhnout.) Tam, kde lidský instinkt a nepředpojatá úvaha (nejsou-li k ruce statistická fakta) říkají, že se lze rozhodnout pro čisté řešení, je samozřejmě správné se pro ně rozhodnout; vlastně všude, kde to jde, je správné volit řešení co nejčistší. Jak ale vystihnout, kdy to jde, a jak vystihnout okamžiky, kdy to prostě už nejde, protože by to mohlo být pro ekonomiku i politiku sebevražedné? Na jakých vahách navzájem poměřovat argumenty ekonomické teorie a argumenty praktické

hospodářské politiky? Jak nejlépe sladit hlediska vědecká, politická, sociální a morální? A tak vždycky nakonec rozhoduje člověk, jeho osobní typ odpovědnosti, jeho osobní úvaha, jeho vlastní odhad situace, jeho předvídavost. Čím méně je přitom svazován ideologií s jejím sklonem proměňovat teoretické postuláty v články povinné věrouky a čím menší má díky tomu klapky na očích, tím pochopitelně lépe.

Nic naplat: s pouhou schopností rozpoznat „systémovou čistotu“ lze skvěle vystačit u zkoušky na fakultě. V praktickém životě a v politickém rozhodování by však asi nikdo daleko nedošel, kdyby nedisponoval už ničím nad to.

Jsem zkrátka velmi ostražitý, kdykoli na mne odněkud dýchne dogmatismus či fanatismus, byť by to byl i ten „tržně ekonomický“ s jeho střezem „systémové čistoty“.

Systémy tu jsou kvůli lidem, nikoli lidé kvůli systémům. Na to ideologismy všech druhů fatálně zapomínají. Kam až takové „zapomínání“ může vést, ukázal nám názorně komunismus.

Ortodoxní stoupenci tržní ekonomiky se nenaježí pouze, slyší-li slovo „stát“ nebo slovo „sociální“. Stejně se naježí vždy, zaslechnou-li slova jako „koncepce“, „strategie“ či „plán“. Důvody tohoto jejich rozrušení lze chápat: ta slova v nich vyvolávají podezření, že se tu zase nějakou škvírou nenápadně vrací pracně vyháněný socialismus s jeho sebejistým přesvědčením, že stát je schopen a povinen plánovat podnikům výrobu, lidem život a společnosti budoucnost.

V našich poměrech, v nichž přežívá tolik návyků a stereotypů z éry komunistického hospodářství a v nichž je tolik mocných lobbistů, kteří pod nejrůznějšími záminkami bojují za zachování struktur a praktik, na které si během let zvykli a které jim činí život pohodlnějším, je bdělost zajisté nutná.

Přesto si myslím – a vlastně dnes a denně se o tom přesvědčuji –, že jsou problémy, které trh sám nevyřeší a vyřešit nemůže. Zvláště v naší zemi, kde byl přirozený vývoj tržního prostředí na desetiletí násilně přerván a během této doby byla spousta věcí postavena na hlavu, od energetiky přes strukturu průmyslu až po pojetí zemědělství, nelze na samočinné působení rodících se a zatím jen křehoučkových tržních mechanismů spoléhat a doufat, že ony samy vyřeší všechno za vládu. Bylo by krásné, kdyby tomu tak bylo, vláda by měla podstatně méně práce, ale bohužel tomu tak není a takové spoléhání by mohlo mít osudné následky.

Myšlím, že člověk nemusí být žádným zvláštním odborníkem, aby například pochopil, že trh sám stěží rozhodne o tom, jakou cestou půjde Československo v energetice. Nejde jen o to, že o budoucnosti takových monstrózních produktů komunistické megalomanie, jako je Gabčíkovo či Temelín, nemůže rozhodnout v tuto chvíli nikdo jiný než stát. Jde o víc: totiž o to, na jaké energetické zdroje v budoucnosti vsadíme, jaké budou jejich vzájemné proporce, jak dosáhneme toho, aby energetika neničila naše životní prostředí, aby výroba energie byla efektivní, abychom měli energetiku vsutku pluralitní, decentralizovanou, takovou, která nás nebude jednostranně ekonomicky a tím i politicky ke komukoliv připoutávat. Taková zásadní rozhodnutí může dnes u nás udělat jen stát.

Vlastní ropu nemáme. Odkud a kolik jí budeme v budoucnosti kupovat a jak zajistíme, abychom na ní nebyli tak nepřiměřeně závislí? Velké přehrady s vodními elektrárnami nejsou dnes už žádným východiskem. Jak dosáhnout toho, aby byla obnovena a rozšířena kdysi už tak hustá a později zlikvidovaná síť malých vodních elektráren? Nakolik a jakými ekonomickými operacemi takový vývoj podporovat? Jak omezovat a postupně zastavovat těžbu hnědého uhlí, která už pomohla zpustošit skoro celé severní Čechy? Čím nahradit produkci dosavadních tepelných elektráren, které toto uhlí spalují a otravují vzduch? Do jaké míry máme vsadit na jadernou energetiku? Jasně je, že pokračovat ve stavbě gigantů typu Temelín nelze. Máme se perspektivně orientovat na

výstavbu malých superbezpečných atomových elektráren? Anebo si nemáme s atomovou energií raději už zahrávat?

Zdá se mi zřejmé, že náš stát musí mít strategickou koncepci vývoje energetiky na desítky let dopředu (ostatně už delší dobu na ní ministerstvo hospodářství pracuje). Svého času musely nějakou svou vlastní a svým podmínkám přiměřenou koncepci přijmout i mnohé země s rozvinutou tržní ekonomikou, kde se všechno vyvíjelo přirozeně a tento vývoj nikdy nebyl násilně přerušen. Pakliže má dnes Francie 70 % energie z atomových elektráren (známých svou bezpečností), a tím je, zdá se, její energetický problém v jádře vyřešen, není to jen výsledek přirozeného působení trhu (co na tom mohlo být zprvu výnosného!), ale i určitých zásadních rozhodnutí, která po druhé světové válce učinila jako stát. Zřejmé je, že stát bude stále méně hrát roli hospodářského subjektu nebo jeho nadřízeného a že bude stále méně rozhodovat o tom, kde, kdo, jak a kolik energie bude vyrábět a komu ji bude za jakou cenu prodávat. Jeho úkolem bude příslušnou legislativou a hospodářskou politikou vytvářet takové podmínky, které by umožňovaly vývoj žádoucím směrem. To znamená k decentralizaci, pluralitě zdrojů, efektivnosti, ekologické nezávadnosti a diverzifikaci, pokud jde o zahraniční dodavatele. Aby ale vláda mohla příslušné legislativní kroky dělat a aby mohla přijímat správná, vzájemně provázaná a k týmž cílům směřující hospodářská rozhodnutí, musí nejprve vědět, co chce, čeho chce dosáhnout, která cesta vede oním „žádoucím směrem“. Musí mít prostě svůj názor a stát musí mít v dané sféře nějakou základní koncepci (respektující přírodní podmínky, strukturu předvídané spotřeby a spoustu dalších věcí), nějaký cíl a nějakou představu o tom, jak se nejlépe tomuto cíli blížit. Od takové koncepce se pak může odvíjet legislativa i volba ekonomických nástrojů ovlivňujících trh, přičemž bude záruka, že to všechno nejsou jen pouhé plody ekonomické teorie, ale že tato teorie je aplikována na určité konkrétní podmínky.

Pevně věřím, že panelárny budou postupně nahrazovány sítí menších cihelen. Slyšel jsem o projektu (neumím posoudit, zda je reálný) navrhujícím určitou synchronizaci jejich výstavby (či obnovy) s postupným zavíráním hnědouhelných dolů, přičemž propouštěným horníkům by tyto cihelny vytvářely nové pracovní příležitosti. Takový projekt, přicházel-li by v úvahu, by zjevně souvisel jak s koncepcí naší energetiky, tak stavebnictvím, a stěží by se asi mohl uskutečnit sám od sebe, jen z vůle vtipných podnikatelů. Stát by ho musel podpořit, vytvořit pro něj příznivé ekonomické podmínky. K tomu je ale opět zapotřebí, aby věděl, co chce, měl svou strategii a v jejím duchu si počínal.

Jiný, dnes velmi aktuální příklad: konverze zbrojního průmyslu. Stát samozřejmě nevymyslí nové výrobní programy pro jednotlivé továrny a nesežene každé z nich zahraničního partnera, který by jí dodal novou technologii a zajistil pro budoucí výrobu trhy. To není a nemůže být jeho úkolem. Nicméně jsme-li jako stát z bezpočtu dobrých důvodů rozhodnutí radikálně omezit výrobu těžké (útočné) vojenské techniky a skončit s jejím vývozem (zvláště do krizových oblastí nebo zemí podporujících terorismus), pak musíme – jako stát – hledat způsoby, jak podniky ke konverzi ekonomicky přimět a jak jim ji usnadnit.

Celá dnešní struktura našeho průmyslu vyrůstá z komunistické koncepce padesátých let, kdy hlavní prioritou byl těžký průmysl, kdy byly rušeny mnohé tradiční a osvědčené výroby ze sféry lehkého průmyslu a spotřebního zboží, kdy bylo všechno centralizováno a monopolizováno a zároveň postupně podřizováno sovětským direktivám, vyrůstajícím ze strategických zájmů Sovětského svazu, a později direktivám RVHP, a kdy se usilovalo v mnoha oborech o podivnou soběstačnost podle hesla „raději výrobky méně kvalitní, ale naše“. Náš průmysl bude nyní radikálně měnit celou svou strukturu, některá odvětví

budou utlumována, jiná nově rozvíjena, některé podniky zkrachují, jiné budou vznikat, mnoho jich zcela změní své výrobní programy, bude se rozvíjet zanedbaná terciární sféra. To všechno bude mít přirozeně za následek velké sociální pohyby, ba přímo otřesy, velké přelivy pracovních sil, nezaměstnanost. Hlavní slovo tu budou mít pochopitelně zákony trhu, který sám nejlépe určí, co má budoucnost a co nikoliv. Nicméně i tato velká restrukturační, má-li probíhat rychle a bez zbytečných katastrof, bude vyžadovat, aby měl stát v této věci určitý svůj názor a své priority, odvozené od komplexního pohledu na možnosti, potřeby a postavení naší země, které ovšem nebude prosazovat nařízením, ale projekcí do své ekonomické politiky. I on bude muset určitým – byť nepřímým – způsobem usnadňovat rozvoj toho, co je perspektivní, a znesnadňovat situaci tomu, co by chtělo žít jen ze setrvačnosti a na úkor společnosti.

Nebo jiná věc: od mnoha zahraničních odborníků jsem slyšel varování, abychom nedovolili tržní ekonomice živelné a nahodilé stavění v našich městech. Mnoho západních velkoměst na toto doplatilo a dnes hořce lituje, že si dostatečně nehlídalo vlastní urbanistickou koncepci. V této věci je bdělost a koncepčnost spíše úkolem místní správy, tedy městských a obecních zastupitelstev, než vlády. Je to však další oblast, v níž nelze slepě spoléhat na trh, ale v níž je třeba jeho chod citlivě regulovat. Kdyby mu byl dán absolutně „systémově čistý“ průchod, pak si lze teoreticky představit, že na pražské Kampě či u Dunaje může najednou vyrůst šedesátipatrový hotel, který zcela zakryje část Prahy či Bratislavy pohled na jejich Hrad. Zatím takovému druhu nebezpečí brání naše neschopnost rychle uzavírat kontrakty s cizími investory, nevyjasněnost vlastnických vztahů a kompetencí a ovšem přebujelá byrokracie, kterou se stále nedaří zlikvidovat. Co ale bude pak, až tyto překážky odstraníme? Už teď je třeba na to myslet!

Naše vlády a parlamenty se dost zabývaly zemědělskou legislativou; zákon o půdě byl dlouho jedním z témat dne (doufáme, že zákon o transformaci družstev bude konečně přijat). Prameno se však v tomto přechodném období staraly o konkrétní zemědělskou politiku. Teď se jim to vrací: zemědělci se bouří a kdekdo volá po agrární politice státu. Ukazuje se, že komplexní koncepci této politiky nemáme (výsledkem je, že stát musí náhle dát čtyři miliardy na nákup zemědělských přebytků, k čemuž možná nemuselo dojít, kdyby bývala zavčas existovala promyšlená vládní zemědělská strategie).

V takových a podobných příkladech bych mohl pokračovat dál a dál. Co tím vším chci říct?

Pokud jde o ekonomiku, má stát, respektive vláda, tři hlavní úkoly:

Za prvé vytvářet rychlé legislativní předpoklady našeho nově budovaného ekonomického systému, které položí jeho základy, určí rámce jeho fungování a dají mu „pravidla hry“.

Za druhé přijímat různá makroekonomická (takzvaná „celoplošná“) rozhodnutí (jde například o stanovení daní, rozpočtových výdajů, úvěrových rámců, úrokové sazby, kursů atd. atd.).

Za třetí provádět konkrétní hospodářskou politiku „všedního dne“, kdy se rozhoduje o takových věcech, jako je výběr firem, které získají státní zakázky, poskytují se dotace, úrokové subvence nebo záruky na úvěry bank, kdy se podepisují významné zahraniční kontrakty, udělují daňové úlevy a tak podobně, zkrátka kdy vláda reaguje na každodenní hospodářský vývoj v zemi.

Podle mého mínění žádný z těchto tří úkolů nemůže vláda dobře plnit, především v naší zcela zvláštní historické situaci, pokud nemá poměrně konkrétní představu o potřebách a možnostech této země a určitý strategicko-koncepční náhled na to, k čemu je třeba dlouhodobě mířit. Koncepce energetiky, zemědělství, představy o lepší struktuře průmyslu, ekologické cíle, zahraniční politika – to všechno musí být určitým

způsobem provázáno a ve vzájemném souladu. Musí tu prostě existovat cosi, co bych nazval konkrétní vizí budoucího hospodářsky prosperujícího Československa. Cosi, co přesahuje jen znalost všeobecných zákonitostí tržní ekonomiky a zájem o jejich rychlé uvedení do života. Jsem přesvědčen, že teprve od takových koncepčních cílů se mohou odvíjet všechny další věci, které stát (respektive vláda) dělá. Jen na tomto pozadí mohou mít všechny návrhy zákonů, vyhlášky a všechna makroekonomická i mikroekonomická rozhodnutí společnou logiku, konzistentnost, vnitřní smysluplnou architekturu.

Je mi líto, ale musím užít nenáviděného slova plán. Myslím, že naším plánem nemůže být pouze úmysl vybudovat tržní ekonomiku. O tom, co chceme z Československa udělat, musíme vědět trochu více.

Význam toho, co tu rozumím strategií, koncepcí, konkrétní vizí či plánem, bude v budoucích letech nepochybně klesat; stát by mělo být stále méně vidět. Zvolna by se měl měnit – pokud jde o hospodářství – v pouhého výběrčího daní, který z toho, co vybere, rozumným způsobem platí nebo aspoň podporuje to, co si na sebe nevydělá hned, ale co se mnohonásobně zhodnotí později (například vzdělání či výzkum), nebo to, co si na sebe nevydělá vůbec, ale co musí existovat, má-li se stát cítit bezpečně (armáda), nebo to, co prostě patří k identitě moderního humánního a kulturního státu, určeného ke službě lidskému a společenskému bytí (zdravotnictví, důchodové zajištění, ochrana životního prostředí, krajiny a památek, kultura).

Jinými slovy: až se vlak rozjede, bude stačit občas nenápadně sledovat, zda jede dobrým směrem, a nebude třeba ten směr pracně hledat, volit a vymýšlet na nějakých ministerstvech pro hospodářskou strategii. Čím méně bude stát nucen mluvit do každodenní ekonomiky, tím lépe bude.

Dnes jsme však na historické křižovatce. Volíme svůj další směr. A to vyžaduje úvahy vskutku komplexní. Nestačí znát pouze dopravní předpisy, přijímat je za své a učit se jim. Musíme jasně pochopit, kde stojíme, jaké vlastnosti má lokomotiva, kterou máme v tuto chvíli k dispozici, jaká nebezpečí číhají na té či oné trati.

Toto je tedy můj názor. Jsem „kryptosocialista“? Nevím. Ale pochybuji o tom. Utrvzují mne v tom dokonce hovory s různými západními státníky, jež opravdu nelze podezírat ze socialistických sklonů, kteří se nejednou diví, že se příliš brzy vzdáváme – jako stát – vlivu na konkrétní ekonomický profil své země.

Nemyslím si, že tomu tak je. Mám jen dojem, že pořád něco nestíháme. Že bezpočet věcí děláme vždycky spíš pět minut po dvanácté než za pět minut dvanáct. A že to je nejen vinou komplikované doby a komplikovaného dědictví, s nímž se vyrovnáváme, ale i vinou naší: neustále se necháváme odvádět od pořádné práce svými žabomyšími vojny, svou hašteřivostí, nedostatkem vzájemné důvěry, nedostatkem sebedůvěry, který maskujeme politickým siláctvím, nedostatkem velkorysosti, strachem, který máme jeden z druhého, prostě neschopností unést břímě čerstvě nabyté svobody.

Tedy opět: odbornost neopřena o lidskou odpovědnost nás těžko spasí.

[3]

Svržení totalitního systému ukončilo i dlouhou éru našeho satelitního postavení. Bylo pro mne až překvapivé, jak rychle a bezbolestně se to stalo. Tváří v tvář dramatickým dějům ve střední a východní Evropě i bouřlivému vývoji ve vlastní zemi sovětské vedení zřejmě pochopilo, že nemá smysl jakýmkoli způsobem usilovat o zachování dosavadního systému sovětské hegemonie v této části Evropy. Nevím, jaké měl představy Gorbačov v době, kdy začínal se svou perestrojkou, ale ke konci roku 1989 mu bylo zřejmě už jasné, že nelze bránit emancipačnímu vývoji v bývalých sovětských satelitech. Určité

geopolitické zájmy bude mít Sovětský svaz – ať už se promění v cokoliv – v naší části Evropy pochopitelně vždycky; stále je ještě velmocí a různě modifikované prvky velmocenského myšlení se tu a tam objevovaly – aspoň donedávna – i v jeho politice vůči nám. Mnozí sovětští činitelé se dosud nezabavili svých ideologických předsudků a bipolárního vidění světa jako světa rozděleného; stále ještě mnozí pociťují například NATO jako svého potenciálního protivníka a velmi těžko by se smiřovali s představou, že by se mohlo rozšířit i o bývalé satelity Sovětského svazu a přiblížit se tak až do jeho těsné blízkosti. Nicméně ani během naší revoluce, ani bezprostředně po ní jsem nezaznamenal žádné přímé nebo viditelné pokusy zasahovat do našich politických záležitostí, či dokonce neuznat legitimitu nové demokratické moci.

Téměř přes noc jsme se stali politicky nezávislou zemí.

Tím nechci říct, že jsme se osvobodili z vůle sovětského vedení a že nám naše svoboda byla dána jako dar, nebo dokonce nařízena. Museli jsme si ji vzít a uskutečnit, což jsme také udělali. Chci jen říct, že jsme nenarazili na žádný výraznější odpor.

Sověti by bývali nepochybně viděli raději, kdyby Jakešův konzervativní režim byl vystřídán nějakým reformně komunistickým („perestrojkovým“) vedením, nicméně když se u nás stalo to, co se stalo, vzali to prostě na vědomí a nepokoušeli se proti tomu něco dělat. Zaregistroval jsem dokonce i známky určitého uspokojení nad tím, že naše politika není nikterak militantní, antisovětská, ale že chceme se Sovětským svazem udržovat naopak přátelské vztahy, založené jen na principu rovnoprávnosti. (Mám v živé paměti svůj první dlouhý rozhovor s prezidentem Gorbačovem: zdálo se mi, že zprvu na mne hleděl s určitou nedůvěrou, jako na trochu exotického – disidentského! – tvora, postupně však že roztává a stává se sdílným, protože poznává, že jsem docela normální člověk.)

Úplně hladce všechno samozřejmě nešlo. Například jednání o odchodu sovětských vojsk, která jsme okamžitě po revoluci zahájili, nebyla nikterak lehká a já považuji za velký úspěch naší zahraniční politiky, že se to povedlo a že dnes u nás není už jediný sovětský voják. Rovněž jednání o likvidaci Varšavské smlouvy a RVHP neprobíhalo snadno; v sovětské politice hraje tradičně velkou roli prestiž, a když už Sověti pochopili, že tyto organizace nezachráně, šlo jim aspoň o to, aby jejich zrušení nebylo vnímáno jako porážka. (Mimo jiné: ne jeden radikál nám vytýkal, že jsme z Varšavské smlouvy hned nevystoupili. My jsme ale považovali z mnoha důvodů za moudřejší nejít takto konfrontační cestou a nezbavit se tím zároveň vlivu na budoucí osud této organizace, která nás ostatně už jednou přepadla, a která nám tedy rozhodně nemůže být lhostejná, ale angažovat se v ní – spolu s jejími dalšími členy – za její brzkou likvidaci. Československo v tom vyvinulo velké úsilí a vývoj potvrdil, že naše politika byla správná: Varšavská smlouva neexistuje a já sám jsem měl zvláštní pocit satisfakce, když jsem předsedal jejímu poslednímu „sebelikvidačnímu“ zasedání v Praze.)

Československo se tedy po desíletích stalo opět samostatným, stalo se svéprávným subjektem mezinárodní politiky a stanulo před úkolem samostatně se orientovat na tomto nesmírně členitém terénu, prorostlém tisícerými zájmy nejrůznějšího druhu, a hledat na něm své místo. Hledat svou novou mezinárodně politickou identitu.

Nezávislost není pouhý stav. Je to úkol. Zvláště takto čerstvá nezávislost je velice náročným úkolem. Je třeba ji naplnit obsahem a smyslem, dát jí konkrétní podobu a dosáhnout toho, aby nebyla jen novou obtíží, ale aby naopak trvale přinášela užitek všem občanům, kteří by ji měli zakoušet jako něco, o čem stálo za to bojovat, co má smysl bránit a čeho je proč si vážit.

Hledat obsah vlastní nezávislosti pro nás dnes znamená především hledat svůj nový domov v Evropě i ve světě, své nové vazby se svým okolím.

Nechceme už být ničím satelitem. Zároveň se ale nechceme a ani nemůžeme vznášet kdesi ve vzduchoprázdnu a myslet si, že si vystačíme sami a že se nemusíme na nikoho ohlížet. Tím méně chceme tvořit jakési podivné nárazníkové pásmo či pásmo nikoho mezi ohromným a výbušně se proměňujícím Sovětským svazem a demokratickou západní Evropou.

Náš osud je díky našemu geografickému položení svázán s širším děním evropským a světovým daleko těsněji než osud mnoha jiných zemí, které neleží na tak exponovaném místě.

Hledat své nové místo na politické mapě znamená proto v našem případě, že musíme – možná víc než jiní – překračovat horizont svých úzce partikulárních zájmů a mít určitou globálnější představu o žádoucím obecném vývoji a v jejím duchu se angažovat.

Naše zahraniční politika se o to od počátku snaží. Vychází přitom zhruba z těchto základních myšlenek:

1) Poté, co se zhroutila železná opona, padla i základní zábrana celoevropského sjednocování a je třeba intenzivně podporovat vše, co k takovému sjednocování přispívá. Náš kontinent má dnes – vlastně poprvé ve svých dějinách – reálnou šanci vyvinout se v jedno veliké společenství, založené na principu „jednoty v různosti“, a vývoj tímto směrem je nejen evidentně v jeho bytostném zájmu (z důvodů politických, hospodářských, bezpečnostních i obecně kulturních), ale je dokonce v zájmu všeobecném: poté, co po desetiletí strhávala Evropa ostatní svět do smrtících konfliktů, je dnes naděje, že může naopak vyzařovat – jako sjednocující se útvar – do svého okolí ducha mírové spolupráce.

2) Toto společenství se musí plně opřít o duchovní a politické hodnoty, které byly v posledních desetiletích udržovány, pěstovány a prakticky naplňovány v demokratické západní Evropě. Tedy o takové hodnoty, jako je respekt k občanským právům a svobodám, politický a hospodářský pluralismus, parlamentní demokracie, decentralizace místní správy a samosprávy a vše, co s tím souvisí či na to navazuje. Jsem přesvědčen, že to je dnes jediná schůdná alternativa pro Evropu jako celek. Nejde přitom o adaptaci na cosi cizího, ale naopak o návrat národů, které byly násilně odcizovány vlastním tradicím, kořenům a ideálům, k sobě samým, o jejich návrat na cestu, po které už kdysi šly nebo po které jít toužily nebo k níž byly potenciálně předurčeny jako obyvatelé téhož evropského duchovního prostoru. (Takto je třeba rozumět i populárnímu sloganu o našem „návratu do Evropy“.)

3) S Evropou je hluboce civilizačně svázán severoamerický kontinent, tento její mladší bratr. Amerika třikrát ve dvacátém století pomohla Evropu zachránit před porobou, třikrát pomohla svobodě a demokracii, aby v Evropě zvítězily. Nemůže ji sice zachraňovat natrvalo a donekonečna (nebude to už ani, doufejme, zapotřebí), nicméně je s ní tak bytostně propojena – svou kulturou, svými hodnotami i svými zájmy –, že integrace a určitá emancipace Evropy by neměla rozhodně tuto přirozenou vazbu zpřetrhat. Mírové propojení těchto dvou světadílů by naopak v budoucnosti mohlo být jedním z hlavních stabilizačních faktorů v globálním měřítku.

4) Konec sovětské velmocenské hegemonie neznamena, že by národy Sovětského svazu měly být od Evropy, respektive od euroamerického světa, odříznuty a zahrnány kamsi za jeho hranice. Znamená to naopak, že je třeba podporovat jejich cestu k demokracii. Tato cesta je v zájmu celého světa. Velké vzepětí demokratických sil, díky němuž se nezdařil srpnový puč, bylo zřejmě mezníkem na této cestě. Aniž bych jakkoli snižoval historický význam Gorbačovovy perestrojky, řekl bych, že to byla jen přehra a že teprve teď začíná první dějství vlastního dramatu. Totiž drama skutečného a důsledného přerodu této říše ve společenství svobodných národů a demokratických

států. Nemusím zajisté zdůrazňovat, jak je i pro naši budoucnost důležité, aby mělo toto drama dobrý, rychlý a pokojný průběh.

Různé průzkumy veřejného mínění ukazují, že veřejnost naší dnešní zahraniční politiku podporuje a že ji hodnotí příznivě. A opravdu: v rámci možností, které dnešní situace dává, se nám podařilo dost. Obnovili jsme nebo navázali vskutku přátelské vztahy se všemi evropskými demokratickými zeměmi i s mnoha zeměmi neevropskými; s některými z nich jsme od vzniku našeho státu tak dobré vztahy neměli (USA), s některými jsme tak dobré vztahy neměli nikdy. Československo se stalo poměrně rychle respektovanou nezávislou zemí, která se těší obecným sympatiím a zájmu, má důvěru, ba mnozí na ni spoléhají jako na stabilizující bod v našem neklidném regionu. Naše různé mezinárodní iniciativy jsou přijímány příznivě, lečjaká myšlenka, poprvé artikulovaná československými politiky či naší diplomacií, se ujala a na mezinárodní scéně zdomácněla.

Z hlediska dlouhodobého jsou to všechno samozřejmě jen první krůčky. To hlavní máme teprve před sebou.

Platí to i o našem „návratu do Evropy“.

Jedním z dnes nejstarších center evropské politické kultury je Rada Evropy. Jejím úkolem není ani hospodářská integrace, ani společná bezpečnost, proto je trochu ve stínu jiných evropských organizací. Nicméně je to místo, kde po léta vznikají a jsou pilovány k dokonalosti nejrůznější evropské standardy z oblasti lidských práv a právního řádu vůbec, je to místo, kde se kultivují demokratické mechanismy, artikuluje principy občanské společnosti, rozvíjí široký politický dialog, je to zatím jedno z mála míst, kde může většina evropských zemí navzájem konfrontovat své politické problémy, předávat si zkušenosti, hledat různé možnosti spolupráce a vytvářet společné normy. Československo se už před časem stalo členem Rady Evropy. Jak ale daleko má ještě k tomu, aby vše, co Rada Evropy přijala, aplikovalo a samo převzalo do svého právního řádu! Jak daleko má ještě k oné politické kultuře, kterou Rada Evropy svými dokumenty ztělesňuje!

Útvarem, který dospěl ve své integraci v Evropě zatím nejdál a který se rozvíjí nejdynamičtěji, jsou rozhodně Evropská společenství. De facto to už zvolna začíná být jakési soustátí, protože mnoho kompetencí mu už jeho dvanáct členských zemí předalo. A chystají se mu předat další: Evropská společenství připravují, jak známo, politickou a měnovou unii. Možná to je zárodek budoucích Spojených států evropských. My zatím jednáme s Evropskými společenstvími pouze o asociační dohodě. Tato dohoda bude letos uzavřena. Bude mít pro nás velký význam, zvláště proto, že bude takzvaně „asymetrická“, to znamená, že nám usnadní export a zároveň umožní v určitých oblastech ochranu domácí produkce před konkurencí z dovozu. Jak daleko ale máme k plnému členství! Vždyť zatím k němu mají daleko i některé země s rozvinutou tržní ekonomikou, jako Rakousko či Švédsko! Jak dlouhou cestu ještě budeme muset ujit, než budeme mít naději, že i my nalezneme v Evropských společenstvích svůj domov, respektive určitou vrstvu svého domova! Také ovšem bude velmi záležet na budoucí politice a podobě tohoto útvaru; hodně se teď o tom mluví, protože i Evropská společenství reflektují veskrze novou situaci na našem kontinentu a uvažují o tom, jak na ni reagovat. Není vyloučeno, že časem vytvoří instituci přidruženého členství nebo něčeho podobného, co usnadní rychlejší přístup k nim i dalším zemím.

Jsme členy regionálního sdružení Hexagonála. V budoucí evropské architektuře budou mít taková regionální seskupení nepochybně svůj význam, protože budou zajišťovat spolupráci zemím bezprostředně spolu sousedícím a majícím společné starosti (zdá se, že dobře funguje Severská rada, rovněž regionální seskupení). Ale i

Hexagonála je teprve v plenkách, ve fázi přípravy společných projektů; jak bude v praxi fungovat, to se zatím neví, jsou i skeptici, kteří o jejich perspektivách pochybují.

Československo svého času přišlo s iniciativou těsnější spolupráce „Trojky“, tři sousedních zemí s podobnou minulostí a podobnými problémy, Polska, Československa a Maďarska. (Mimo mnohé jiné důvody nás k tomu vedly i naše historické zkušenosti: Hitlerovu expanzi nepochybně usnadnilo, že právě tyto tři země nenalezly po první světové válce k sobě navzájem vztah, a zanedbaly tak svůj bytostný zájem.) Mnoho lidí tehdy v možnost takové spolupráce nevěřilo a pochybovalo, že tyto tři křehké, nezkušené a svými vlastními problémy zahlcené demokracie se mohou vůbec na něčem shodnout, natož na „koordinaci“ své cesty do Evropy (každá z nich je prý v tak těžké situaci, že je schopna myslet jen na sebe a svůj okamžitý zájem). Tito lidé se mylili, spolupráce „Trojky“ začíná mít smysl, všechny tři země si to stále zřetelněji uvědomují a začínají chápat – podobně jako Svatopluk –, že spolupracují-li tři, mohou toho v různých směrech dosáhnout více, než když každý z nich jedná jen na vlastní pěst. Nicméně i zde platí, že jsme teprve v začátcích a že k nějakému Beneluxu máme věru ještě daleko.

V Praze byla před časem z iniciativy prezidenta Mitterranda konference o evropské konfederaci. Samozřejmě i tato myšlenka míří správným směrem: k evropskému sjednocení. Zatím to je ale vskutku pouze idea, téma k přemýšlení. Co z toho vzejde, lze těžko předvídat.

Mám-li to shrnout: ať pohlédnu kterýmkoli směrem, zjišťuji, že jsme teprve na začátku velmi dlouhé a těžké cesty. Ale nezoufám si: za krátkou dobu, po kterou působím v praktické politice, jsem už pochopil, že politik nesmí být nikdy netrpělivý a že nikdy vlastně nemůže s klidným svědomím říct, že je něco hotovo. Politika je jeden jediný nekončící proces. Zprvu jsem chtěl – ovlivněn ještě divokým rytmem naší revoluce – mít všechno hned a vztekal jsem se, že to nejde. Ano, některé věci mohly být dřív a leccos jsem zkazil tím, že jsem si nevynucoval jako beran okamžité řešení. Ale celkově jsem pochopil, že politický čas je jiný než čas naší každodennosti. Nic se v politice nezhodnocuje hned. Všechno v ní chce svůj čas. A tak i ty první krůčky, které jsme udělali na cestě k našemu novému „domovu“, se začnou zhodnocovat až časem.

Z bezpečnostního hlediska byla po dlouhou dobu naším „domovem“ Varšavská smlouva. Byl to sice domov podobný spíš vězeňské cele, ale svým způsobem to domov byl, podobně jako jím z jistého hlediska je i cela. O svou bezpečnost jsme se tehdy – jako stát – nemuseli starat: postarali se o ni jiní a po svém, nám stačilo poslouchat a plnit příkazy. Tohoto „domova“ jsme se zbavili. O svou bezpečnost se tedy musíme postarat sami.

První, co každého napadne, je vstoupit do Severoatlantické aliance. Slyším tu radu co chvíli, dokonce i od poslanců. Není to ale tak jednoduché, jak si lidé myslí. NATO totiž není spolek filatelistů nebo holubářů, kam někdo prostě pošle přihlášku a kde ho pak přijmou. Do NATO se vůbec nepřihlašuje. NATO nanejvýš může někoho přizvat. A teď se nikoho přizvat nechystá, tím méně některého bývalého člena Varšavské smlouvy. Má k tomu své vlastní a rozumné důvody, mezi nimi i ten, že dobře ví, jak je ono samo mnohými sovětskými činiteli dodnes vnímáno a jakou reakci by mohlo vyvolat, kdyby se začalo přibližovat k sovětským hranicím. (Z čistě vojensko-strategického hlediska má v sobě tento druh sovětského myšlení dokonce kus logiky: žádná země by neviděla ráda, kdyby ji obklopoval nějaký mocný pakt, do něhož ona sama nemá přístup.) Ale i kdyby bylo naše přijetí možné, bylo by naše členství v NATO věcí spíš symbolickou, umožňující eventuální zásah cizích vojsk na našem území, faktické členství by to však nebylo. To bychom museli mít kompatibilní spojovací a velitelské systémy i výzbroj, což je špás za mnoho miliard a na dlouhá léta. Ale nejde jen o to. Členství v NATO předpokládá i jiné

kompatibilní věci, od ekonomiky až po víceméně stabilní politický systém. Pokud jde o NATO, měli jsme jedinou možnost: navázat s ním spolupráci a vzájemné vztahy krok za krokem prohlubovat. To samozřejmě děláme a dělat budeme.

Ostatně i NATO uvažuje na pozadí nové evropské situace o své budoucnosti. Přijalo už několik dokumentů, z nichž je patrné, že mění svou vojenskou doktrínu a vůbec svou koncepci. Je to pochopitelné: Evropa už není rozdělena na bloky stojící proti sobě, západní země nejsou bezprostředně ohrožovány nebezpečím z Východu. K rozpuštění Aliance zatím důvody nejsou, přestože sovětsí politikové k tomu znovu a znovu vyzývají. Za prvé sovětský vojenský potenciál je stále ještě ohromný a stoprocentní záruku, že se v neklidném Sovětském svazu nemohou poměry zvrátit, nemůže zatím dát nikdo, i když dnes, po krachu srpnového puče, je to pochopitelně už méně pravděpodobné. Za druhé tu zdaleka není jen Sovětský svaz. Lze si představit, byť s trochou fantazie, i jiná ohrožení či ohrožení odjinud. Vůbec se nedivím ani Američanům, ani Evropanům, že s rozpouštěním NATO nespíchají. A argument, že když neexistuje Varšavská smlouva, ztrácí smysl i NATO, už vůbec neobstojí. NATO je totiž opravdu organizace obranná a opravdu demokratická: lze z ní kdykoliv vystoupit a její členové mají rovnoprávné postavení. Reálně v něm má a vždycky pochopitelně bude mít Amerika silnější slovo než třeba Portugalsko, nicméně Portugalsku se nic nestane, rozhodne-li se vystoupit nebo vykázat základny NATO ze svého území.

Přes to všechno si ale na druhé straně myslím, že bude-li se dobře vyvíjet situace v Sovětském svazu a budou-li dobře pokračovat integrační procesy v Evropě, bude se stále zřetelněji proměňovat i NATO v něco jiného. Nepovažuji dokonce za vyloučené – a nejednou jsem už o tom mluvil –, že jednoho dne přeroste do nějaké nové bezpečnostní struktury celoevropské či se v ni promění, anebo že se aspoň stane pilířem takové struktury, její součástí, organizací sice samostatnou, ale s bezpečnostním systémem celoevropským úzce propojenou. Nevím, jak dlouho bude ještě nutné, aby v Evropě setrvaly americké jednotky (ostatně jejich počet se v poslední době radikálně snížil); válka v Perském zálivu ukázala, že jejich pobyt v Evropě stále ještě může mít svůj smysl; ať tu ale budou či nebudou, jedno se mi zdá jisté: Spojené státy a Kanada by měly mít vždycky s Evropou určitou bezpečnostní vazbu.

Zatím jedinou institucí, která zahrnuje všechny evropské státy, celý prostor dnešního Sovětského svazu a také Ameriku a Kanadu, je Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Na tuto instituci v bezpečnostní oblasti od počátku velmi vsázíme (za své rozmanité iniciativy na této půdě jsme byli ostatně odměněni i umístěním stálého sekretariátu KBSE v Praze). Je to útvar rozhodně perspektivní, který v sobě obsahuje potenciální možnost stát se jednou skutečným a hlavním garantem evropské kolektivní bezpečnosti, možná právě tím, kterému bude NATO „sloužit“ nebo do kterého vrostе. Perspektivnost helsinského procesu si stále víc zemí a politiků uvědomuje (mezi nimi dokonce i ti, kteří ještě nedávno k němu byli dost skeptičtí). KBSE také zintenzivňuje a prohlubuje svou práci, institucionalizuje se, vytváří si nové mechanismy. V lednu se sejdou v Praze její ministři zahraničí, za rok se bude konat významná schůzka Helsinky 2, která by se v tomto směru mohla stát jakýmsi mezníkem. V podstatě běží o to, že zatímco dosud KBSE mohla přijímat pouze dokumenty, které vládám něco doporučovaly nebo jimiž státy cosi vyhlašovaly, v budoucnosti by mohlo jít o dokumenty zavazující, jejichž plnění by podléhalo kontrole a neplnění sankcím. Znamenalo by to vlastně vytvořit novou generaci helsinských smluv, která by tuto instituci de facto proměňovala v určitý typ volnější aliance a která by byla základem skutečného kolektivního bezpečnostního systému. Ostatně už dnes se mluví o možnosti ustavit mírové „helsinské“ jednotky (ten návrh padl v souvislosti s boji v Jugoslávii). V listopadu

loňského roku jsem byl na vrcholné schůzce KBSE v Paříži, kde byla podepsána Pařížská charta, velmi důležitý a dobrý dokument, který dokonce takový vývoj helsinského procesu do jisté míry umožňuje či aspoň předvídá.

Helsinský proces je tedy dalším „želízkem v ohni“. A zdaleka se to želízko netýká jen bezpečnostních záruk; je to jedna z možných cest i ke skutečné politické integraci celoevropské; kdoví, zda helsinský proces nebude jednou smluvním rámcem či garantem či prostředím nějaké rodící se evropské konfederace. Umím si – popustím-li uzdu své fantazii – docela dobře představit konfederující se Evropu, jejímž garantem je helsinský proces s vlastním vnitřním garantem v podobě transformovaného NATO, jejímž politickým centrem je Rada Evropy a jejímž faktickým hnacím motorem jsou postupně se rozšiřující Evropská společenství. Myslím, že až něco takového bude existovat, budeme moci s klidným svědomím říct, že jsme našli svůj nový evropský domov.

To všechno je ale zatím daleko. To všechno chce čas, mnoho pilné práce, vytrvalosti, trpělivosti, schopnosti vyjednávat a ovšem také dobré vůle na všech stranách.

Zdá se, že svět a především Evropa přechází nejen v bezpečnostní sféře, ale ve všech druzích spolupráce od principu bilaterálních smluv k principu smluv, aliancí a vůbec útvarů multilaterálních. Je to vývoj logický a dobrý, odpovídající povaze dnešní doby, kdy se vlastně všechno stává globálním, všechno se týká všech a stále méně důležitých věcí lze vyřešit izolovaně.

Přesto jsou pro nás, kteří budujeme své nové mezinárodní postavení vlastně od nuly, tak říkajíc na zelené louce, v tuto chvíli velmi důležité naše chystané bilaterální smlouvy, jejichž síť by mohla vzniknout poměrně rychle a které by nám poskytovaly jakési první záchytné body, první signály jistoty, první důvody k pocitu, že se náš nový domov rodí. Takové smlouvy nejsou zajisté vrcholem našeho snažení (tím spíš, že s dvoustrannými smlouvami nemáme z naší moderní historie právě nejlepší zkušenosti), mohou být ale rozhodně půdou, na které lze začít stavět.

V každé z těchto smluv je či měl by být v nějaké podobě přítomen i bezpečnostní prvek; smlouvy by měly zakotvovat možnost okamžitých konzultací v případě ohrožení, měly by připouštět i možnost vzájemné pomoci či podpory. Všechny by měly odpovídat dnešním evropským standardům, být pokud možno vzájemně kompatibilní, odvolávat se na základní společně podepsané mezinárodní dokumenty a předvídat či signalizovat budoucí evropský integrační vývoj, včetně eventuálního příslibu podpory při vstupu do mezinárodních společenství.

Zatím máme podepsanu smlouvu s Itálií. V ní je důležité – zvláště s ohledem na chystanou smlouvu s Německem – vyhlášení nulity mnichovské dohody od samého počátku.

Je připravena k podpisu smlouva s Francií, v níž je rovněž „mnichovský paragraf“.

V nejbližší době zřejmě podepíšeme nové smlouvy s Maďarskem a Polskem. Chceme, aby obě obsahovaly takovou bezpečnostní klauzuli, která by připouštěla možnost pomoci v případě, že jeden z partnerů je napaden.

Brzy by měla být podepsána rovněž smlouva s Německem. Ta bude obzvláště důležitá: měla by konečně plně „normalizovat“ naše vzájemné vztahy jako vztahy dvou demokratických států, předvídajících společný život v jednotné Evropě budoucnosti. Navzdory všem spekulacím na obou stranách je tato smlouva na dobré cestě a všechny, kdo se u nás obávají, že majetek po válce odsunutých Němců bude podléhat restitučním, mohou uklidnit: nic takového ve smlouvě nebude. Ale že určitý vstřícný krok směrem k sudetským Němcům možná navrhneme, to neskrývám. Je v našem vlastním zájmu přiznat si, že odsun – a především způsob jeho provedení – byl veskrze pochybnou

odpovědí na zločiny nacismu a henleinovců. Uděláme-li takový krok, pak to ovšem nebude na úkor našich občanů, kteří nemohou za rozhodnutí a činy svých předků; křivdy se už nikdy nesmí odčiňovat novými křivdami.

Poslední z bilaterálních smluv, které chystáme a které bychom rádi brzy uzavřeli, je nová smlouva se Sovětským svazem. Ta zatím vázla na bezpečnostní klauzuli: sovětská strana navrhovala, aby se oba partneři smlouvou zavázali, že nevstoupí do aliance namířené proti druhé straně. My jsme takovou klauzuli nemohli přijmout, protože by byla v rozporu s helsinskými dokumenty, omezovala by naši suverenitu a vlastně by nám na deset nebo patnáct let zakazovala vstoupit do jakékoli aliance: jakoukoli by totiž mohl Sovětský svaz, zachtělo-li by se mu, prohlásit za namířenou proti sobě. Do žádné aliance nepřátelské k Sovětům samozřejmě vstoupit nechceme, nechceme mít ale zároveň svázány ruce takto neurčitou formulací. (Kdo by byl arbitrem v eventuálním sporu o to, zda je či není nějaká aliance namířena proti SSSR?) Budoucí vývoj, pokud jde o evropské bezpečnostní struktury, nelze předvídat, může mít rozmanitá mezistadia, a my nevíme, jaké možnosti nám otevře. Nehledě k tomu, že svou bezpečnostní dimenzi dnes mají i integrační seskupení politická a hospodářská, takže bychom mohli mít svázány ruce i při eventuálním vstupu do nich. Sověti chtěli tyž smluvní závazek i od Polska, Maďarska a Bulharska, všechny tyto země k němu však mají stejně odmítavý vztah jako my. Věřím, že „posrpnové“ sovětské vedení náš postoj pochopí a od tohoto nereálného požadavku ustoupí.

Dopadne-li tedy vše dobře, budeme mít do konce tohoto roku šest nových dvoustranných smluv, smluv moderních, rovnoprávných a demokratických, smluv nikoli pouze formálních, ale vskutku platných, závazných a prospěšných. Tím bude učiněn další krůček na cestě k našemu novému evropskému domovu.

Smlouvy, různé iniciativy na mezinárodním poli, nejrozmanitější konkrétní kroky zahraniční politiky a diplomacie musí mít přirozeně své jednotící cíle.

O cílech naší zahraniční politiky jsem mluvil.

Tyto cíle však – mají-li mít společný důvod a smysl a mají-li být logicky navzájem provázány – předpokládají ještě něco, něco, co bych nazval duchem zahraniční politiky státu. Tak jako stát sám musí mít – ještě se k tomu ostatně dostanu – svého ducha, svou ideu, svou vlastní duchovní totožnost, musí je mít i jeho zahraniční politika.

Z tohoto ducha může teprve vyrůstat vše další. Tento duch to je, co určuje i tvář či přímo styl zahraniční politiky. Jedině tento duch může dát posléze naší nezávislosti onen konkrétní obsah, smysl a profil, které potřebuje.

Jaký tedy vlastně je a jaký by měl být duch naší zahraniční politiky?

Myslím, že jeho základní obrysy vznikaly a byly tvarovány už v opozici posledního dvacítiletí, v našem tehdejší důrazu na lidská práva a našem nenásilném boji za jejich respektování.

Ano, naše politika – zahraniční stejně jako vnitřní – nesmí být podle mého pevného přesvědčení už nikdy založena na jakékoli ideologii, ale musí vyrůstat z idejí – a především z ideje lidských práv, jak se k ní moderní lidstvo dopracovalo.

Svoboda jedince, rovnost a univerzalita občanských práv (mezi něž patří i právo na soukromé vlastnictví), koncepce právního státu a vlády zákona, demokratický politický systém, samospráva, oddělení moci zákonodárné, výkonné a soudní, občanská společnost – to všechno vlastně z této ideje vyrůstá a to všechno ji naplňuje.

Lidská práva jsou univerzální a nedělitelná. Nedělitelná je i lidská svoboda: je-li upírána komukoli na světě, je tím upírána člověku jako takovému, a tudíž nepřímou všem lidem. Proto nelze mlčet k žádnému zlu či násilí; mlčení k nim je jejich podporou. (Československo má své hořké zkušenosti s politikou ustupování zlu, svého času tato

politika obětovala samu naši státní existenci, a už proto není náhoda, že právě u nás máme pro princip nedělitelnosti svobody zesílený smysl; svou jednotku jsme do Perského zálivu poslali proto, že se opět hlásíme k tomuto principu, nikoli proto, abychom se zalíbili Američanům.)

Respekt k univerzalitě lidských a občanských práv, jejich nezadatelnosti a nedělitelnosti, je možný ovšem jen tehdy, chápe-li člověk, že je – aspoň ve filozofickém smyslu – „odpovědný za celý svět“ a že se musí chovat tak, jak by se měli chovat všichni, a to bez ohledu na to, že se tak všichni nechovají.

Tento druh odpovědnosti vyrůstá ze zážitku určitých mravních imperativů, nutících člověka, aby překračoval horizont svého osobního zájmu a byl připraven kdykoli hájit obecně dobré věci, případně pro ně i trpět. Tak jako bylo v této mravní půdě zakotveno svého času naše „disidentství“, roste z ní a hlavně měl by z ní i nadále růst duch naší zahraniční politiky.

Neměla by to být tedy politika sobecká, bezohledná, bezduše pragmatická, ochotná bez zábran prosazovat zájmy vlastní země na úkor zájmu všech ostatních, ale měla by to být naopak politika, která vlastní zájem chápe jako bytostnou součást zájmu obecného a která je kdykoli způsobilá se angažovat i tam, kde jí z toho neplyne bezprostřední prospěch. Měla by to být tedy politika, která se řídí „vyšší odpovědností“, vnímá komplexnost dnešního světa i globálnost jeho ohrožení, politika humánní, vzdělaná, citlivá, slušná.

Neznamená to v žádném případě megalomansky namyšlený pocit, že jsme lepší než všichni ostatní, že jim všem ukážeme, co mají dělat, a že jsme schopni všechno vyřešit. Naopak: k mentálním obrysům takto utvářené politiky patří bytostně i skromnost a vkus – mimo jiné vlastnosti, které skutečnou odpovědnost vždycky provázejí. Takt, cit pro míru, smysl pro realitu, porozumění druhému a schopnost reálných odhadů se s tímto duchem nevyklučují, ale vyplývají z něj. Je jasné, že filozofuje-li disidentský intelektuál ve své pracovně o osudu a budoucnosti světa, má jiné možnosti, jiné postavení, jiný druh svobody, než jaké má politik pohybující se v prostoru komplikovaných společenských realit určité chvíle a utkávajících se neustále s nepoddajnou materií protichůdných zájmů, která tento prostor vyplňuje. Kdo si je však jist hodnotami, v něž věří a o něž usiluje, a kdo o sobě ví, že je zradit prostě nemůže, ten je obvykle také schopen dobře rozpoznat, jakou míru kompromisů si může při praktické aplikaci svých ideálů dovolit a jakou nikoli a jak velké riziko musí či naopak už nesmí na sebe vzít.

Lze být často jeden či dva kroky před ostatními: když jsem pozval například tibetského dalajlámu a byl první hlavou státu, která se s ním setkala, mnoho pragmatictějších politiků mi to vyčítalo jako bláznovství a strašilo mne Čínou. Čína nás za to nepřepadla, ani nám nezrušila kontrakty, ale dalajlámu po mně pak přijalo mnoho dalších hlav států. Určité riziko v tom samozřejmě bylo, já však cítil, že v zájmu obecně dobré věci lze a je správné toto riziko podstoupit. Podobně nám svého času pragmatici tvrdili, že není prý taktické začínat si něco s Jelcinem (jeho návštěva u nás byla jeho první oficiální návštěvou vůbec, nebyl tehdy ještě ruským prezidentem, svět se na něj díval skrz prsty). I v tomto případě se ukázalo, že slušnost se nakonec vyplácí.

Být ale na druhé straně tak říkajíc deset či více kroků před ostatními také nebývá dobré. Lze tím, pravda, získat snadný věhlas, ale riziko může mnohonásobně překračovat reálný význam předvedeného dobrého úmyslu, a navíc tím lze lehce ztratit „kontakt s pelotonem“, a tím i možnost ho pozitivně ovlivnit.

Cit pro posouzení, zda se ocitáme přesně o onen inspirující krok napřed, anebo zda si siláckou exhibicí zahráváme s vlastním osudem a u ostatních tím vyvoláváme jen odpor, není výsadou chladně kalkulujících pragmatiků – ti ho naopak ze samé podstaty svého

nečitlivého založení spíš postrádají –, ale pouze jiným projevem té mravně zakotvené odpovědnosti, o níž tu hovořím.

Čili: cit pro situaci se nevyklučuje s mravní orientací, ale spíš ji naopak provází, je s ní svázán, a dokonce z ní vyplývá, protože vyrůstá z týchž zdrojů jako ona – z odpovědného lidského rozmyslu, vnímavosti, dialogu s vlastním svědomím.

Někdy o mně píší či říkají, že jsem ve svém zahraničně politickém počínání přílišným idealistou, snílkem, filozofem, básníkem, utopistou. Neberu nikomu jeho dojmy či pocity. Upozorňuji jen na to, že těší-li se Československo dnes tomu respektu ve světě, kterému se těší, pak je to – mimo jiné – právě díky jakési základní slušnosti a humánnosti, s nimiž tu byl svržen komunismus, a díky mravní orientaci naší dosavadní zahraniční politiky.

Zda tento respekt ještě nějaký čas vydrží, nebo zda ho vinou své neschopnosti uspořádat si rozumně své domácí věci brzy zcela ztratíme, je ovšem jiná věc.

[4]

Často přemýšlím o tom, jak asi bude vypadat naše země za deset, patnáct či více let, a lituji, že nemohu těžké roky, které nás čekají, aspoň na okamžik přeskočit a nahlédnout do naší budoucnosti.

K dramatické kráse a poutavosti života patří ovšem jeho nevyzpytatelnost, a tedy i to, že nic nevíme o vlastní budoucnosti (mimo to, že jednou zemřeme).

Takže ani já nevím o budoucnosti naší země nic. Něco mohu odhadovat, něco tušit, něco sám chtít a o něco bojovat. Toť vše.

Pokusím se říct něco málo a jen velmi všeobecného o tom, jakou budoucnost bych Československu přál a o jakou bych se rád pro ně svými omezenými silami zasazoval.

Pokusím se prostě chvíli snít.

Především doufám, že se změní celková atmosféra našeho života. Vymizí z něho poslední zbytky křečovitosti, frustrace a nevraživosti, jimiž se dnes projevuje všeobecný šok společnosti ze svobody. Občané nabudou opět sebedůvěry a sebeúcty, získají pocit spoluodpovědnosti za stav věcí obecných a pocit, že v této zemi má smysl žít.

I politický život se uklidní. Budeme mít dvě velké strany, už s určitou tradicí, vlastním intelektuálním potenciálem, jasným programem, vlastním sociálním zázemím, s generací nových, mladých a vzdělaných politiků v čele, politiků už nezdeformovaných érou totality. Samozřejmě tu bude i několik stran menších.

Bude dotvořen a vyzkoušen náš ústavní a politický systém, bude mít svá zavedená gentlemanská a nepřekročitelná pravidla; zákonodárné sbory budou pracovat v klidu, s nadhledem, bez nervozity a spěchu; výkonná moc a vůbec celá státní správa bude nenápadná a odbyrokratizovaná. Soudy budou plně nezávislé a budou se těšit obecné důvěře, bude i dostatek nových soudců. Budeme mít malou (čtyřicetitisícovou?), plně profesionální a moderně vybavenou armádu, jejíž část bude podléhat integrovanému evropskému velení a menší elitní jednotka bude součástí evropského mírového sboru. Respektu občanů se bude těšit i dobře fungující a zdvořilá policie, díky které (ale nejen samozřejmě díky ní) nebude už dávno u nás tak vysoká kriminalita.

V čele státu bude nějaký šedovlasý moudrý profesor s šarmem Richarda von Weizsäckera.

Budeme zkrátka stabilizovanou středoevropskou demokracií, která už našla svou identitu a zvykla si sama na sebe.

Budeme státem vysoce decentralizovaným se sebevědomou místní samosprávou (lidé budou mít možná větší zájem o volby komunální než o volby parlamentní). Osobitá urbanistická koncepce a vlastní nezaměnitelné duchovní klima různých měst a městeček

budou hrdostí místní správy. Ta si nebude stěžovat neustále na to, že nemá na nic peníze, a nebude je hledat ve vlastnictví různých podniků, ale bude hospodařit s příjmy z místních daní. Bude členitě strukturována i samospráva či správa různých přirozeně historicky existujících regionů; Morava a Slezsko budou mít opět zemské zřízení, včetně svých sněmů, jiné regiony budou mít také svůj (i když slabší) stupeň autonomie (severní Čechy?, východní Slovensko?).

Celou zemi bude pokrývat bohatá a těžko kompletně zmapovatelná síť různých místních, regionálních i celostátních spolků, organizací a sdružení nejrůznějšího zaměření, jejichž prostřednictvím se bude uskutečňovat a rozvíjet bytostná vrstevnatost, barvitost a rozrůzněnost života civilizované evropské země.

Život v městech a obcích už ztratí všechny hlavní pozůstatky éry totalitní šedivosti, zestejnění, uniformity, anonymity a ošklivosti a bude mít vsutku lidské dimenze. V každé ulici budou aspoň dvě pekařství, dvě cukrárny, dvě hospůdky a mnoho dalších obchůdků, to všechno bude přirozeně soukromé, takže ulice a různé části obcí a měst začnou získávat opět svou nezaměnitelnou tvář a atmosféru. Budou se znovu vytvářet přirozená malá lidská společenství, jako je komunita ulice či obytného bloku, a lidé budou nově zakoušet fenomén domova; nebude už možné, aby člověk nepoznal, v kterém městě se ocitá, protože je všechno všude stejné. Už se nebudou stavět ani panelová, ani jiná sídliště. Místo nich budou vznikat různotvárnější, stavebně kvalitnější a lidským a rodinným měřítkům lépe odpovídající moderní obytné skupiny, nové čtvrti rodinných domků, vilek a ovšem i nové činžovní domy. Budou citlivě revitalizována a rekonstruována historická jádra měst i klasická městská předměstí – tak, že bude uchráněn specifický půvab každého z nich a přitom se v nich domy nebudou hroutit lidem na hlavy. Získání bytu pro mladou rodinu by už nemělo být vyvrcholením desetiletého úsilí celého příbuzenstva. Až u nás vznikne členitá síť navzájem si konkurujících stavebních firem a společností, budou mnozí asi překvapeni, co všechno a jak rychle je možné. Dnešní sídliště budou různými způsoby oživována, představována nebo budou naopak dožívat, aby na jejich místě, tam, kde tolik lidí našlo v průběhu času svůj domov, postupně rostlo něco trochu jiného, něco přiměřenějšího jednadvacátému století. Člověk si, jak známo, zvykne na všechno – proč by si tedy nemohl zvykat zase na to, že v obytných domech mohou být i obchody, že děti si mohou hrát zase v parcích a že ulice či náměstí může být zase čímsi jiným a čímsi víc než jen naplánovaným prostranstvím?

Domy, zahrádky a chodníky budou čisté, upravené a ošetřované, neboť všechno bude něčí, a o všechno tedy bude mít někdo důvod se starat. Všechny mrtvé plochy (jen v Praze zabírají prý víc než třetinu území!), o nichž nevíme, zda jsou loukou, parkovištěm, staveništěm, smetištěm, továrním dvorem anebo tím vším dohromady, se stanou něčím určitým; buď budou inteligentně zastavěny, nebo proměněny v parky či v něco jiného. Mimo dobudované základní dálniční sítě jako integrální součásti sítě celoevropské budeme mít kvalitní silnice, kolem nichž budou aleje, občas nějaký motel či motorest a dostatek benzinových pump různých konkurujících si firem. Města se nebudou nesmyslně rozrůstat jako nádor do všech stran bez jakéhokoli citu pro hospodaření s plochou (a tím i bez jakékoli úcty k půdě a krajině), protože bude hospodárně využít každý čtvereční metr: získá totiž opět cenu a vlastníka.

Obce a města začnou zkrátka zase získávat svou osobitou tvář, kulturu, civilizovanost, vkus, čistotu a krásu. Československo se pochopitelně nezmění ve Švýcarsko či Holandsko, zůstane samo sebou, ale jeho vnější tvář bude srovnatelná s tváří těchto zemí, takže se nebudeme muset před sebou samými ani před cizinci stydět za prostředí, v němž žijeme, ale toto prostředí se naopak stane zdrojem naší každodenní tiché radosti.

Dráhy, komunikační a rozvodné sítě, spoje a podobné věci budou zřejmě částečně státní, částečně soukromé, ale pod určitou státní kontrolou, částečně snad ve vlastnictví různých společností, v nichž bude mít stát majetkovou účast. Věřu nevím, jaká kombinace toho všeho bude v našem případě nejlepší, v různých vyspělých zemích to je různé, doufám však, že přirozený vývoj a moudrá úvaha těch, kteří o takových věcech budou rozhodovat, vytvoří optimální model.

Jinak bude už vše privatizováno, včetně největších podniků. Převládat budou obchodní společnosti, ale budou existovat i družstva, soukromí majitelé a různé jiné typy vlastnictví. Veliká bude zřejmě účast zahraničních společností, firem a podnikatelů; bez rozsáhlých zahraničních investic a přílivu kapitálu se naše hospodářství, jak víme, stěží kdy vzpamatuje. Budou tu přítomny firmy různé provenience, nebudeme tedy nežádoucím způsobem závislí na jedné zemi. Velká privatizace uchrání důstojnou účast domácích vlastníků; v naší společnosti dříme obrovský potenciál dovednosti i podnikavosti, a kdyby měl být zcela vytlačen zahraničím, vyvolávalo by to zřejmě značné sociální napětí a nebylo by to ani spravedlivé.

Jakýmsi krevním oběhem ekonomiky jsou, jak známo, peníze. Jejich rychlý oběh by měla zprostředkovávat rozvinutá a pluralitní síť bank a spořitelen. Zřejmě u nás už bude zavedena jednotná evropská měna, nebude-li však, pak naše koruna bude v té době rozhodně plně konvertibilní a pevná. Musí samozřejmě už dávno fungovat nový a srozumitelný daňový systém, berní úřady, daňoví poradci i daňoví kriminalisté, prostě všechno, co ke zdravému finančnictví v tržních podmínkách patří.

Těmi, kdo razí cestu tržní ekonomice, jejími skutečnými průkopníky, jsou dnes naši první podnikatelé, kteří musí překonávat překážky často až neuvěřitelné.

V době, kterou si tu snažím představit, bude u nás už nepochybně velmi silná a mocná vrstva nejen drobných, ale i středních a snad i velkých podnikatelů. Tato vrstva, která bude skutečným motorem našeho hospodářského života, nalezne svou sociální identitu, tvář a sebevědomí. A získá i respekt společnosti, která už zase plně pochopí, že vlastnictví není hanba či neřest, ale naopak závazek a nástroj služby obecnému prospěchu.

Své nové sebevědomí – a to bych rád zdůraznil, protože se na to dnes často zapomíná – naleznou spolu s podnikateli, tedy se zaměstnavateli, i zaměstnanci.

Čím víc bude záležet na tom, čím je podnik a jak prosperuje, tím víc začne totiž záležet i na tom, kdo v něm pracuje a jak. V lidech se díky tomu obnoví a prohloubí osobní vztah k jejich práci i k podniku, kde pracují, a osobní zájem na výsledcích a osudech této práce. Budou chápat, že není jedno, co a jak dělají, že jejich práce je kýmsi, komu osobně záleží na její kvalitě, sledována a ceněna, že je vůbec někde vidět, že se o ní ví, že k něčemu směřuje a v něco se zhodnocuje, že má prostě smysl. Uvědomí si, že něco umějí, a začnou být na svůj um hrdí, protože budou za jeho plody osobně ručit někomu, kdo má na těchto plodech osobní zájem. Vzroste opět význam řemesla (v nejširším slova smyslu) a jeho kultury, lidské pracovitosti a dovednosti, a tudíž i stavovská hrdost těch, kteří své řemeslo znají.

Předchozí režim se vydával za vládu dělnické třídy, ale přitom dokázal práci tak zanonymizovat a tak zamlžit její hodnotu, osud a význam, že dělníci nutně museli ztrácet to, co je pro každého člověka tak nesmírně důležité: vědomí smyslu vlastní práce. Výsledky jejich práce padaly do jakési ohromné jámy jednotného státního hospodaření, takže ztráceli jakýkoli přehled o tom, zda se náhodou nedřou zcela zbytečně. Z dělníků a vlastně vůbec ze všech občanů byla vyráběna jedna ohromná anonymní „masa“ či „masa pracujících“, jedno velké stádo robotů, plnicích normy a plán, ale nemajících sebemenší kontrolu nad tím, jak se s výsledky jejich práce nakládá. Stále se sice mluvilo a psalo o

práci (případně o „pocivé práci“), ale ve skutečnosti úcta k práci klesala. Práce je vždycky osobní a člověk ji dělá dobře jen tehdy, když ví, k čemu je, v co se proměňuje, že je někde vidět – a jen tehdy ji také může mít rád.

Možná to zní paradoxně uchu člověka vyrostlého ve světě komunistické ideologie, ale teprve s obnovou tržní ekonomiky a skutečné subjektivity podniků, založené na konkrétním a odpovědném vlastnictví, bude obnovena i úcta ke konkrétní lidské práci a prohloubí se sebevědomí všech pracovníků, včetně sebevědomí dělnického se vším, co s ním souvisí a z něho vyplývá, jako je například dělnická solidarita, rozvoj autentického odborového hnutí, vznik sebevzdělávacích spolků a prohlubování celkové kultury života.

K sebevědomí zaměstnanců, a tím i k atmosféře určitého sociálního klidu by mohlo v našem případě přispět svým dílem – nevím, jak velkým – i to, že kuponová privatizace posílí ve společnosti pocit rovnosti šancí: poměrně snadno, tedy bez nutnosti disponovat nějakým předchozím kapitálem, se bude totiž moci každý zaměstnanec – přirozeně v míře a způsobem vyplývajícím z jeho zájmů a vůle – stát zároveň zaměstnavatelem, respektive spoluvlastníkem konkrétních podniků.

Nezaměstnaní přirozeně budou. Nebude jich však, doufám, víc, než je v podmínkách tržní ekonomiky nutné a nezbytné (3 %? 5 %?). Stát bude koncepčně, systematicky a preventivně podporovat vše, čím lze nezaměstnanosti čelit, od tvorby nových pracovních příležitostí a rekvalifikačních programů až po státní zakázky soukromým firmám (v některých případech zřejmě i investic do veřejných prací). To vše je samozřejmě lepší než pouhé vyplácení podpor v nezaměstnanosti. Nejen proto, že se to může proměňovat – ať už přímo či nepřímo – v nové hodnoty, ale i proto, že tím lze čelit neblahým sociálně psychologickým důsledkům, které přináší život z podpor.

Velký přerod čeká naše zemědělství. Ostatně ve chvíli, kdy toto píši, se vedou vášnivé spory o jeho budoucnosti. Často přitom slyším hlasy (nejednou adresované i na mou hlavu), že chceme naše zemědělství zničit, že pohrdáme pocivou prací našich zemědělců, kteří nás živí, i velikými úspěchy, kterých naše „zemědělská velkovýroba“ dosáhla. Pocivou prací zemědělců nepohrdám, protože nepohrdám žádnou pocivou prací. A tím méně mám zájem na zničení našeho zemědělství. Chtěl bych naopak, aby se uzdravilo. A zatím mne nikdo nepřesvědčil o tom, že není hluboce nemocné.

Komunistický režim, veden ideologickou poučkou o tom, že vesnice se musí vyrovnat městu, koncipoval zemědělství jako jedinou gigantickou průmyslovou fabriku a z rolníků udělal zemědělské dělníky. Venkov – při systému mohutných dotací – na tom sice byl, co se životní úrovně týče, relativně dobře, ale za cenu své rozsáhlé proletarizace. Vesnice přestala být vesnicí a začala se měnit v jakýsi ubytovací prostor zemědělských dělníků, rolníci přestávali mít osobní vztah k půdě a dobytku, množství vyrobeného bylo důležitější než jeho kvalita. Z pastvin a ošetřovaných chlévů vystlaných čistou slámou se dobytek přestěhoval do gigantických kravínů, kde stojí v kójích na kovových roštech a mnohdy po celý život nezahlédne slunko a neproběhne se po louce. Tyto kravíny jsou navíc natřeny jakýmsi jedem. Chemizovaná půda je znehodnocena, rozorání všech mezí, zrušení remízků a těžká mechanizace vedou k rozbití ekologické rovnováhy, sesuvům půdy, jejímu vysoušení, zvětrávání, stlačování a umrtvování, jež zpětně nutí k naddimenzovanému chemickému hnojení a nákladnému likvidování škůdců, které by jinak vyhubili z polí vypuzení ptáci. Výnosy jsou sice slušné, ale produkce je nekvalitní, maso mnohdy jedovaté. Nesmyslná centralizace (takzvaná velkovýroba) a leckde nepřirozená specializace neúměrně zvýšily celkovou energetickou náročnost zemědělství. Zemědělci jsou přitom závislí na velkých a často zcela monopolních výkupních, zpracovatelských a distribučních organizacích, které je mají – podobně jako spotřebitele – plně ve svých rukách. Nemíním samozřejmě paušalizovat, vím o

prosperujících a ekologicky ohleduplných družstvech, nicméně celkový stav považuji za špatný, a to nikoli z předpojatosti ke komukoliv, ale na základě vlastního pozorování.

To vše se musí změnit a vyžádá si to zřejmě léta. Představuji si však, že v době, o které tu rozprávám své sny, by měl být tento velký přerod našeho zemědělství v podstatě uzavřen (rozhodně by tedy neměl mít podobu smršti, která se přežene přes venkov tak, jak se přes něj kdysi přehnala smršť kolektivizace). Náš venkov by pak měl ovšem vypadat už docela jinak.

Především z vesnice by se měla stát, pokud to lze, opět vesnice, samozřejmě moderní a úhledná. To znamená, že by měla být postupně obnovována přirozená provázanost jejích tradičních funkcí: lidského života, chovu dobytka a obdělávání polí. Zemědělství by mělo být opět v rukách rolníků jako lidí, kteří vlastní půdu, louky, sady i dobytek a starají se o ně. Dílem to budou drobní rolníci, kterým se vrátí to, co jim bylo kdysi vzato, dílem rodinné farmy, dílem – a jistě velkým! – malá družstva vlastníků nebo obchodní společnosti (velké družstevní kolosy jsou nefunkční a je třeba je rozčlenit a transformovat). Bude existovat pluralitní síť různých družstev zpracovatelských a prodejních, v nichž budou sdruženi rovněž rolníci; vzniknou soukromé, družstevní či jiné půjčovny zemědělské techniky; budou nepochybně existovat i jiné vlastnické formy. Některé scelené lány, například v polabských rovinách, nemá asi smysl rozparcelovávat, pokud to nebude – na základě restitučních nároků a neochoty soukromníků se spojovat – nezbytné; větší část scelených lánů bude opět rozumně rozdělena na menší pole s obnovenými mezemi. Budou zprivatizována samozřejmě jatka, mlékárny, zpracovatelský průmysl, velkoobchodní síť. Rolníci sami vědí nejlépe – a ti noví se to rychle naučí –, jak obnovit ekologickou rovnováhu, jak kultivovat a zvolna uzdravovat půdu. Domnívám se rovněž, že určitá část zemědělské půdy by měla prostě odpočívat, proměnit se v pastviny a být zalesněna; lesů máme málo a zemědělských produktů bude i v budoucnosti spíš nadbytek. Našemu prostředí se musí navrátit tradiční měřítko a je v něm třeba obnovit osvědčené vzájemné vazby jeho různých složek. Týká se to nejen kdysi malebné krajiny, polí a lesů, ale také zemědělských stavení, kostelíků, kapliček a božích muk. Netoužím staromilsky po návratu do dob svého mládí, kdy práce na poli znamenala neuvěřitelnou dřinu. Zcela by mi stačilo, kdyby venkov u nás za deset let žil, vypadal a hospodařil podobně jako dnes venkov například dánský. (Vždy znovu jsem šokován, jak ostře je poznat – ze vzduchu i ze země – naše západní hranice: na jedné straně úhledná políčka, cesty, pěšiny, sady a mezi nimi perfektně udržované statky či farmy, každý metr čtvereční – opět! – je něčím určitým a je na něm vidět lidská péče, založená na úctě k půdě; na straně druhé velké lány s lehlou úrodou, hromady chemikálií, nevyužitá či rozježděná půda, zanedbané cesty, žádná stromořadí, lesíky, nic. Vesnice jsou jen zbytky vesnic, prorostlé čímsi, co připomíná tovární dvory a haly, všude rozježděné bláto, občas – jako pěst na oko – takzvaná nová výstavba. Krajina je přitom ozdobena obludnými lesklými silážními věžemi, rovněž potřebnými jedem.)

Snad vůbec nejtěžší bude celkově ekologicky vzpamatovat naši zemi.

Ale i zde – při troše obrazotvornosti – si lze představit, že leccos může být za deset patnáct let podstatně jiné. Mělo by, jak jsem řekl, přibýt lesů, a tím i kyslíku. Mělo by ubýt naopak oxidu siřičitého a vůbec všech škodlivých emisí. Tepelné elektrárny, které nebudou zrušeny, přejdou na čistou spalovací technologii (viděl jsem ji ve Švédsku), anebo budou opatřeny čističkami. Utlučen bude, doufejme, náš přebujelý a nesmyslně koncentrovaný chemický průmysl. Existují projekty, jak zachránit umírající lesy a kultivovat zničenou krajinu. Trochu měsíčního prostředí ještě v severních Čechách zbude, jeho úplné odstranění je úkolem na mnoho desetiletí. Co udělat s vodními toky, odpadními vodami a se spoustou dalších věcí, vědí ekologové velmi dobře. V době, o

kteřé mluvím, budou už vidět změny. Ale bez účasti státu, jeho koncepční hospodářské politiky a ekologicky přísného zákonodárství, se to neobejde. Je třeba vytvořit takové podmínky, které by prostě donutily trh k ekologickému chování. Není možné budovat energetiku a průmysl, které ničí přírodu, vzduch i vodu, a pak teprve investovat peníze, které přinesou, do odstraňování toho, co napáchaly. Je třeba dosáhnout toho, aby průmysl a energetika prostě nic neničily, tedy aby příslušné firmy byly zákonem a ekonomickými nástroji nuceny volit ze všech možností hned v prvním okamžiku tu, která je ekologicky nejméně nebezpečná, byť by to znamenalo několikanásobně vyšší investici. Stát musí systematicky a koncepčně využívat všech možností, které má, aby ekonomické subjekty k něčemu takovému nutil. Bude-li to dělat, musí to být za deset let už někde vidět.

S přerodem našeho zemědělství a ekologickou politikou vlády souvisí i úkol obnovit naši krajinu. I to předpokládá koncepci. Promítne se do volby ekonomických nástrojů, nemusí to znamenat pouze další výdaj ze státního rozpočtu. Nejprve však musí nějaká koncepce být. Počátkem příštího tisíciletí by už její první stopy měly být také znát.

Jaké bude mezinárodní postavení naší země?

Půjde-li vše dobře, budeme už řádnými členy Evropských společenství, budeme mít své pevné místo v rodícím se seskupení celoevropském, budeme mít už i pevné záruky naší bezpečnosti, jak budou vyplývat z toho bezpečnostního systému, k němuž se Evropa do té doby propracuje. Svůj nový domov v Evropě budeme mít tedy v podstatě vybudován. Naše nezávislost bude mít svůj srozumitelný obsah, smysl i kontext. Nazí, bezmocní, osamělí, zapomenutí, ohrožení se zcela určitě už cítit nebudeme.

Ján Čarnogurský často mluví o tom, že Slovensko chce mít v budoucí Evropě svou vlastní hvězdičku či stoličku. Evropské nebe je velké a já nevidím důvod, proč by na něm nemohly být dvě samostatné hvězdičky, česká a slovenská, byť by třeba z dálky vypadaly jako dvojhvězda. V době, kdy budou mít Evropská společenství už asi velmi silné integrované politické vedení a kdy budeme součástí jejich měnové unie, v době, kdy budou přes naše hranice volně proudit oběma směry nejen turisté, ale i pracovní síly, kapitál a peníze, v době, kdy budou hranice už věcí vskutku formální a kdy budeme vázáni v mnoha věcech integrovaným zákonodárstvím a mnoho kompetencí předáme útvarům nadnárodním anebo naopak jednotlivým regionům, v této době se už počet hvězdiček, které máme na evropském nebi, nebude zdát tak důležitý, jak se leckomu zdá dnes. Nicméně budou-li to naši občané chtít, budou mít plné právo jejich počet změnit a rozhodně to už nebude v sobě obsahovat tolik úskalí, nebezpečství a problémů, kolik by jich pro nás rozdělení státu znamenalo dnes. Tím spíš si ale myslím, že tuto možnost, je-li opravdu takto myšlena, není moc chytré právě dnes zdůrazňovat. Stát, který sám sebe prohlašuje za dočasný a deklaruje svou nechuť příliš dlouho existovat, nebudí valnou důvěru. S takovou devízou nás těžko bude někdo vnímat jako partnera solidního a důvěryhodného, který ručí za to, co dělá, protože si je jist svou identitou, a je tudíž sám za sebe odpovědný, a těžko nás potom budou kamkoliv přijímat. Odkládáme-li rozchod z praktických důvodů na dobu pozdější, pak z týchž praktických důvodů odložíme na dobu pozdější i řeči o něm.

Duchovní, kulturní a politickou subjektivitu mají národy takovou, jakou dnes a denně svými jedinečnými výkony uskutečňují a předvádějí. Platí to i o Čechách a Slovácích. Tato naše subjektivita je dávno evropským prostředím registrována a bude v něm registrována v takové míře, v jaké ji svými každodenními skutky budeme naplňovat. O své eventuální změně subjektivitě státní bychom měli mluvit až v okamžiku, kdy ji budeme skutečně chtít změnit. Právo na takovou změnu přece budeme mít kdykoliv.

V tuto chvíli hledáme společně svůj nový politický domov. Podle mého mínění

bychom v tom měli pokračovat. Vydržíme-li to ještě deset let, jsem si jist, že ho nalezneme.

Marxisté považovali všechno, co není materiální výrobou, za její „nadstavbu“. Já osobně jsem nikdy takové dělení lidských věcí na prvotní a odvozené nesdílel. Mnoho let svého života jsem strávil účastí na „materiální výrobě“, nikdy jsem ale neměl pocit, že můj duch, mé vědomí, tedy to, co mne dělá člověkem, je z ní nějak odvozeno. Naopak: vyráběl-li jsem cosi, pak jedině jako člověk, tedy tvor s duší a uvědomělý strůjce svého osudu; byl to výsledek rozhodnutí mého lidského „já“ a toto mé „já“ se také muselo v té či oné míře na mém materiálním vyrábění podílet.

V nějakém ohledu to, co marxisté rozumějí společenským bytím, skutečně předurčuje společenské vědomí. V jiném ohledu však – a pro mne daleko závažnějším – předurčuje naopak společenské vědomí společenské bytí. Dokonce i komunismus musel být nejprve vymyšlen a teprve potom mohl být uskutečňován.

Uvažuji-li tedy až na závěr těchto svých „vzpomínek na budoucnost“ o tom, jak to s námi bude ve sféře ducha počátkem příštího tisíciletí, není tomu tak rozhodně proto, že bych tuto sféru vnímal jako „nadstavbu“. Je tomu dokonce právě opačně: nakonec chci mluvit o tom, co se mi jeví jako nejdůležitější.

Všechna má pozorování a všechny mé zkušenosti mne totiž s neobyčejnou vytrvalostí ujišťují o tom, že má-li dnešní planetární civilizace nějakou naději na záchranu, pak tato naděje dříme především v tom, co rozumíme lidským duchem. Nechceme-li se navzájem vybit v národnostních, náboženských či politických svárech, nechceme-li, aby nás tu byl za chvíli dvojnásobek, z něhož by polovina umírala hlady, nechceme-li se vystřílet balistickými střelami s jadernými náložemi nebo vyhubit speciálně k tomuto účelu vypěstovanými bakteriemi, nechceme-li, aby jedni beznadějně hladověli a druzí vrhali tuny obilí do oceánu, nechceme-li se udusit ve skleníku zeměkoule, kterou my sami ohříváme, být spáleni paprsky pronikajícími ozonovými dírami, které sami vyrábíme, nechceme-li zcela vydrancovat nerostné zásoby této planety, bez nichž se neobejdeme, nechceme-li tedy nic z toho, pak se musíme – jako lidstvo, tedy jako lidé, jako vědomé bytosti s duší a odpovědností – nějakým způsobem vzpamatovat.

Kdysi jsem to nazval existenciální revolucí. Měl jsem tím na mysli jakousi všeobecnou mobilizaci lidského svědomí, lidského ducha, lidské odpovědnosti, lidského rozumu.

Že nemohu za těchto okolností považovat vzdělanost, výchovu a kulturu jen za jakési ozdoby života, zpestřující nám volný čas, je snad pochopitelné.

Jak tedy vidím naši budoucnost v této oblasti?

Doufám, že to nebude považováno za další důkaz mého kryptosocialismu, řeknu-li, že náš stát – jakkoli by byl chudý – by neměl ve sféře pěstování své duchovnosti a vzdělanosti šetřit. Ostatně i v nejvyspělejších státech směřují státní investice především k rozvoji vzdělanosti, vědy a kultury. Každá koruna, kterou stát do nich investuje, se mu po čase tisíckrát vrátí, byť to bude návrat dosud známými výpočetními technikami nezjistitelný a nezmapovatelný.

Metody budou přirozeně jiné, tržním podmínkám odpovídající. Veřejně kontrolovatelné. Od státní byrokracie maximálně odpoutané. Maximální pluralitu zabezpečující. Vedle subvencí budou existovat nadace, daňové odpisy a úlevy, fondy, granty, všechno možné.

Základní sférou, na které tu záleží, je školství. Proto o něm alespoň několik slov.

Jaké bude?

Myslím, že za deset let by mělo být už plně zreformováno a zkonsolidováno.

Nejde pochopitelně jen o rekonstrukci školních budov, výbavu učebními pomůckami, včetně počítačů, nové učebnice. Především jde o jeho novou koncepci. Školy všech

stupňů musí v mladých lidech pěstovat svobodomyšlného ducha a samostatné myšlení; osobnosti pedagogů v nich musí lidsky působit na osobnosti žáků; školství je prostě třeba humanizovat, jak v tom smyslu, že jeho základním atomem bude lidská osobnost učitele, vytvářející kolem sebe „silové pole“ inspirace a příkladu, tak v tom smyslu, že u všech oborů bude technické či odborné vzdělání přiměřeně a daleko víc než dnes kombinováno se vzděláním obecně humanitním. Úkolem školy není vyrábět nějaké „fach-idioty“ podle potřeb různých resortů národního hospodářství, ale cílevědomě rozvíjet individuální schopnosti studentů a vysílat do života lidi hloubavé, kteří jsou schopni zamýšlet se i nad všemi širšími souvislostmi svého oboru, společenskými, historickými i filozofickými. Základních lidských otázek, jako je smysl našeho bytí, struktura prostoru a času, vesmírný řád a postavení lidské existence v něm, se ostatně dnes tak či onak musí dotknout každý, kdo se obírá svou vědeckou disciplínou vsutku vážně a důkladně, od chemika přes matematika až po zootechnika. Škola musí vést mladé lidi také k sebevědomému občanství; nebudou-li se o politiku zajímat všichni, stane se doménou těch nejméně vhodných.

Vysoké školy si nebudou vybírat studenty; přístup ke vzdělání musí mít zásadně každý – každý však musí zároveň počítat s tím, že nemusí obstát, a i když ob stojí a dostuduje, bude jeho další život především v jeho vlastních rukách a nikdo mu nebude automaticky zaručovat práci tam či onde nebo vůbec v jeho oboru. Stát už nebude distributorem umístěnek, regulujícím přijímání a zaměstnávání vysokoškoláků podle plánovaných potřeb nějaké pětiletky. Čím více občanů bude mít ukončené vysokoškolské vzdělání, tím lépe; nevím například, čemu by mohlo uškodit nebo co by mohlo být špatného na tom, kdyby třeba obchodník, majitel restaurace nebo státní úředník měl vystudována práva.

Naše vysoké školství bude decentralizované, pestré, pluralitní. Naberou dech nedávno založené regionální univerzity; každá škola bude mít něco svého a nezastupitelného, čím bude určité studenty přitahovat, například obecně známou úroveň nějaké speciální disciplíny či laboratoře, významný vědecký tým nebo pozoruhodného pedagoga či badatele, který je znám svou vlastní „školou“.

Mnoho našich studentů vystuduje v zahraničí, vrátí se a začne vyučovat na našich školách. Vyučovat na nich budou samozřejmě i zahraniční učitelé, což se už ostatně děje.

K lidské kultuře odnepaměti neodmyslitelně patří i péče člověka o sebe samého, o tělo, v němž jeho duch sídlí, o vlastní zdraví. Kultura léčebné péče je možná méně nápadným, ale zároveň možná tím vůbec nejdůležitějším ukazatelem humánnosti každého lidského společenství.

Proto si kladu nakonec otázku, jaká asi bude naše starost a péče o zdraví v onom trochu pohádkovém světě, o němž tu přemítám.

Měl by být v podstatě vybudován zcela nový zdravotnický systém.

Jak bude vypadat?

Bude to systém liberální, to znamená, že pacienti i lékaři budou mít možnost volby. Státní a univerzitní zdravotnická zařízení se budou prolínat se zdravotnictvím obecním a soukromým, církevním i charitativním. Velká část lékařů bude mít své privátní ordinace s vlastní klientelou, díky čemuž – mimo jiné – bude zdravotní péče výrazně decentralizována. Nemocnice, kliniky či dnešní ústavy národního zdraví budou zřejmě částečně také privatizovány, částečně budou státní, částečně budou sice státní, ale budou pronajímány soukromě působícím lékařům a jejich týmům. Celá lékařská péče bude odbyrokratizována.

Bude už fungovat nový systém všeobecného zdravotního pojištění, který bude propojen s pojištěním nemocenským. Lékařům se bude za jejich služby platit

prostřednictvím nemocenské pojišťovny (případně i přímo), což možná dnes u leckoho vyvolává určitý strach. Musím proto připomenout, že ani dnes není lékařská péče zadarmo: platí ji všichni svými daněmi. Rozdíl je v tom, že dnes nemáme – anebo donedávna jsme neměli – kontrolu ani nad penězi, které platíme (kdo věděl, co jde z jeho daní na plat jeho zubaře a co na stavbu Paláce kultury?), ani nad hodnotou poskytnuté služby. Budeme tedy platit jako dnes, jen s tím rozdílem, že budeme přesně vědět, kolik platíme, komu, za co a proč. Přičemž následkům nevyzpytatelnosti přírody, která si může usmyslet, že bohatý nedostane za celý život ani chřipku a chudý potřebuje několik drahých operací srdce, bude čelit – průhledným způsobem! – právě nemocenská pojišťovna.

Ze všeho nejdůležitější je ale totéž co ve všem ostatním: bude obnoven osobní vztah mezi lékařem a pacientem. Člověk totiž není jen věšákem na různé orgány (ledviny, žaludek a podobně), které mu mohou opravovat na běžícím pásu specialisté (tak jak lze opravovat v servisu auto), ale je integrální bytostí, v níž, jak se říká, vše souvisí se vším, která má svou duši a v níž všechno je nějak záhadně s touto duší spojeno. Proto nás nejlépe může léčit lékař, pro něhož nejsme jen anonymními nositeli orgánů, ale konkrétními bytostmi, a který k nám také podle toho přistupuje a vůbec může přistupovat. Nemocnice či ordinace zkrátka už nebude ani státním úřadem, který vydává poddaným neschopenky a recepty, ani státní opravnou porouchaných robotů.

Myslím, že o stavu, který tu líčím, nesní jen pacienti, ale i lékaři.

Mnoho je třeba udělat v oblasti péče o zdravotně postižené občany. Stát bude zvýhodňovat podniky, které jim nabídnou pracovní příležitosti. Je třeba jim zajistit dostatek zdravotních pomůcek. Je třeba vybudovat nové domovy pro staré občany a pro mentálně postižené děti; tato zařízení jsou často v úděsném stavu. Mnohých úkolů se v této sféře ujme církve, mnohých se ujmou rozmanité soukromé společnosti a nadace, mnohé převezmou obce a mnoho jich bude nadále povinen plnit stát. To, co se však musí změnit především, je náš vztah k tělesně a duševně postiženým spoluobčanům. Dosud jsme se často tvářili, jako by neexistovali, a hlostejně jsme přihlíželi, jak jsou vyháněni na okraj společnosti.

Nebudu tu rozvíjet své představy a sny o tom, jak by to mělo jednou vypadat ve všech dalších oblastech, které nepatří k materiální výrobě, ale bez nichž je vskutku důstojný lidský život na zemi nemyslitelný. Mohl bych totiž jen shrnout to, co podstatně konkrétněji promýšlí dnes a denně mnoho moudrých lidí.

Jedno je tomu všemu společné: zatímco dnes je všechno ve stadiu příprav, projektů, koncepcí, přípravy příslušných zákonů, za deset či více let by mnohé z toho mělo být už uskutečněno. Zatím jsou na tom u nás školství, vědecký výzkum, zdravotnictví, sociální péče i kultura špatně. Nikdo téměř nemá na nic peníze, mnohde převládá pocit, že se všechno hrouť. V jistém smyslu je to pravda. Hrouť se celý dosavadní centralistický, byrokratický a nefunkční systém podpory toho, co si samo na sebe nemůže nikdy vydělat. Nový systém se vesměs teprve rodí, připravuje a vymýšlí. Nefunguje však.

Za deset let fungovat bude. Musí fungovat. Je to pro nás všechny životně důležité. Už víckrát jsem při různých příležitostech řekl, že žádný z velkých problémů této země, od ekologických, ekonomických a technických až po ty politické, nebude brzy a úspěšně vyřešen, nechopí-li se ho vzdělání a kultivovaní lidé. A zároveň lidé slušní. Základním měřítkem obecného stavu slušnosti přitom je, jak se společnost dokáže postarat o děti, nemocné a staré lidi a ty bezmocné. Jak se prostě staráme o své bližní.

Stát není něčím, co se společností nesouvisí, co se vznáší nad ní či mimo ni, co je jen jakési nutné anonymní a byrokratické zlo. Stát je dílem této společnosti, jejím výrazem, jejím obrazem, je to struktura, kterou si společnost vytváří pro sebe jako nástroj svého

sebeuskutečnění. Chceme-li vytvořit dobrou a humánní společnost, schopnou svým dílem přispívat k obecnému „vzpamatování člověka“, musíme budovat i dobrý a humánní stát. To znamená stát, který už nebude potlačovat, ponižovat a popírat svobodné lidské bytí, ale který bude naopak sloužit všem jeho dimenzím. Tedy stát, který nebude naše duše a naše srdce odsouvat do přístěnku jakési trpěné a z dekorativních důvodů pěstované „nadstavby“.

[5]

Jedno se mi zdá jisté: i když to na někoho může působit v dnešní situaci směšně či donkichotsky, je mou povinností znovu a znovu zdůrazňovat mravní původ každé skutečné politiky, význam mravních hodnot a měřítek ve všech sférách společenského života, včetně ekonomiky, znovu a znovu vysvětlovat, že nepokusíme-li se všichni v sobě objevit či znovuobjevit či vypěstovat to, co nazývám „vyšší odpovědností“, dopadne to s naší zemí velmi špatně. Návrat svobody do prostředí veskrze morálně rozloženého vyvolal cosi, co sice zřejmě vyvolat musel, a co se tudíž dalo očekávat, co je však přesto nepoměrně vážnější, než byl kdokoli s to předvídat, totiž ohromný a téměř oslnivě viditelný výbuch všech možných špatných lidských vlastností. Nejrůznější problematiké či přinejmenším dvojsmyslné lidské sklony, po léta nenápadně ve společnosti pěstované a zároveň po léta nenápadně začleňované do služeb každodenního chodu totalitního systému, jako by byly náhle vysvobozeny z této svěřací kazajky a dostaly tím konečně plnou svobodu k svému uplatnění a rozvoji. Určitý řád – dá-li se to tak nazvat –, který jim dával (a jímž je zároveň „legalizoval“) autoritativní režim, byl tedy rozbit, ale řád nový, který by jich nevyužíval, ale naopak je omezoval, totiž řád svobodně přijaté odpovědnosti k celku a za celek, vybudován zatím nebyl a ani být nemohl, protože něco takového se rodí a kultivuje dlouhá léta.

A tak jsme svědky prapodivného stavu: společnost se sice osvobodila, v lecčems si však počíná hůř, než když byla nesvobodná. Nejenže rapidně vzrostly všechny druhy kriminality a neobyčejně rychle se ve sdělovacích prostředcích (především mám na mysli bulvární tisk) rozlila ona známá stoka, která vytryskne z jakýchsi temných slojí společenské mysli vždycky ve chvílích historických zvrátů, ale objevily se úkazy ještě vážnější a nebezpečnější: národnostní nevraživost a podezíravost, rasismus, ba i známky fašismu, bohapustá demagogie, intrikánství a vědomé lhaní, politikaření, nespoutaný boj za ryze partikulární zájmy, neohlížející se na nic, touha po moci a čirá ambicióznost, fanatismus nejrůznějšího druhu, zcela nové a nevídané typy zlodějny, mafiánství, obecný nedostatek tolerance, porozumění pro druhého, vkusu, smyslu pro míru, rozmyslu. A ovšem nový ideologismus (jako by po ztraceném marxismu zůstala jakási znervózňující dutina, kterou je třeba za každou cenu něčím vyplnit). Stačí se rozhlédnout po naší politické scéně (jejíž malá kulturnost je jen odrazem obecné krize kulturnosti): rok před volbami je téměř všechno politické konání, včetně debat o veledůležitých zákonech v parlamentu, zcela ve vleku předvolebního boje, přemrštěné touhy po moci a ochoty podbízet se zmatenému voliči pestrou paletou líbivých nesmyslů; obviňování, osočování a hanobení politických protivníků nezná míru; jeden politik maří užitečnou práci druhého jen proto, že je z jiné politické strany; nepředpojatý a pragmatický zájem o rozumná a obecně prospěšná řešení stále zřetelněji ustupuje stranické či jiné kalkulaci; analýzy jsou z novin vytlačovány honbou za skandály (pomoci vládě v něčem dobrém a podpořit ji je už málem považováno za hanbu, kopnout ji do kotníku naopak za zásluhu); odstřelování činitelů, kteří se hlásí k jinému politickému seskupení, je považováno za samozřejmost; kdekdo kdekoho obviňuje ze spiklenectví, nekompetentnosti, temné

minulosti a temných úmyslů; všude člověk naráží na demagogii, a dokonce i tak vážné věci, jako je přirozená touha národa po svébytnosti, se stávají předmětem mocenských licitací a stimulem k vědomému obelhávání veřejnosti. A četní z těch, kteří – jakožto takzvaná nomenklatura – donedávna podvodně předstírali, že jim jde o sociální spravedlnost a o zájem dělnictva, téměř ze dne na den odhodili svou masku a zcela nepokrytě se proměnili v třídu spekulantů a zlodějů, takže leckterý včera obávaný komunista je dnes zcela neskrupulózním kapitalistou, který se témuž dělníkovi, jehož zájmy dříve údajně hájil, už zcela přímo a bezostyšně směje do očí.

Občané jsou tím vším stále zřetelněji znechuceni a jejich znechucení se pochopitelně obrací proti demokratické moci, kterou si sami zvolili, z čehož pak těží nejružnější podezřelé existence, získávající přízeň obyvatel takovými nápady, jako například že je třeba vládu svrhnout do Vltavy.

Je to zkrátka všechno nadmíru smutné a deprimující.

Říkám si však, že když jsem mohl – spolu s hrstkou přátel – po dlouhá léta bušit hlavou do zdi tím, že jsem říkal pravdu o komunistické totalitě, jsa přitom obklopen oceánem lhostejnosti, není sebemenšího důvodu, proč bych nebušil hlavou do zdi dál tím, že budu do omrzení a navzdory všem shovívavým úsměvům mluvit o odpovědnosti a morálce tváří v tvář našemu současnému společenskému marazmu, a že není ani v tomto případě důvodu, proč ten zápas považovat automaticky za předem prohraný. Předem najisto prohraný může být jen jediný zápas: ten, který předem vzdáme.

Nejsem pochopitelně tak nadutý, abych si myslel, že jsem jediný spravedlivý v této zemi. Kdyby tomu tak bylo, pak by opravdu bylo nejlepší se vším prásknout a odebrat se na cestu kolem světa. Já se však znovu a znovu přesvědčuji, že v naší společnosti dříme velký potenciál dobré vůle. Je pouze jaksi atomizován, zakřiknut, zaskočen a zmaten situací, ochromen a bezradný – jako by dobrá vůle nevěděla, oč se opřít, jak začít, kde a jak se smysluplně naplnit.

Za takového stavu věcí je ovšem povinností politiků právě tento dřímající či rozpačitý potenciál probudit k životu, nabídnout mu směr, zjednat průchod, dodat mu sebevědomí, reálné šance k uplatnění, prostě naději. Říká se, že národ má takové politiky, jaké si zaslouží. V jistém smyslu tomu tak opravdu je: politici jsou skutečně zrcadlem společnosti a jakýmsi ztělesněním jejích potenciálů. Zároveň ale – paradoxně – platí i opak: společnost je zrcadlem svých politiků. Na politicích totiž v nemalé míře záleží, jaké společenské síly uvolní a jaké potlačí, zda se opřou spíš o to lepší, co je v každém občanovi, či naopak o to horší. Předchozí režim systematicky mobilizoval ty nejhorší lidské vlastnosti, jako sobectví, závist a nenávisť; zdaleka tedy nebyl jen čímsi, co jsme si zasloužili: byl zároveň odpovědný za to, jací jsme byli. Zdá se mi, že ten, kdo se ocitl v politice, nese tudíž zvýšenou odpovědnost za mravní stav společnosti a je jeho povinností hledat v ní to nejlepší, rozvíjet to a posilovat.

Ostatně ani ti politici, kteří mne svou krátkozrakostí a řevnivostí tak často rozčilují, nejsou z větší části žádnými zloduchy. Jsou spíš jen nezkušení, snadno infikovatelní dobovým partikularismem, snadno manipulovatelní sugestivními dobovými trendy a převládajícími obyčejí; leckdy jsou jen strháváni nedobrým politickým vírem doby, aniž jím původně chtěli být strženi a aniž jsou zároveň schopni se z tohoto víření vymanit, protože se bojí rizik, která by to mohlo pro ně znamenat.

Prý jsem naivní snílek, který by pořád chtěl slučovat neslučitelné, totiž politiku s morálkou. Tu písničku znám dobře, slyším ji zpívat celý život. V osmdesátých letech věnoval jeden česko-kalifornský filozof nemálo energie na to, aby v celé sérii článků podrobil zdrcující kritice „nepolitickou politiku“ Charty 77 a zejména způsob, jakým jsem ji ve svých statích vysvětloval. Zaklet do pyšných marxistických bludů, domníval se,

že jako vědec vědecky pochopil celé dějiny světa, které jsou dějinami násilných revolucí a tvrdých mocenských zápasů. Myšlenka, že by síla pravdy, síla pravdivého slova, síla svobodného ducha, svědomí a odpovědnosti, nevybavena kulomety, touhou po moci a politickým čachrářstvím, mohla něco změnit, byla zcela za obzorem jeho chápání. Samozřejmě: chápe-li někdo slušnost jen jako „nadstavbu“ výrobních dějů, pak nemůže nikdy chápat ani politickou moc slušnosti. Poučen, že buržoazie se dobrovolně nevzdá své vedoucí role a že je třeba ji smést do propadla dějin násilnou revolucí, domníval se, že ani komunistickou vládu nelze smést jinak. Ukázalo se, že to jde. Ukázalo se navíc, že to jde jedině takto. Ukázalo se navíc, že jedině takto to má smysl: násilí, jak známo, plodí zase jen násilí, proto se většina revolucí musela zvrhnout v diktatury, požírající své vlastní děti, aby dala vzniknout novým revolucionářům, chystajícím se k novému násilí a netušícím, že si sami kopou hrob a společnost jen dál uvrhují do smrtonosného kolotoče revolucí a kontrarevolucí. Komunismus byl poražen životem, myšlenkou, lidskou ctí. Naše nedávné dějiny potvrdily, že zmíněný filozof neměl pravdu. Stejně tak nemají pravdu ti, kteří i dnes tvrdí, že politika je především manipulace s mocí, s veřejným míněním, a že morálka do ní nepatří. Politikaření není politika a nahradit politiku politikařením sice lze, ale s pramalou nadějí na trvalejší úspěch: politikář se může, pravda, snadno stát na pár let ministerským předsedou, ale tím jeho úspěch vrcholí a končí; svět se tím stěží zlepší.

Politikaření rád přenechám jiným, soutěžit s nimi nebudu, a tím méně jejich zbraněmi.

Skutečná politika, politika vsutku hodná toho jména, a ostatně jediná politika, které jsem ochoten se věnovat, je prostě službou bližnímu. Službou obci. Službou i těm, kteří přijdou po nás. Její prapůvod je mravní, protože je to jen uskutečňovaná odpovědnost k celku a za celek. Odpovědnost, která je sama sebou – totiž onou „vyšší“ odpovědností – jen a jen proto, že je zakotvena metafyzicky: vyrůstá totiž z vědomé či podvědomé jistoty, že naší smrtí nic nekončí, protože se všechno navěky zapisuje a zhodnocuje kdesi jinde, kdesi „nad námi“, v tom, co jsem kdysi nazval „paměť bytí“, v této neodmyslitelné součásti tajemného řádu kosmu, přírody a života, kterému věřící říkají Pánbůh a jehož soudu všechno podléhá. Nic naplat: skutečné svědomí a skutečná odpovědnost jsou vždycky nakonec vysvětlitelné jen jako výraz tichého předpokladu, že jsme přece jen „shůry“ pozorováni, že je „nahore“ všechno vidět, že se tam nic nezapomíná, a že tudíž není v moci pozemského času vyhladit z duše výčitku pozemského selhání: naše duše totiž tuší, že není jediná, která o tomto selhání ví.

Co mohu vlastně – jako prezident – dělat, chci-li být nejen věren tomuto pojetí politiky, ale chci-li je také dovést aspoň k dílčímu úspěchu? (To první je ostatně nemyslitelné bez toho druhého; neprosadit vůbec nic ze své politiky by mohlo mít jen dva možné následky: být dříve nebo později smeten – alternativa důstojnější –, anebo se stát tolerovaným podivínem, který si cosi mele pořád dokola, aniž to kdo bere vážně – což je alternativa nejen méně důstojná, ale navíc krajně nepoctivá, znamenala by totiž de facto jinou formu rezignace na sebe sama a na své ideály.)

Jako ve všem musím i v této věci začínat stále znovu sám u sebe. Totiž: za všech okolností se snažit být slušný, spravedlivý, tolerantní a chápající, zároveň však neúplatný a neobelhatelný, zkrátka snažit se být ze všech sil a trvale v souladu se svým svědomím a se svým lepším já. Co chvíli mi například někdo radí, abych byl takzvaně taktičtější: neříkal všechno hned a naplno, dokázal se občas lehce přetvařovat, nebál se předcházet si toho či onoho víc, než mi přirozenost velí, a od jiného se naopak dokázal v rozporu se svou skutečnou vůlí distancovat; vyjít v zájmu pevnosti svého postavení tu a tam vstříc něčím mocenským choutkám a tu a tam klidně zalichotit někomu jen proto, že

to má rád, tu a tam se naopak nebát někoho se i proti svému přesvědčení zříct s ohledem na to, že se netěší přízni jiných. Co chvíli slyším také jiný druh rad: musím prý být tvrdší, rozhodnější, autoritativnější, nebát se občas prásknout do stolu, zařvat na někoho, vyvolat – v zájmu dobré věci – trochu strachu a trochu hrůzy. Chci-li však zůstat věrný sám sobě a svému pojetí politiky, nesmím na takové a podobné rady dát. A to nejen v zájmu jakési osobní hygieny (kterou lze koneckonců chápat jen jako mou veskrze privátní a vlastně sobeckou libůstku), ale především v zájmu toho, oč mi jde: přímost se nikdy neprosadí kličováním, pravda lží, demokratický duch autoritativním nařízením. Zda uspějí, samozřejmě nevím. Víím však, jak bezpečně neuspět: volit prostředky odporující cílům. To je totiž, jak je ostatně známo i z historie, ta nejlepší cesta k likvidaci samotných cílů, jichž mělo být dosaženo. Čili: slušnost, rozum, odpovědnost, upřímnost, kulturu a toleranci lze prosazovat – má-li být aspoň malá naděje na úspěch – jediným způsobem: slušně, rozumně, odpovědně, upřímně, kulturně a tolerantně. Uznávám, že to není z hlediska každodenní politiky právě praktická cesta. Zároveň si ale uvědomuji, že mám v této věci jednu velikou výhodu; mezi mými rozmanitými špatnými vlastnostmi naštěstí zcela chybí jedna: touha po moci či láska k ní. Nejsa jimi svazován, jsem podstatně svobodnější než ti, kterým přece jen záleží trochu víc na jejich moci či funkcích, a mohu si tudíž daleko snadněji dovolit luxus netaktičnosti.

Mám-li to shrnout: jedinou cestu vidím v onom starém a dobře známém příkazu „žít v pravdě“.

Jak se to ale prakticky dělá, když je člověk prezidentem?

Vidím tři základní možnosti:

1) Znovu a znovu některé věci nahlas říkat. Přiznám se, že mi to činí nemalé obtíže: velice nerad se opakuji. Ale je to zřejmě nutné. Nezbyvá mi než v nejrůznějších veřejných vystoupeních vždy znovu zdůrazňovat mravní dimenzi všeho společenského života, vždy znovu ji osvětlovat, vždy znovu ukazovat, že je vlastně ukryta ve všem. Je to pravda: ať se ve své práci setkám s jakýmkoli problémem, tak vždycky, když se mu snažím přijít na kloub, zjistím nakonec, že se za ním skrývá nějaké mravní téma, ať už lidská lhostejnost, neochota uznat vlastní chybu či vinu, neochota vzdát se určité pozice a výhod z ní plynoucích, závist, neúměrné sebevědomí a tak podobně. Cítím, že onen potenciál dobré vůle, o němž jsem hovořil, přímo bytostně potřebuje slyšet, že má smysl chovat se slušně či pomáhat druhým či nadřazovat zájem obecný zájmu vlastnímu či ctít elementární pravidla lidského soužití; lidé chtějí být o tom veřejně ujišťováni, chtějí vědět, že „ti nahoře“ jsou na jejich straně, cítí v tom posilu, sebezpotvrzení, naději. Dobrá vůle touží být pěstována, ctěna, uznána, potřebuje ke svému rozvoji a uplatnění slyšet, že není světu jen k smíchu. Víím to z vlastní zkušenosti, například z toho, jak často se pravidelní posluchači mých „Hovorů v Lánech“ dožadují toho, co by se dalo nazvat „filozofickými“ či „etickými“ úvahami. Občas je vynechávám z obavy, abych se příliš neopakoval, ale vždy znovu je po nich voláno. Nikomu žádný konkrétní návod, jak čelit zlu ve svém okolí, obvykle nedávám a ani dávat nemohu – a přesto lidé chtějí slyšet, že slušnost a odvaha mají smysl, že je třeba v zápase se špinavostí i cosi riskovat, potřebují vědět, že nejsou osamělí, zapomenutí, odepsaní.

2) Druhá možnost, kterou mám a které se snažím využívat, je vytvářet ve svém okolí, tedy ve světě takzvané „vysoké politiky“, dobré klima, klima velkorysosti, tolerance, otevřenosti, nadhledu, jakési elementární družnosti a vzájemné důvěry. Jde o sféru, v níž sice sám zdaleka nerozhoduji, na kterou ale mohu mít určitý – tak říkajíc psychologický – vliv.

3) Posléze existuje dost významná oblast, v níž – ať už je rozsah mého osobního vlivu a mých prezidentských pravomocí jakýkoli – bezprostředně politicky působím, totiž

činím určitá politická rozhodnutí. I v této oblasti přirozeně mohu a musím uplatňovat své pojetí politiky, i do ní mohu a musím promítat své politické ideály, svou touhu po spravedlnosti, slušnosti a kulturnosti, svou představu o čemsi, co bych čistě pro potřebu této chvíle nazval „mrvním státem“. Zda a jak se mi to daří, je ovšem věc druhá, to musí posoudit jiní; nepochybně mám a vždycky budu mít výsledky proměnlivé, jsa – tak jako všichni – jen chybující člověk. Víím, že zmiňovat se o této věci znamená upozorňovat jen na cosi banálně zřejmého, nicméně pro pořádek jsem se o tom zmínil musel, abych nevytvářel nepoctivou a alibistickou iluzi, že já sám o ničem nerozhoduji a že můj vliv se omezuje jen na dosah mých veřejných projevů a mého psychologického působení na ostatní politiky.

Často se mne novináři, zvláště zahraniční, ptají, jak se idea „života v pravdě“, idea „nepolitické politiky“ či idea politiky podřízené svědomí dá vůbec v praxi uskutečňovat a zda jsem – ocitnuv se ve vysoké státní funkci – nemusel mnohé z toho, co jsem psal jako nezávislý kritik politiky a politiků, revidovat, anebo zda jsem dokonce nebyl donucen slevit z nároků, které jsem na politiku kladl jakožto takzvaný disident, tedy z nároků vyvozených z „disidentské“ zkušenosti a stěží jinde než právě jen ve sféře „disidentství“ uplatnitelných.

Leckdo mi zřejmě nebude věřit, ale já – po roce a půl prezidentování v zemi plné problémů, o nichž se prezidentům ve stabilizovaných demokraciích ani nesní – mohu odpovědně říct, že jsem nebyl donucen odvolat nic z toho, co jsem dříve napsal, či na cokoli, o čem jsem psal, změnit názor. Je to možná neuvěřitelné, ale je tomu opravdu tak: já nejenže nemusel změnit svůj názor, já se v něm dokonce utvrdil!

Navzdory vši politické bídě, s níž jsem denně konfrontován, jsem i dnes hluboce přesvědčen, že politika není ze samé své podstaty špinavost; špinavost z ní dělají nanejvýš jen nečistí lidé. Připouštím pouze, že jde o oblast lidské činnosti, která možná ke špinavostem může svádět o něco víc než jiné sféry, a která tudíž klade na lidi vyšší nároky. Ale není vůbec pravda, že politik musí nutně lhát či intrikovat. To je pustý nesmysl, který velmi často šíří ti, kteří chtějí – ať z těch či oněch důvodů – občany odradit od zájmu o věci obecné.

Samozřejmě: v politice – tak jako ostatně i kdekoli jinde v životě – nelze a nemá smysl pokaždé říkat všechno a hned a kdekomu a naplno. To ale neznamená, že se v ní musí lhát. Stačí jediné: mít takt, instinkt, vkus. Jedna z mých překvapivých zkušeností z „vysoké politiky“ je právě tato: že vkus je v ní důležitější než všechno politologické vzdělání. V podstatě je to všechno záležitost formy: vědět, jak dlouho mám mluvit, kdy začít a kdy přestat, jak říct zdvořile něco, co partner nerad slyší, jak říct vždy to, co je v tu kterou chvíli podstatné, a nemluvit o tom, co je nepodstatné a nikoho nezajímá, jak trvat na svém, aniž je partner uražen, jak vytvořit přátelskou atmosféru usnadňující náročná jednání, jak udržovat konverzaci, aby se člověk partnerovi nevtíral nebo v něm naopak nevyvolával dojem, že ho ignoruje, jak to zařídit, aby vážná politická témata byla vždycky ve vhodné rovnováze s tématy odlehčujícími a uvolňujícími, vědět, kdy kam přijít či přijet a kdy kam raději nechodit či nejezdit, kdy udržet jaký stupeň otevřenosti či zdrženlivosti. Ale nejen to: znamená to mít i jakýsi instinkt pro dobu, dobovou atmosféru, náladu lidí, povahu jejich starostí, jejich mentální rozpoložení – i to je možná důležitější než rozmanité sociologické průzkumy. Politologické, právnícké, ekonomické, historické i kulturní vzdělání je pro každého politika neocenitelnou výbavou, přesto však, jak se znovu a znovu přesvědčuji, není tím nejdůležitějším: takové věci, jako je vcítění do druhého, schopnost ho oslovit, postřeh, schopnost rychle se orientovat nejen v problémech, ale i v lidských duších, schopnost navazovat kontakt, cit pro míru, jsou v politice nepoměrně důležitější. Tím chraň Pánbůh neříkám, že já sám všemi těmito

vlohami oplývám, to vůbec ne! Líčím jen svá pozorování.

Čili shrnuto: má-li člověk srdce na pravém místě a má-li vkus, nejenže může v politice obstát, ale je k ní přímo předurčen. Je-li někdo skromný a netouží-li po moci, nejenže není nezpůsobitý věnovat se politice, ale naopak do ní patří. Předpokladem politiky není schopnost lhát. Stačí mít cit a vědět, kdy, komu, co a jakou formou říct. Není pravda, že člověk zásadový se do politiky nehodí. Stačí, když jeho zásadovost je doplněna trpělivostí, rozmyslem, smyslem pro míru a porozuměním pro druhého. Není pravda, že v politice ob stojí jen bezcitný cynik, náfuca, drzoun a hulvát. Ty všechny politika, pravda, přitahuje. Nakonec v ní ale přece jen váží víc zdvořilost a vychovanost.

Myslím, že tyto mé zkušenosti a tato má pozorování potvrzují, že politika jako praktikovaná mravnost je možná. Že není jednoduché jít v ní vždycky touto cestou, to ovšem nepopírám a nikdy jsem také netvrdil opak.

Z toho, co jsem zatím řekl o svém chápání politiky a svých politických ideálech, je snad dostatečně zřejmé, co bych rád – mimo jiné – ve své politické práci všemožně akcentoval: totiž kulturnost. Kulturnost v nejširším slova smyslu.

Nemyslím si, že by měl stát příliš dotovat kulturu jako konkrétní oblast lidské činnosti, a vůbec nesdílím rozhořčenou obavu mnoha umělců, že dnešní doba ničí a zničí kulturu. Většina našich umělců si bezděky zvykla na nekonečnou státní štědrost. Socialistický stát subvencoval množství kulturních institucí a úřadů, bylo mu jedno, zda film stojí milion nebo deset milionů a zda na něj někdo půjde nebo nikoliv, bylo mu jedno, kolik mají divadla nepoužitelných herců. Hlavně že jsou všichni zaplacení a uplacení a podplacení. Lépe než česko- -kalifornský filozof věděl tento stát, kde se skrývá jeho největší ohrožení: v oblasti ducha. Věděl tudíž, koho musí především neracionálním rozdáváním peněz zpacifikovat. Že se mu to dařilo stále méně, je jiná věc, která jen potvrzuje oprávněnost jeho obav; byli to samozřejmě zase umělci, kteří se začali – navzdory všem úplatkům a titulům – bouřit mezi prvními.

Tento nostalgický nářek umělců, vzpomínajících na éru svých „sociálních jistot“ za socialismu, mne tedy nedojímá. Kultura se musí částečně umět uživit sama, částečně by měla být dotována formou odpisů z daní, různých nadací, fondů a podobně, což jsou mimo jiné formy, které nejlépe svědčí její pluralitě a svobodě (čím větší pluralita konkurenčních zdrojů, tím větší pluralita a konkurence tvorby i vědeckého bádání), stát by měl – racionálně, kontrolovatelně a vskutku koncepčně – dotovat pouze to, co je bytostnou podmínkou zachrany národní identity a civilizačních tradic země a co stěží zachrání pouhé tržní mechanismy. Mám tím na mysli kulturní památky (ve všech zámcích nemůže být hotel, který vydělá na jejich udržování, ani se do všech nemohou vrátit šlechtici, kteří je budou udržovat proto, že to je věcí jejich rodové cti), knihovny, muzea, archivy a podobné instituce, jež jsou dnes – mimo jiné – v katastrofálním stavu (jako by předchozí „režim zapomnění“ chtěl přímo systematicky vyhubit tyto důležité svědky naší minulosti). Rovněž lze těžko očekávat, že církve nebo církve budou v dohledné době mít dost prostředků na obnovu všech kostelů, klášterů a církevních budov, které za čtyřicet let komunismu zchátraly a které jsou rovněž kulturním bohatstvím celé země, nikoli tedy jen kulturní pýchou církví.

Ale to všechno říkám jen úvodem, na okraj a pro přesnost. Hlavně chci říct něco jiného: za nesmírně důležitou považuji péči o kulturu nikoli jen jako konkrétní činnost mezi jinými činnostmi, ale o kulturu v tom opravdu nejširším slova smyslu, totiž o tak říkajíc „kulturu všeho“, obecnou kulturnost. Především tím myslím kulturnost vztahů mezi lidmi, vztahu silnějších k slabším, zdravých k nemocným, mladších k starším a dospělých k dětem, podnikatelů k zákazníkům, mužů k ženám, učitelů k žákům, důstojníků k vojákům, policistů k občanům, atd. atd. Ale nejen to: myslím tím i kulturu

vztahu člověka k přírodě, ke zvířatům, k ovzduší, ke krajině, k vesnici, k městu, k zahradě, k domu, kulturu stavění, bydlení, pohostinství, kulturu velkého podnikání i drobného prodeje, kulturu práce i reklamy, kulturu oblékání, chování, zábavy. Ale ani to není vše, naopak: stěží si to lze představit bez kultury právní, politické, správní, bez kultury vztahu státu k občanovi. Ve všech těchto věcech jsme byli před válkou na téže úrovni jako dnešní prosperující západní demokracie, ne-li na vyšší – a aby člověk pochopil, jak jsme na tom dnes, stačí přejít naši západní hranici. Víím, že tento katastrofální úpadek obecné kulturnosti bezprostředně souvisí s úpadkem našeho hospodářství, ba z velké části je jím přímo způsoben, přesto se však přiznám, že mne děsí ještě víc než on; je totiž víc vidět, jaksi „fyzičtěji“ na člověka doléhá: umím si představit, že by mi jako občanovi víc vadilo, kdyby hospoda, do níž chodím, byla zaplivaná a chovali se v ní ke mně hulvátsky, než to, že bych si nemohl dovolit chodit tam každý den a dávat si pokaždé nejdražší jídla. Méně by mi rovněž vadilo, že si nemohu koupit krásnou vilu, než to, že nikde žádné krásné vily nevidím.

Snad je patrné, co chci tím vším říct: jakkoli je důležité postavit na nohy naše hospodářství, není to ani zdaleka jediný úkol, který je před námi. Neméně důležité je udělat vše, co lze, pro prohloubení obecné kultury života. Rozvoj hospodářství k tomu samozřejmě povede. Ale nelze spoléhat jen na to. Je třeba paralelně a ihned zahájit jakýsi velký program obecného povznesení kultury života. Není pravda, že s tím je třeba počkat na dobu, až budeme bohatí. Lze s tím začít okamžitě a bez koruny v kapse. Nikdo mne nepřesvědčí, že teprve lépe placená sestřička se může lépe chovat k pacientovi, že jedině dražší dům může být hezký, že jedině bohatý kupec může být vlídný a mít hezký vývěsní štít, že jedině prosperující farmář může jednat citlivě s dobyt看em. Ba šel bych ještě dál a řekl bych, že v mnoha ohledech naopak prohlubující se kultura života může urychlit rozvoj hospodářství – od kultury poptávky přes kulturu obchodování a podnikání až po kulturu životních hodnot a životního stylu.

Vše, čím budu schopen konkrétně přispět k takovému programu povznesení obecné kulturnosti, nebo vše, čím budu moci aspoň svůj zájem o takové povznesení projevit, chci dělat, ať už jako prezident nebo jako cokoliv jiného, protože to cítím jako integrální součást a logický důsledek svého pojetí politiky jako praktikované mravnosti a jako aplikované „vyšší odpovědnosti“. Vždyť – koneckonců – o co vlastně jiného jde a o co jiného by mělo všem občanům – a tudíž ve dvojnásobné míře politikům – jít než prostě o to, aby byl život hezčí, zajímavější, pestřejší, snesitelnější?

Hovořím-li tu o svém politickém – nebo přesněji občanském – programu, o svém pojetí politiky a o hodnotách a ideálech, za něž bojuji či chci bojovat, pak přitom v žádném případě nevycházím z naivní naděje, že takový zápas někdy na celé čáře vyhraji. Ráj na zemi, v němž by měl každý každého rád, všichni byli obětaví, slušní a hodní, země by vzkvétala, všechno bylo hezké a všechno harmonicky fungovalo ke spokojenosti Boží, nebude nikdy. S utopisty, kteří toto slibovali, má svět naopak ty nejhorší zkušenosti. Zlo bude existovat pořád, lidské hoře nikdo nevyhubí, politická aréna bude vždycky přitahovat neodpovědné dobrodruhy, ctižádostivce i podvodníky, ba ani ničit zeměkouli člověk jen tak nepřestane. V tomto směru nemám žádné iluze.

Ani já, ani nikdo jiný tuto válku jednou provždy nevyhraje. Nanejvýš můžeme vyhrát tu a tam nějakou dílčí bitvu. Přičemž ani to není jisté. Přesto se mi zdá, že má smysl trvale a pořád tento zápas vést. Po staletí je veden a ještě po staletí – doufejme – veden bude. Je ho třeba vést z principu. Prostě proto, že se to má. Že to je správné. Nebo – chcete-li – že to Pánbůh chce. Je to věčný, nikdy nekončící zápas. Zápas, který zdaleka nevedou jen hodní lidé (mezi něž se, nutno říct, v podstatě počítám!) s lidmi zlými, lidé čestní s lidmi nečestnými, lidé myslící na svět a na věčnost s lidmi myslícími jen na sebe

a na tuto chvíli. Je to zápas, který probíhá v každém člověku. Je to dokonce zápas, který dělá člověka člověkem a život životem.

Nemá pravdu, kdo o mně tvrdí, že jsem blouznivec, chtějící změnit peklo v ráj. Málokdo má tak málo iluzí jako já. Cítím jen povinnost zasazovat se za věci, které považuji za dobré a správné. Zda se mi tu a tam něco podaří opravdu změnit k lepšímu, či zda se mi nepodaří změnit vůbec nic, to samozřejmě nevím. Připouštím obě možnosti. Nepřipouštím pouze jedinou věc: že by ze zásady nemělo žádný smysl o dobré věci usilovat.

Budujeme nově náš stát. Osud mne uvrhl do postavení, v němž mám přece jen na toto budování o něco větší vliv než většina mých spoluobčanů. Hodilo by se proto, abych se vyznal ze svých představ o tom, jaký stát by to měl být. Když jsem řekl, jak chápu politiku a jakou politiku se snažím dělat, pak je na místě, abych se pokusil říct, jakou vizí našeho státu jsem při tom veden, nebo přesněji: jaká vize z takto pojeté politiky vyplývá.

Snad všichni se shodují na tom, že chceme vybudovat především stát právní a demokratický (to znamená s pluralitním politickým systémem), stát mírumilovný a stát s prosperující tržní ekonomikou. Někteří zdůrazňují, že by to měl být i stát sociálně spravedlivý, proti čemuž se jiní dost energicky bouří, pocitujícíce v takové formulaci jakési zbytky socialismu a zdůrazňujícíce, že pojem „sociální spravedlnost“ je veskrze nejasný, že může znamenat cokoli a že fungující tržní hospodářství nemůže žádnou skutečnou sociální spravedlnost garantovat s ohledem na to, že se lidé liší a vždycky budou lišit mírou pracovitosti, nadání a v neposlední řadě i štěstí. To je samozřejmě, sociální spravedlnost ve smyslu sociální rovnosti věru tržní ekonomika zaručovat ze samé své podstaty nemůže, a usilovat o něco takového by bylo navíc hluboce nemorální (k tomu nám s dostatek důkazů snesla naše socialistická zkušenost). Nevím však, proč by demokratický stát, máje v rukou zákonodárství a státní rozpočet, nemohl usilovat o určitou spravedlnost například v důchodové či daňové politice, v podporách v nezaměstnanosti, v platech státních zaměstnanců, v podpoře opuštěných starých lidí, lidí zdravotně postižených či těch, kteří se z různých důvodů ocitají na sociálním dně. O rozumnou politiku v těchto všech oblastech usilují, arciže různými způsoby a s různým úspěchem, všechny civilizované státy a zajisté proti tomu v principu nemají nic ani ti nejpřísnější strážci tržní ekonomiky. Takže tu nejde nakonec, zdá se, ani tak o spor zásadní jako spíš pouze terminologický.

Tyto všechny základní, samozřejmě a ostatně dost všeobecné charakteristiky tu opakují jen pro pořádek a pro úplnost; víc se chci ale rozepsat o jiných charakteristikách, které jsou možná o něco méně samozřejmé a o nichž se rozhodně tak často nemluví, které jsou však neméně důležité, už například proto, že svým způsobem podmiňují a umožňují všechno to, co je považováno za samozřejmé.

Jsem přesvědčen, že nikdy nevybudujeme právní a demokratický stát, nebudeme-li budovat současně stát – ať to zní politologovu uchu jakkoli nevědecky – lidský, mravní, duchovní a kulturní. Sebelepší zákony a sebelépe vymyšlené demokratické mechanismy totiž samy o sobě nemusí ještě vůbec zaručovat ani zákonnost, ani svobodu, ani lidská práva, prostě nic z toho, k čemu jsou určeny, nebudou-li garantovány určitými lidskými a společenskými hodnotami. K čemu by byl například zákon, kdyby ho nikdo nerespektoval, nikdo nechránil a nikdo odpovědně nenaplňoval? Jen kusem papíru. K čemu by byly volby, v nichž by měl volič z jakýchsi důvodů na vybranou jen mezi menším a větším uličníkem? K čemu by bylo pestré spektrum stran, kdyby ani jedné z nich nešlo o obecný prospěch?

Žádný stát a žádný ústavní, právní a politický systém není jen něčím „o sobě“, mimo historický čas a společenský prostor, není jen nějakým důmyslným technickým

produktem odborníků jako třeba počítač nebo telefon, ale každý vyrůstá naopak vždycky z nějakých konkrétních civilizačních, duchovních a kulturních hodnot a tradic, které mu vdechují obsah a zaručují smysl.

Jsem tedy zase u toho: bez souboru obecně přijímaných, obecně sdílených a všemožně upevňovaných mravních hodnot, imperativů, závazků, měřítek a ideálů nebude fungovat ani zákon, ani demokracie, a dokonce ani tržní ekonomika. To všechno jsou skvělé plody lidského ducha, schopné mu skvěle sloužit – pakliže tu ovšem vůbec nějaký lidský duch je, takový duch, který chce, aby mu tyto výtvořiny sloužily, respektuje je, věří v ně, ručí za ně, chápe jejich smysl a je ochoten, je-li to nutné, za ně bojovat či jim i něco obětovat.

Znovu bych to ilustroval na zákoně: je to nepochybně osvědčený nástroj spravedlnosti. Tento nástroj však nemá vůbec žádný smysl, není-li tu nikoho, kdo by s ním odpovědně zacházel. Víme přece z vlastní nedávné zkušenosti velmi dobře, čím se může stát i docela slušný zákon v rukách neslušného soudce a jak snadno mohou neslušní lidé využít demokratických institucí k zavedení diktatury a teroru; zákon sám o sobě a demokratické instituce samy o sobě pramálo zachrání, nestojí-li za nimi vůle a odvaha slušných lidí zabránit jejich zneužití.

Možná s tím už začínám být trochu únavný, ale nemohu si pomoci: bez dobré vůle, slušnosti, rozumu, smyslu pro spravedlnost, odpovědnosti, lásky k pravdě a lásky k bližnímu jsou všechna politická pravidla a instituce stejně mrtvými a bezcennými předměty jako počítač či telefon bez člověka, který s nimi umí zacházet. Že tato pravidla a instituce mohou významně pomáhat člověku v tom, aby byl lépe člověkem, je samozřejmé; proto vznikly, proto existují, proto je také my budujeme. Jenomže mají-li nám cokoli zaručovat, musíme především my zaručovat je.

Myslím, že v dnešní trochu chaotické, nervózní, uspěchané, veskrze přechodné a každodenním vírem „techniky budování státu“ zmítané době vůbec neuškodí, bude-li občas akcentováno i to, čemu má tato „technika“ vlastně sloužit, totiž smysl státu. A ten je a musí být vpravdě lidský, což znamená duchovní a mravní.

Vím, že to zní poněkud staromódně a pateticky. Jenomže co mohu dělat, když mi to zatím nikdo nevyvrátil?

Jak se ale vlastně bude „duchovní stát“? K čemu takový cíl či ideál konkrétně zavazuje či vybízí? Co vůbec můžeme v tomto směru dělat?

Žádný jednoduchý návod neexistuje. Duchovní či mravní stát nelze bohužel zřídit ani ústavou, ani zákonem, ani nařízením. Je to věc velmi náročná, dlouhodobá a nikdy nekončící práce výchovné a sebevýchovné, vzdělávací a sebevzdělávací; je to věc neustálého živoucího a odpovědného zvažování každého politického kroku, každého rozhodnutí; je to věc neustále zpřítomňovaného mravního rozmyslu a mravního posuzování; neustálého sebezkoumání a sebezpytování; nekonečného rozvažování o optimální skladbě důrazů. Není to prostě nic, co by se dalo vyhlásit nebo zavést. Je to jen způsob počínání a odvaha neustále a do všeho vdechovat mravní a duchovní motivy, neustále a ve všem je kultivovat, neustále a ve všem hledat vskutku lidské dimenze. Věda, technika, odbornost, takzvaná profesionalita na to nestačí. Je třeba cosi víc. Snad by se to dalo pro jednoduchost nazvat duší. Anebo citem. Anebo svědomím.

Často dnes slyšíme větu „neobjevujme objevené!“, nebo „nevynalézejme vynalezené!“. Chápu tuto větu a plně s ní souhlasím, týká-li se konkrétních věcí. Věru nemá smysl vynalézat zákon nabídky a poptávky, princip akcí, daň z přidané hodnoty, základní soubor lidských práv a svobod, samosprávu obcí, tisíckrát osvědčené prvky parlamentní demokracie nebo bezolovnatý benzin.

Chápu tuto větu dokonce i tehdy, kdy se přestává týkat konkrétních věcí a znamená cosi víc, jakési všeobecnější politické poselství, které by se dalo formulovat asi takto:

skončeme se směšně nadutou představou, že Československo je pupkem světa, který je schopen předvést lidstvu takový zbrusu nový politický a hospodářský systém, jaký ještě nevidělo, jakým bude zcela vyvedeno z míry a jaký začne ihned od nás přebírat. Je-li zmíněná věta chápána takto, totiž jako protest proti domýšlivé představě, že právě my jsme schopni vymyslet všechno jinak a lépe než jiní, nezbyvá mi než se k ní rovněž přihlásit (byl jsem to ostatně já, kdo si před tříadvaceti lety udělal nemálo nepřátel tím, že se vysmíval tehdejší dobové iluzi některých reformních komunistů, že jsme téměř nejdůležitější zemí světa, protože jsme první zemí, která se snaží „spojit socialismus s demokracií“). Takto míněna, míří citovaná věta dnes hlavně asi proti zastáncům takzvané „třetí cesty“ jako jakési kombinace socialismu a kapitalismu. Nevím přesně, jak si kdo takovou „třetí cestu“ konkrétně představuje, pakliže by to ale mělo znamenat kombinaci neosvědčeného s osvědčeným, musím se postavit na stranu těch, kteří nechtějí v tomto směru raději nic nového vynalézat.

Je však i třetí význam, který tato věta může mít, nebo třetí způsob, jak může vyznívat. Má-li tento třetí smysl, pak s ní souhlasit nemohu. Občas se totiž stává – hlavně u osob náchylných k dogmatismu, fanatismu, ideologizaci a vůbec k myšlenkám pokud možno primitivním – jakýmsi karabáčem, jímž je klepnut přes prsty každý, kdo z těch či oněch důvodů nechce beze zbytku kopírovat všechny předkládané (dnes samozřejmě západní) vzory.

Aniž jsem, jak řečeno, hledačem nějaké „třetí cesty“, jsem zároveň odpůrcem slepé nápodoby, zvláště mění-li se v ideologii. Z důvodu velmi prostého: je to proti přírodě a proti životu. Z Československa nikdy neuděláme ani Spolkovou republiku Německo, ani Francii, ani Švédsko, ani Spojené státy americké, a já naprosto nechápu, proč bychom se o to měli snažit. Pak by totiž vznikla otázka, proč vlastně máme být samostatným státem a učit se ve škole tak bezvýznamným jazykům, jakými jsou čeština a slovenština, a proč se rovnou neprohlásíme za jednapadesátý stát USA. Ale vážně: život, příroda, společnost a svět jsou tak krásné a zajímavé mimo jiné proto, že jsou pestré a že každý živý tvor, každá obec, každá země, každý národ má svou vlastní nezaměnitelnou identitu. Francie je prostě jiná než Španělsko a Španělsko je jiné než Finsko; každá z těch zemí má své vlastní zeměpisné, sociální, duchovní, mentální, kulturní i politické klima; je samozřejmě dobře, že tomu tak je; a já věru nevím, proč my jediní bychom se měli sami za sebe do té míry hanbit, že bychom nechtěli být Československem. Připadá mi to jako pouť od krajnosti ke krajnosti: jednou se vehráváme do role světového mesiáše, podruhé se stydíme vůbec za to, že jsme. (Není to ovšem nic nového: v českém prostředí jsme tyto pohyby od nabubřelosti k masochismu a naopak zažili už mnohokrát.)

Shrnuji: nemáme sebemenší důvod nepoučit se kdekoli na světě, kde se nám nějaké použitelné poučení nabízí, nevidím ale zároveň žádný důvod, proč v zájmu poučování se a „neobjevování objeveného“ se máme stydět sami za sebe a za to, že jdeme, půjdeme a v bezpočtu věcí dost dobře ani nemůžeme nejít svou vlastní československou cestou, vyrůstající z naší československé identity. Nejdeme jí proto, abychom okouzlili svět svou originalitou anebo si tím aspoň léčili nějaké mindráky, jdeme jí prostě a jednoduše proto, že jinak to ani nejde: naše země leží tam, kde leží, má tak a tak hezkou a tak a tak zničenou krajinu, tak a tak strukturovány své zdroje a svou výrobu, mluví se tady tím a tím jazykem, jsou tu ty a ty historické tradice, lidé tu mají ty a ty návyky, politická pravice i politická levice tu jsou takové, jaké tu jsou, a ne takové, jaké jsou jinde, a kdybychom sebevíc chtěli, stěží to všechno změníme. Proč to tedy nevít jako fakt? Proč se nesnažit pochopit vnitřní obsah tohoto faktu, jeho možnosti, jeho problémy i jeho naděje? A proč s ním pak nezacházet tak, jak je právě jemu nejpřiměřenější?

Poněkud jsem odbočil, ale bylo to nutné. Když jsem totiž řekl, že musíme budovat

duchovní stát, musím se aspoň letmo dotknout i otázky, jaká je vlastně naše potenciální duchovnost, má-li vůbec nějakou určitější tvář. Řeč na takové téma ovšem vyžadovala vyrovnat se nejprve s možným obviněním, že hledám pro naši zemi něco tak hanebného, jako je „vlastní cesta“.

Ano, naše potenciální duchovnost má skutečně svou vlastní identitu, takovou, v jakou ji zformovala historie. Žijeme v samém středu střední Evropy, tedy v místě, které bylo odnepaměti hlavní evropskou křižovatkou všech možných zájmů, výbojů i vlivů politických, vojenských, etnických, náboženských, kulturních. Duchovní proudy východní a západní, severní i jižní, katolické i protestantské, osvícenské i romantické, politická hnutí či tendence konzervativní i pokrokářské, diktátorské i demokratické, liberální i socialistické, imperiální i národně osvobozené – to všechno se tu sráželo a vařilo v jednom velikém kotli a to vše hnětlo naše historické a kulturní vědomí, naše tradice, naše sociální modely chování děděné z generace na generaci, prostě naši zkušenost světa. Po staletí jsme žili – Češi i Slováci, ať už ve vlastním státě nebo ve státě cizím – v situaci zvýšeného a vlastně permanentního ohrožení. Jsme tak trochu houbou, která postupně i souběžně do sebe nasávala a vstřebávala nejrozmanitější myšlenkové a kulturní impulsy a iniciativy, jsme místem, kde se dokonce nejedna evropská iniciativa rodila či formovala. Naše historická zkušenost v nás zároveň po dlouhou dobu budovala zvláštní a zesílenou vnímavost pro ohrožení, včetně ohrožení globálního, a dokonce jakousi předvídavost: lečjaká varovná futurologická vize vznikla – nikoli náhodou – právě zde. Etnická pestrost tohoto prostředí a život pod cizí nadvládou formovaly různé odrůdy naší specifické střeoevropské provinciálnosti, která se tu začasť velmi kuriózně snoubila s onou zmíněnou jasnozřivostí.

Naší poslední velkou zkušeností, zkušeností, kterou nepodstoupila žádná ze západních demokracií, byl komunismus. Sami si začasť nedokážeme vůbec uvědomit existenciální rozměr této trpké zkušenosti a všechny její důsledky, včetně těch docela metafyzických. Jen na nás záleží, jak tento kapitál dokážeme zhodnotit.

Rozhodně není náhoda, že právě zde, v tomto prostoru trvalého ohrožení a trvalé obrany vlastní identity, ať už osobnostní, kulturní či národní, má tak výraznou a dlouhou tradici idea pravdy, za niž je třeba platit, tedy pravdy jako hodnoty mravní. Vždyť tato tradice sahá od Cyrila a Metoděje přes Husa až po Masaryka, Štefánika a Patočku!

Když se nad tím vším zamyslíme, začínají se nám zvolna objevovat konkrétnější obrysy naší zdejší duchovnosti. Její nezaměnitelné obrysy. Obrysy osobitého existenciálního, sociálního a kulturního potenciálu, který zde dříme a který – pochopen a zhodnocen – může dát duchu či duchovnosti našeho nově budovaného státu osobitou a nezaměnitelnou tvář.

Každá evropská země má něco natolik svého a vlastního, že jí stojí za to, aby si chránila – i v rámci integrující se Evropy – svou svébytnost; tato svébytnost pak obohacuje celé evropské prostředí; je to další hlas v onom pozoruhodném mnohohlasu, další nástroj v onom jedinečném orchestru.

Cítím, že naše potenciální humanita, zformovaná našimi historickými zkušenostmi, naše potenciální duchovnost, naše potenciální kulturnost, náš zážitek historické bídy, absurdity, násilí i idyly, náš humor i naše zkušenost oběti, naše láska k pravdě i zkušenost její mnohonásobné zrady, cítím, že to všechno může – za určitých okolností, a budeme-li ovšem chtít – vytvořit další z oněch nenapodobitelných hlasů, z nichž se skládá evropský chór.

V každém případě se tu máme oč opřít a na co navázat.

Učit se musíme všude, kde se dá. Ale sami můžeme také něco nabídnout: nejen neopakovatelné klima naší duchovnosti, nejen obecné poselství, které vytěžíme z naší

specifické historické zkušenosti, ale – dá-li Bůh – možná i osobitý způsob, jak tuto duchovnost a toto poučení vdechneme do nově pokládaných základů našeho státu, do architektury jeho institucí, do tváře jeho kulturnosti.

Nemáme důvody k žádné zvláštní pýše, rozhodně nejsme lepší než kdokoli jiný. Nejsme ale také od přírody horší než obyvatelé stabilizovaných demokracií.

Jde jen o to, abychom pro každodenní úmorné rekonstruování naší demokracie a našeho hospodářství nezapomínali na to, bez čeho se nám stěží cokoliv z toho podaří, totiž na úkol trvale reflektovat sami sebe a ve světle této sebereflexe znovu hledat i mravní a duchovní profil naší státní existence.

Bez toho bychom zůstali už natrvalo jen bezduchou, bezpáteřnou, poněkud impotentní, a proto věčně pokulhávající a věčně zamindrákovanou imitací Belgie či Holandska.

Mluví se o návratu do Evropy. Do Evropy se nejlépe navrátíme, když se nebudeme bát být v tom nejlepším smyslu sami sebou a když se zbavíme trémy z vlastních duchovních výkonů. Svého respektovaného místa na slunci nedosáhneme tím, že budeme stále jen volat, že jsme Češi a Slováci a že chceme být respektováni, ale tím, že na sebe upozorníme obsahem svého bytí a svými výkony.

Naším velkým a specifickým zážitkem poslední doby je zkušenost krachu jedné ideologie. Prožili jsme všechny jeho spletité peripetie, prožili jsme ho tak říkajíc až do hořkého konce.

Ve mně osobně tento zážitek neobyčejně posílil mou dávnou skepsi k ideologiím vůbec.

Myslím, že svět ideologií a doktrín odchází do nenávratna – spolu s celým novověkem. Jsme na prahu éry globality, éry otevřené společnosti, éry, v níž budou ideologie vystřídány idejemi.

Budovat duchovní stát neznamena budovat stát ideologický. Ideologický stát není státem duchovním. Znamená to pravý opak: vymanit lidskou bytost z krunýře všech ideologických interpretací a rehabilitovat ji jakožto svéprávný subjekt individuálního svědomí, vlastní – a vlastní existencí zaručované – myšlenky, individuální odpovědnosti a zcela neabstraktní lásky k bližnímu.

Stát – jakožto stát duchovní – by neměl být ničím víc a ničím míň než garantem svobody a bezpečí těchto svéprávných lidských bytostí. Bytostí, které vědí, že stát a jeho instituce jim mohou za cokoli ručit jen tehdy, budou-li ony samy ručit za svůj stát, budou-li ho tedy vnímat jako své dílo a svůj domov, jako něco, čeho se nemusí být, ale co mohou naopak – beze studu – mít rádi, protože si to vybudovali pro sebe.

A co já?

Doba, kdy jsem svým prezidentstvím jen dovršoval revoluci, nenávratně odchází; odchází zřejmě pomalu i doba opozičních intelektuálů v politických funkcích, kteří v kritické chvíli, kdy tu žádní demokratičtí političtí profesionálové nebyli, za ně zaskakovali. Nadchází čas těch, kteří se vskutku chtějí věnovat praktické politice, natrvalo a celou bytostí, a kteří jsou připraveni o své politické funkce i bojovat.

Co mám v této situaci dělat já, jehož politické působení je původně také vlastně jen „záskokem“ a který osobně žádnou funkci na nic nepotřebuje a pociťuje ji spíš jako břímě než jako radost?

Zdá se, že teprve teď mi nastává chvíle vskutku vážného rozhodování. Mám se vrátit ke své spisovatelské práci? Anebo mám setrvat v praktické politice a znovu se ucházet o prezidentský úřad?

Přemýšlím o tom už dlouho a je to pro mne opravdu velké dilema. Tolik argumentů i pocitů mluví pro tu i pro onu alternativu!

Čím déle však o tom přemýšlím, tím jasněji si uvědomuji, že to je v podstatě jen nová a obzvláště vyhrocená podoba téhož dilematu, které mám po celý svůj dospělý život: dát přednost sám sobě a svým osobním zájmům, v daném případě klidnému, méně nápadnému a rozhodně méně vyčerpávajícímu životu nezávislého intelektuála – anebo vyslyšet hlas své „vyšší odpovědnosti“, který mi vytrvale našeptává, že dílo není ani zdaleka hotovo a že je mou povinností v něm pokračovat?

Dosud vždycky dopadlo mé rozhodování tohoto typu ve prospěch boje za určité obecnější hodnoty a v neprospěch toho, co by bylo pro mne pohodlnější. Proč bych tedy neměl zůstat zase jen věrný sám sobě? Stav a budoucnost mé země mi lhostejné nejsou a nikdy nebudou, v určité hodnoty a ideály věřím a věřit budu, mám své představy o tom, co je třeba dělat, i své vize o lepším stavu věcí. Svě nutkání angažovat se ve směru těchto ideálů beztak stěží potlačím. A tak si říkám: nač tedy vlastně váhat? O čem vlastně přemýšlet?

Tím samozřejmě neříkám, že chci kandidovat na funkci prezidenta za každou cenu a za všech okolností, nebo že chci dokonce o tuto funkci bojovat. (Nikdy v životě jsem nebojoval o nějaké mocenské postavení a nebudu to dělat ani teď, protože se to prostě přičí mé povaze.) Říkám tím pouze, že si jako občan pokoj nedám. Čas ukáže, kde svým představám budu moci sloužit nejlépe a kde mi bude k tomu dána příležitost. De facto je to pro mne – smím-li se tak neuctivě vyjádřit – vedlejší věc; podstatné jsou hodnoty, o něž mi jde. Sloužil jsem jim (se střídavým úspěchem) už leckde: kdysi jako člen Svazu spisovatelů, chvíli pak v pookupačním rozhlase, později jako mluvčí Charty 77, pak ve vězení, posléze jako prezident. Možná jim budu moci sloužit opět jako prezident, možná jako nezávislý spisovatel, možná jim lépe posloužím jako to, možná jako ono. Jsem-li však už jednou odsouzen k tomu, „nedat si pokoj“, pak se nesmím předem zříkat žádné možnosti, a tím méně jen proto, že je namáhavá. Nemohu tudíž vyloučit ani možnost své nové kandidatury.

Jde o možnost zatím věru jen velmi teoretickou. Vždyť kolik různých předpokladů by muselo být splněno!

Především by mne musel za prezidenta někdo chtít. Co když se ale veřejnosti brzy zcela zprotívím – ať už právem (pro neodpuštělné chyby, které udělám), anebo „jen tak“, prostě že zatouží po změně?

Ještě víc než na veřejnosti jako takové bude zřejmě záležet na politických stranách; těžko vědět, zda budou o mne stát a nenabídnou parlamentu raději kandidáty sobě milejší. Nejvíce ovšem záleží na tom, jak dopadnou volby a kdo v nich vyhraje. Třeba to budou strany, které nebudou chtít se mnou vládnout; třeba to budou naopak strany, s nimiž nebudu chtít vládnout já; třeba bude tato nechuť vzájemná a oboustranná.

Ale záleží samozřejmě i na dalších věcech. Například na tom, zda se udrží společný stát, zda se nám podaří přijmout novou ústavu a jaká ta ústava bude. A v neposlední řadě i na tom, jaké postavení dá prezidentovi: být někým, kdo jen klade květiny k památníkům a chodí na slavnostní večere, by mne vskutku nebavilo; to mohu být – troufám si tvrdit – své vlasti skutečně užitečnější jinde, ať už v divadle, novinách či v nějaké bohubilé organizaci.

Nezáleží však jenom na ostatních, záleží samozřejmě i na mně samém: co když se dopracuji k vnitřnímu přesvědčení, že na tuto funkci přestávám stačit, že dělám chybné úkony, že se mi má práce nedaří? Jsem k sobě kritičtější, než dávám najevo, a tak nemohu ani takovouto možnost předem vyloučit.

Je zkrátka mnoho neznámých ve hře. A tak nemohu v tuto chvíli najisto říct nic víc, než co jsem už řekl:

1) Že o svou funkci – byť bych se tím lišil od všech prezidentů světa – bojovat nebudu; něco takového si vskutku představit neumím.

2) Že určitých hodnot, v něž jako občan věřím, se nevzdám a budu se za ně zasazovat

vždycky, ať už budu dělat cokoli.

3) Když nejrůznější okolnosti umožní mou novou kandidaturu a já seznám, že by měla smysl, totiž že bych se jako prezident mohl o svůj „občanský program“ zasazovat lépe než jako něco jiného, pak jsem připraven potřetí riskovat, že na má bedra bude toto břímě položeno.

Dopracovat se k tomuto zdánlivě tak prostému a logickému stanovisku nebylo pro mne z důvodů, které tu snad nemusím vysvětlovat, nikterak lehké. Když už jsem se ale k němu dopracoval, považoval jsem za správné to říct. Říct to na závěr této knížky, jako dodatek k tomu, co v ní je.

Pánbůh s námi!

POZNÁMKA

Tyto úvahy jsem napsal na přelomu července a srpna a zredigoval koncem srpna 1991. Jejich vzniku předcházely inspirující rozhovory s Pavlem Tigridem a Michaellem Žantovským, které mne vlastně k jejich napsání vyprovokovaly. Oběma tedy patří můj dík. Patří i nakladatelství Odeon za to, že vzniklou knížku tak rychle vydalo.